

Tartalomjegyzék

- 3 **Oláh K. Tamás:** gyufa (vers)
- 10 **Bíró Tímea:** Csendkirály (vers)
- 13 **Bagdal Zoltán:** MONOLIT (töredékek)
- 20 **Cirok Szabó István:** Bodza (vers)

- 22 **Veszprémi Szilveszter:** Egy tizenöt éves talán meleg blogger mindent el akar mesélni – Vagy ha nem is mindent, azért elég sok mindent (regényrészlet)

- 38 **Szabó Réka Dorottya:** Kik ezek? (Pintér Béla: *Szutyok*, r.: Pálvi Ervin – Az újvidéki Művészeti Akadémia negyedéves magyar színészhallgatóinak vizsgaelőadása) (színikritika)

- 43 **Simon Bettina:** Önértelmezés és recepció a neoavangárd művészetben (tanulmány)

- 53 **Németh Zsófia:** „Pannon brand” – A báb-lét aspektusai Jódal Kálmán *A fából faragott királyfi* című elbeszélésében (tanulmány)

- 68 **Borbíró Aletta:** Szívtelen hős – Büntetés és fogyatékoság az *Ólomerdő*-trilógiában (tanulmány)

- 83 **Tóth Tamara:** Föld alatti mozgások – Franz Kafka *Az odú* és Tolnai Ottó *Briliáns* szövegeinek összehasonlító elemzése (tanulmány)

- 104 Korcsmáros Ádám:** A kelet-közép-európai épített környezet jövőképei az univerzális és partikuláris nosztalgikák útvesztőjében (esszé)
- 114 Tóth Szilárd János:** Mi lesz Vajdaságban, ha egyszer leváltják a Fideszt? (publicisztika)
- 123** „Mostanra érett meg bennem az a hang, amivel már el tudom mondani, mi a problémám azzal, ahogyan élünk” – **Nádasdi Éva** interjúja **Gyurkovics Virággal** gyerekkorról, útkeresésről, oknyomozásról
- 140** „Az élet sorseseeményei, a tudat és a kontempláció kerültek az érdeklődésem középpontjába” – **Kocsis Árpád** beszélget **Losoncz Márk** filozófussal, a belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet kutatójával a legutóbb megjelent könyve, az *Összefüggő viszonyok, teremtő kapcsolatok* apropójából
- 151** Levelek kilencvennyolcból (levelek)
- 159** Szerkesztői jegyzet

A lapszámot **Sárkány Tamás** illusztrálta, a fedőlapon *Gyülekező* című munkája látható.

Szerkesztette **Dudás Robert**.

OLÁH K. TAMÁS

gyufa

„a lehetetlen monumentális lehetségessége”

(Tolnai Ottó: *Jan Palach*)

buddha születésnapján
1963 májusában
vietnám első elnöke
az ünneplő tömegbe
lövetett

június tizenegyedik
napjának reggelén
thích quang đức
a hatvanhat éves
buddhista szerzetes
lótuszülésben
foglalt helyet
a langyos úttesten
egy zsúfolt saigoni
kereszteződésben

szíve
egyenletesen
vert

a vietnámi buddhisták
központjából
a hatalmas
xá lői pagodából
június tizedikén este
telefonon értesítették
külföldi riporterek
egy csoportját
hogy fontos eseményre
kerül majd sor a
az elnöki palota
felé vezető főúton

a legtöbben figyelmen
kívül hagyták az üzenetet

június tizenegyedikén
megközelítőleg
háromszázötven
sáfrányszínű ruhát viselő
szerzetes és apáca
gyűlt össze a kambodzsai
nagykövetség előtt

két fiatal
kopaszra borotvált férfi
egy világos színű
műanyag kannát
vett elő egy
austin westminster
márkájú
gálickék szedán
csomagtartójából
majd mintegy

tizennyolc liter
magas oktánszámú
benzint locsoltak
thích quang đức
testére

az illékony folyadék
gyorsan párolgott

a szerzetes
elővette olvasófüzérét
majd nyugodt hangon
a megvilágosodott
buddha nevét
kezdte mantrázni

az imát követően
szívmagasságba emelt
egy doboz samasa
márkájú biztonsági gyufát
nedves ujjáival
megragadott egy szálát
és még mielőtt a
doboz teljesen
átítatódott volna
végighúzta a
vörösés dörzsfelületen
majd higgadtan
saját ölébe ejtette

két
azonnal lángra
kapó kézfejét
visszailllesztette
térdeire

többé nem mozdította
izmait

a petróleumszármazékok
kormozó lánggal égtek
az emberi bőr zsírszövetei
jelentősen táplálták az égést

a pulitzer-díjas
malcolm browne
tíz teljes tekercs
filmet használt el
azon a napon

csak arra tudott
gondolni hogy
egy erősen fénylő
objektumot legalább
f10-es rekeszértéken
kell exponálni

képein jól
látszik ahogyan
thích quăng đức
arca és ruházata
fokozatosan
elszenesedik

három kisgyermek
leejtett ajakkal figyel

egy fiatal férfi eléjük
áll hogy eltakarja
a látványt

egy kockás inges
járókelő ügyetlenül
pipiskedik

az erősödő szél
oldalra fújja
a fekete füstöt
és a lángnyelvek
beterítik az egyre
sorvadó testet

az égő szövetek
szaga összekeveredik
a füstölóillattal
és betölti
a kambodzsai
nagykövetség
előtti teret

thích quàng đức
semmilyen jelét nem
mutatja az elviselhetetlen
fájdalomnak de teste
mégis magas hangon
sziszeg miközben
húsából távozik
a nedvesség

kevesebb mint
tíz perc égést követően
thích quàng đức
hátrazuhan

amikor a lángok kihunynak
az anyag sötétje
mögött szinte
világít a szerzetesek
sáfrányszínű sorfala

néhányan
megkísérlik egy
előre elkészített
koporsóba helyezni
a maradványokat
de nem sikerül
kiegyenesíteni
a tűztől elgörbült
karcsontokat és
gerincoszlopot

a temetés előkészítése
során felfedezik hogy
thích quăng đức
szívét csodálatos módon
megkímélték a
lángok

a sértetlen szervet a
xá lợi pagodában
őrzik mindaddig amíg
az állambiztonság
emberei egy
rajtaütés során
1963 augusztusában
el nem kobozzák
más buddhista
kegytárgyakkal
együtt

malcolm browne
tekerceit egy
kereskedelmi járaton
csempészik ki
az országból manilán
keresztül

a lángoló szerzetesről
készült fekete-fehér
képeket a világ számos
lapja címdalra hozza

vietnám első elnökét
1963 novemberében
saját katonái
gyilkolják meg

BÍRÓ TÍMEA

Csendkirály

éhesen hívtak az utcák
szélesre tátották árokszájukat
nem ez volt az első alkalom
hogy a kint volt a bent
hogy a száműzetés lett a megérkezés
ne úgy képzeld el mint sebes zuhanást
mint repülő tárgyakat a levegőben
hanem egy dörrenő hangot ahogy
becsapódik a kapu az ordítás után
megfeszített hangszalagok lenyomott kilincs
beszorul a levegő a bordák közé
nincs más csak az előre
hátrahagyni a reszkető fákat
a gyűlölettől rázkódó udvart
nekidőlni egy idegen házfalnak
színes krétarajzoknak
egy szinte világító napnak
a halakkal teli tó felett
csendes asszimilálódás a hangyák
a repedezett betonkockák közé
érezni az egyetlen békességet
hogy a lábfejet pörköli a nyár
és napról napra barnább lesz
a test mert világgá ment
most fordították meg a bécsi szeletet
a forró zsírban a másik oldalára

nyelték a templomban a hófehér ostyát
kiszakadt a zacskó szétgurultak
a piacon az almák
valaki csak most tudott füvet nyírni
egy kövér ember a biciklin ülve
tömte magába a burekot
a néni meg letette a járdára
a nehéz szatyrokat és zsebkendővel
törölgette az arcát
gyűlöltem a vásárnapokat
mert mindig sokan voltak az utcán
és látták hogy nem csinállok semmit
pedig végre egyenletesen vettem a levegőt
már nem a melléképület falához passzírozom
a testem hanem kint vagyok veletek
sosem ültem meggyfa alá ne higgyék
hogy lopni érkeztem
inkább a tujabokrok sötétjét kerestem
a kék bogyókkal kezeket rajzoltam
a betonra néha megsimogattam őket
néha a tenyerükbe tettem a kezem
átfutottak rajtuk a hangyák
és egy idő után meg kellett tanulnom
nem beszélni hozzájuk
mert elkezdtek ugatni a kutyák
és mehettem tovább
a csendre kellett nagyon vigyázni
némának maradni és némára suttoggni
körülöttem a teret
minél több járdanégyzetet tudhattam
magam mögött annál nagyobb
verést kaptam
apám az utcán anyám a házban
kicsupált hajszálaimon csigák akadtak fenn

a munkanélküliség duzzadó ereje beszélt
a szüleim testéből nem kellettek sehova
a fogak a szájukból a szívükbe költöztek
harapásnyomok a csont belsejében
nem láttam de tudtam hogy
néznek utánunk a hangyák
és néhány mindig belefulladt
a könnyeimbe

BAGDAL ZOLTÁN

MONOLIT

*„Kegyetlenség leírni bármit,
mert mindenben magukra ismernek,
és a forrásaim fel fognak ismerni
magukra ismernek és rám haragusznak,
mert tőlük származom.”*

Cserne Klára

„Embereket fényképezni annyi, mint erőszakot követni el ellenük, hiszen a fényképezés úgy látja őket, ahogy ők sose látják önmagukat, s olyasmit tud meg róluk, amit ők nem tudhatnak; a fénykép az embert tárggyá minősíti át, s ez a tárgy jelképesen birtokba vehető.”

Susan Sontag

ilyen verset nem lenne szabad írni
mert valakit fényképezni erőszak
mert bárkiről írni annyit tesz
mint erőszakot elkövetni ellene
én nem szeretnék erőszakosnak mutatkozni
mivel egy rendes egyetemista nem erőszakos
én nagyon szeretnék rendes egyetemista lenni
igen engem is lecsiszolt megszépített a súly
a durva értelmetlen sziklát
ami voltam formás obszidiánná
csiszolta a rendszer mindenkinek ajánlom
a rendszert ahol minden ki van találva
fel van építve csak ezt-azt le kell
csiszolni hogy átférj a lyukain de

megéri esküszöm megéri esküszöm
most már pontosan tudom hogy hülye címeket
és túl sok mottót sem lehet adni minden versnek

*

anyám és apám jófejek
ezért amikor beiratkozom
anyám és apám elkísér az egyetemre
anyám mezőgazdasági mérnök
apám műszakitanár
feledékeny vagyok tehát újra
és újra elfelejtem hogy
nem írok
nem költők
nem színészek
nem festők
nem jogászok
nem orvosok
nem diplomatak
nem államtitkárok
a nagyszüleim sem azok
miért jönnének akkor velem
ha pesten ismernék őket
biztos felvinnének
de nem miattuk
nem óriás-sakkbábukkal csakis
tehetséggel tanulásommal és kitartásommal
játszom ezt a játszmát

*

egy barackon átlónek ágyúval
közben én egy jégcsapretket szorítok

belebújok az ágyúba
elképelem a barackot
elfelejtem a jégcsapretket
összeszorítom
megkapaszkodom
itt az ártatlanság vélelme
előttem van az ártatlanság vélelme
belelövök és addig lövök bele
amíg golyó van

*

igen néha elképelem hogy anyám
egyik vagy másik barátnője az egyetem rektora
vagy legalább a tanszékvezető
igen néha elképelem azt a valóságot
ahol mindvégig pesten éltünk és apám
az egyetemen takarít aztán
családi örökségként én is az egyetemen takarítok
majdnem azt írtam tanítok
nem káromkodom

*

MONOLIT kell vagy felejtenem
és súlyod bírom akkorára
MONOLIT vagy megsugorodom MONOLIT a
nem bocsájtanom
azzá kell pont elengedlek
egy vagy MONOLIT vagy eltettelek mint
vagy MONOLIT kiférek
MONOLIT alólad én és

*

anyám színész apám színész
én színész leszek
apám festő anyám festő
nekem festőnek kell lennem
anyám író apám író
én író leszek
öregapám lehetett volna író
az is volt
én is az leszek
soha egy pillanatig sem az ő
sikereik miatt néznek rám
úgy mint a szemellenzős lovak
soha nem az ő sikereiken keresztül látnak engem
majd azt mondom szegény én
én szegény én szegény én
ó milyen megugorhatatlan elvárásoknak kell megfeleljek?
a családi és közösségi magasztalás valójában
igen nehéz rettenetesen nehéz
össze lehet rogygni a súlya alatt

*

virrasztást tervezni hajnali ötig
indokolatlan kedvesség
a boltívek pánikrohamot kapnak
a diadalívek iróniáján
ennyi idő után csak nevetni lehet
közelükben bármit el lehetett hallgatni
közelükben bármiről lehetett volna vallani
feküdtél a fűben mozdulatlanul
föléd tornyosultam mint egy diadalív
nem szívsz többet ezért anyáskodsz
én se akkor én se
mintha bármivel tartoznék

közelre szólnál de messzire kiáltasz
mindenki tudta már kivéve én mit táplálsz
a MONOLITon kívül ami összenyom

*

azzá kell vagy alólad egy MONOLIT
mint súlyod akkorára kiférek
elbírom vagy zsugorodom
vagy meg MONOLIT vagy MONOLIT és pont vagy
felejtetem én a és MONOLIT bocsájtanom kell MONOLIT
elengedlek nem MONOLIT tettelek

*

ez előtt kamerákkal
szerettem volna látni mi történt köztetek
ki bántott kit mikor
mindent egyesével és pontosan
akartam listázni eddig
ha nekem nem szóltál
ha nekem senki nem szólt
hogyan lehet valakivel
aki az enyém körbeplakátolni
minden zugát az aszályos bácskának
hogyan nyomhat össze
valami amiről nem tudtam
hogyan nyomhat össze
valami ami nem biztos hogy megtörtént
amiről nem tudok még mindig semmit

*

ez nem nepotizmus
ha ennyien mondják
hogymehetséges vagyok
tehetségesnek kell lennem
mindegyikük őszintén mondja
már csak törtetőnek kell lennem
mivel ennyien mondják
hogymehetséges vagyok
könnyű így törtetni

*

egy barackon átlónek ágyúval
közben én egy jégcsapretket szorítok
belebújok az ágyúba
elképezem a barackot
elfelejtem a jégcsapretket
összeszorítom megkapaszodom
itt az ártatlanság vélelme
előttem van az ártatlanság vélelme
belelövök addig lövök bele
amíg golyó van az ágyúhoz
amíg van golyó

*

MONOLIT felejtenem súlyod és
én tettelek vagy bocsájtanom
bírom kell el zsuorodom MONOLIT és
pont MONOLIT meg azzá egy
mint vagy kell MONOLIT
kiférek vagy vagy vagy elengedlek nem
MONOLIT alólad akkorára MONOLIT

*

nem következik semmi a forrongásból
a tizedik leültetésből sem
addig nyom míg meg nem örülök
míg el nem kezdek jogászokon orvosokon fantáziálni
míg el nem kezdek hazugságvizsgálókon
állami szerveken fantáziálni
de tudom nincs következmény
nincs mit vizsgálni nincs mit megoldani
ismerősök tekintete ül a hátamon
mikor azt magyarázom
nem tudok semmit nekem ehhez
sok közöm nincs ez az ő dolguk

*

monolit vagy nem bírom el a súlyod
monolit vagy és én tettelek azzá
monolit vagy meg kell bocsájtanom
monolit vagy felejtennem kell
monolit vagy
akkorára zsugorodom
mint egy pont és kiférek alólad
MONOLIT elengedlek.

CIROK SZABÓ ISTVÁN

Bodza

Leszálltam a 4-6-ról, és hirtelen megcsapott a bodzavirág illata, ez a héten már a harmadik vagy negyedik alkalom, hogy a város különböző pontjain, bár ma nem csak megcsapott, hanem szimatot is fogtam, mint egy kutya, követtem az illatot egészen a Hajógyári-szigetre, egyik távoli pontjára, egy fehéren világító bodzabokorig, szinte megcsonkítottam a fát, összegyűjtöttem róla az összes virágot és teli hátizsákkal indultam vissza a városba, vissza valahova, ahogy a kutyák, miután a gazdáik kidobják őket valahol a szántóföldön, valahol az út szélén, sosem tudtam felfogni, hogyan találnak haza, egyáltalán miért mennek haza egy ilyen durva gesztus után, én is mentem valahova, kullogtam valahova, közben a költöző madarakkal vitatkoztam, mondjátok csak, madarak, nincs igazatok, de csicseregjetekek csak, lőttem már szét agyaggalambot, úgy mondjátok, hogy tudjátok, jól célzok, gyerekkoromban tiszai agyagból formáztam korongokat, a cserépkályha mellett szárítottam őket, és egész télen gyakoroltam, hogy mire visszajöttök, tavasszal hidegvérrel, úgy mondom, hogy tudjátok, hogy jól célzok, befordultam egy kapualjba, Penész, engedj fel kérelek, könyörögtem a kaputelefonba, engedj fel bodzaszörpöt főzni, könyörögtem a díleremnek, felengedett és már bent is voltam abban a gyönyörű polgári lakásban, aminek a belmagassága akkora volt, hogy a villanykörte egy apró pontként világított a plafonon, mint az Esthajnalcsillag, jegyeztem meg Penésznek, de oda sem fordult, a konyhapulton morzsolt valami kristályokat, Penésznek nem tudtam az igazi nevét, igaz, az is lehet, hogy az anyja ezt a nevet adta neki, akárhogy is, sosem mertem rákérdezni, bár tagadhatatlanul illett

hozzá ez a név, mindig egy szürke köntöst viselt, és egyszer hat napig ébren volt, a hetedik napra pedig megőszült, ledőlt a kanapéra és valósággal odapeneszedett, szóval most foglalt a konyha, nézett rám hátra, éppen ketát melegíték, ketamint, kérdeztem, ketaxylt, válaszolta, az mi, kérdeztem, kutyan nyugtató, olyan, mint a lőnyugtató, csak kutyáknak, istenem Penész, mióta nem szívok be lefekvés előtt, két hatalmas dán doggal álmodok, adj egy pakkot, elaltatom őket, a lépcsőházat elárasztotta a bodzavirág illata, ahogy sétáltam le a negyedikről, a hátizsákom egyre nehezebbé vált, nem tudom már sokáig cipelni, gondoltam, húztam az utcán magam mögött a bodzavirág illatát, az Alkotáson még beugrottam a kínaiba, a kedvenc kínaimba, bent volt a tulaj lánya és a magyar dadája is, kértem egy nagy adag szezám-magos csirkét sült tésztával, egy takonylevelést és egy szerencsesütit, majd megkérdeztem, hogy megfőzhetem-e itt a bodzaszörpöt, pontosabban ott hátul a konyhában, nem, mondta a tulaj a pultból, miért nem, kérdeztem, mert félek, válaszolta, félek, hogy beférkőzik ide a bodzavirág illata, hogy elkergetem a dadát a bodzával, mert üldözte a bodzavirág illata, még évekkkel ezelőtt, végül itt talált menedéket, az ötödik íz, az umami tudta csak elnyomni a bodzát, de hát a bodza az ötödik íz, mondtam, és elindultam az albérlet felé, amit akkortájt vettünk ki Edével, alig volt bent pár bútor, tűzhelyünk sem volt még, mi ez az illat, kérdezte Ede, amikor beléptem az ajtón, bodzavirág, válaszoltam, a táskámból jön, nézd, széttártam a táskám, és Ede egyet visszalépett, ez tele van tetvekkkel, miért szedtél bodzát, kérdezte, mert megcsapott a bodzavirág illata és ettől olyan honvágyam lett.

VESZPRÉMI SZILVESZTER

Egy tizenötéves talán me- leg blogger mindent el akar mesélni

Vagy ha nem is mindent, azért elég sok mindent

Kedves Blog!

Arról akarok ma írni, hogy honnan szerzek könyveket, és azt hiszem, ez már benned is felmerülhetett, ha korábban nem is, az előző bejegyzésem olvasásakor biztosan, így most ideje lerántani a leplet a nagy rejtélyről, aminek persze sokkal egyszerűbb a megoldása, mint azt gondolnád. A városi könyvtárban véletlenszerűen van néhány LMBT-könyv, és azokat szoktam kikölcsönözni, ha találok egyet-egyét. A magyartanárnőnk alapból is nagyon fontosnak tartja, hogy járjunk könyvtárba, nem csak azért, mert humán tagozatosok vagyunk, hanem azért is, mert, szerinte majd mi is meg fogjuk látni, mindent egyszerűen nem lehet megvenni, ráadásul, szerinte, nem is biztos, hogy érdemes minden könyvért pénzt kiadnunk. És oké, persze, ezek azért nagy mondások, meg nyilván a tanárnő nem is a melegregényekre gondolt, amikor ezt mondta, de szerintem ezek jól használható mondatok erre a helyzetre is. Igaz, hogy van már itthon olyan saját könyvem, ami melegekről szól, és én vettem meg magamnak, de nyilván nem akarok mindent megvenni, meg hát furcsa is volna egy melegkönyvtárral lenni egy szobában úgy, hogy valószínű ugyan, de egyáltalán nem biztos, hogy meleg vagyok, és akkor még nem beszéltünk arról sem, hogy azért a könyvek nagy része mennyire drága. Szóval, én leginkább a könyvtárból olvasok ilyeneket. Ha látok egy könyvet valahol az interneten, megnézem a katalógusban, hogy van-e nálunk, bár a friss megjelenésekből még fél évig nem nagyon szokott len-

ni, meg alaptól is sok minden nincs, de közben sokszor van szerencsém is. És akkor itt jön a lényeg. Három könyvtáros van nálunk, rájuk kerestem a könyvtár honlapján, aztán facebookon, és egy néninek van a legkevesebb kapcsolata hozzám. Csak egy közös ismerősünk van, a tanárnő, és átböngésztem a többi ismerősét (pedig egy idős könyvtárosnőnek képzelheted, mennyi ismerőse van), és alig van néhány, aki ismerhet engem vagy a szüleimet. Ezért, mondhatjuk, még szerencse is, hogy csak egy éve költöztünk be ide.

Sokat gondolkoztam ezen a nénin, mondjuk Klári nénin (nyilván nem ez a neve, már tudjátok, nem is kéne írnom), aki lehet, hogy történetesen az első ember, aki tudja rólam, hogy meleg vagyok, úgyhogy mindig igyekszem udvarias lenni vele, meg ha olyan a borító, akkor amúgy is magamhoz szorítom, amikor kiviszem. Szóval, biztosan nem árulna el, meg nem hozná fel, meg egyébként itt is az van, ami Tibinél volt az előző bejegyzésben, hogy nyilván naponta, meg havonta sok embernek ad ki könyvet, meg sok könyv megfordul a kezében, valószínűleg fogalma sincs arról, hogy ő LGBT-könyveket ad a kezembe, csak mégis örülök, hogy ezen gondolatban ennyire biztosan végigmentem, és nem kell túlzolgynom ezt, felkészültem minden lehetetlenségre.

Néha azt gondolom, hogy ez a Klári néni a cinkosom, de tényleg nincs erről szó. Ő a dolgát végzi, és amíg nem tépem szét a könyvet visszavételeg, addig neki nem kell nézegetnie, mit kölcsönzök, mit viszek vissza, és nem is nézegeti. Ha meg mégis, és egyszer rákérdezne, akkor maximum letagadnám, vagy azt mondanám, hogy érdekel a téma, vagy hogy egy barátom meleg, esetleg azt, hogy ennek a meleg barátomnak viszem, vagy akár lehet az is, hogy vállalnám az egészet, és akkor rendben is lenne, mert mit tudna csinálni, meg egyáltalán mit is akarna csinálni ezzel. Bárhogya is, nyilván csak én gondolom ezt túl. Minek is kérdezne rá, meg mire is pontosan.

Szóval nagyjából így vagyok a könyvekkel (meg a könyvtárral és Klári nénivel). Csak két saját könyvem van, ami konkrétan az enyém. Az egyik olyan, amit szerintem a könyvtár nem fog beszerezni, mert már tavaly megjelent, és még nincs nekik, de én nagyon kíváncsi voltam rá, a másik meg annyira tetszett, hogy azt akartam, hogy legyen a polcomon is

belőle. Amúgy, ha van olyan könyv, amit szeretnék megvenni, szívesen adnak rá pénzt anyuék, de azt LMBT-könyvekre nyilván nem költeném, amíg ez velük nincs tisztázva, bár nem szoktuk megbeszélni, hogy milyen könyvet vettem, mit olvasok. De közben mégis, ahogy Tibinek sem, nekik sem úgy akarok majd előbújni, hogy apa megkérdezi, hogy aztán minek olvasok ilyeneket. Persze, apa nem úgy kérdezné, ahogy most a fejedben felolvastad, kíváncsi is lenne rá, picit kötekedve kérdezné, vicceskedve, de azért kellemetlenül is (valószínűleg azért így, mert fel sem merül benne, hogy meleg lehetek), én mindenesetre azt az egy-két könyvre valótló inkább kispórolom még magamnak az olcsóbb kakaókkal, reggelikkel meg a zsebpénzemből.

Beni

Kedves Blog!

Nyilván nem hiszed majd el, én sem tenném, de nem azért írtam most az utóbbi két bejegyzésben erről a könyves témáról, hogy kerüljem ezt a kínos Tibi-kérdést. Az igazat megvallva nem is történt semmi a Tibivel való beszélgetés ügyében. Amikor lent volt a szobámban, akkor csak úgy beszélgettünk, olyan dolgokról, minthogy az egyik osztálytársának kiment a bokája, mert rosszul állt fel a fotelból, én meg megint megbeszéltem vele, hogy most már aztán tényleg át kellene tenni egymás mellé a buszpályaudvart és a vasútállomást.

Bár Tibi felvetette, hogy ha sulis után nagyon együtt akarok lógni az osztálytársaimmal, elmehetnék és beülhetnék velük valahová (itt elnevettem magam, Tibi a megyeszékhelyünk egyik sulijába jár, ebben a városban nincsenek igazából beülő helyek, mint a sorozatokban). Mondta, hogy elmehetnék mondjuk fagyizni, de mindkét irányban van fagyizója a városnak, szóval ugyanott lennék, hogy vagy csak a vonatossal, vagy csak a buszosokkal tudnék lógni, és hogy ők is csak így tudnának lógni egymással, ha egyikük sem akar kerülni őket tenni. Persze, tudom, minden megoldásra van problémám, de jó lenne, ha magától így nézne ki a város. De tényleg. Az osztályunkból amúgy csak négyen lakunk itt a

városban, és sulin kívül velük valahogy ritkán lógunk együtt, a többiek a közelből jönnek be reggelente. A városból a legtöbb fiatal inkább bejár a nagyobb városok sulijába, szóval tényleg jó volna ezeket a közlekedéssel kapcsolatos dolgokat jobban szervezni.

A lakótelepről lejárók közül alapból is csak hárman vagyunk középsulisok, a többiek felsősök még, Matyi is bejár reggelente és a többiek is, akik a Deákról szoktak átjönni. Nem igazán működik ez jól, főleg erről beszélgettünk Tibivel, és arról, hogy ezt ő is érti, mert ő meg szívesen maradna néha az osztálytársaival akár estig, vagy csinálna a plázázásnál komolyabb programot, de neki is jön a busza, meg nem ismeri annyira a nagyvárost. Szóval érted, Blog, Tibivel most épp minden másról beszélgettünk, és ne értsd félre, jó volt ezekről is dumálni, csak az egész nem jelentett akkora megnyugvást, mintha a lehetséges melegséggemről beszélgettünk volna, és annak kapcsán mondta volna, hogy megérti, vagy bármi.

Mert azt bírom Tibiben, hogy ő megérti, hogy miért zavar ez a baromság az állomásokkal. És megértené azt is, hogy mi mindenben gondolkodom a melegséggel kapcsolatban. És közben az van, hogy az állomásos gondolataim tök nagy butaságok a melegséges gondolataimhoz képest, szóval, ha valamit meg szeretnék Tibivel beszélni, azok nyilván inkább ezek a gondolataim. De próbálom magamat nem sürgetni, mert nem akarok mindig ezen kattogni. Vagyis, mindig, egészen addig, amíg el nem mondom neki. Úgyis kattoghatok egy csomó másra, meg amúgy is, minden rendben van ezzel a melegség dologgal meg minden mással, amin kattogni szoktam, és amúgy Tibivel is minden rendben van, nem akarom túlgondolni, meg amúgy tényleg nincs is mit.

Beni

Kedves Blog!

Tudod, sokat gondolkozom mostanában azon, hogy mi lesz, miután majd melegen nevezem magam, ha úgy alakul. Mármost oké, nyilván ez a blog is azért van, és persze, Blog, azt is gondolhatod, hogy az ezen

gondolkodás teszi ki a napjaim nagy részét, mert csak erre látsz rá, arra meg szinte egyáltalán nem, hogy sokszor tők más dolgokat csinállok, márpedig általában mást csinállok, csak gondolkodom közben ilyeneken is. Szóval, hát, azt hiszem, neked a meleg élet, vagy akár direkt az én meleg életem, nem is lehet annyira új kérdés, mint amennyire nekem az. A múltkor néztem pineket pride-színekben, LGBT+ támogató feliratokkal, de láttam olyanokat is, amik egy-egy filmből vannak, valamilyen rövid idézet vagy alak, aki az LGBT+ embereknek fontos, és azon gondolkoztam, kitenném-e a táskámra majd, vagy hogy fontosnak tartom-e ezt annyira.

Tudod, Blog, ha úgy alakul majd, hogy meleg leszek, akkor onnantól meleg leszek. Majdnem azt írtam, hogy nem lesz visszaút, és tulajdonképpen nem is lesz visszaút, de nem ezt akarom elmondani erről. Oké, tudom, hogy vannak emberek, akik azt hiszik, melegek, aztán mégis találhatnak egy lányt, nőt, akihez jobban vonzódnak (és nyilván ez ugyanúgy rendben van, mintha melegek maradnának), így tudom, hogy nem teljesen igaz, amit gondolok, de mégis az van, hogy kimondani, hogy meleg vagyok, az borzasztóan véglegesnek tűnik.

Egy dokumentumfilmben, amit nemrég láttam, egy anya azt mondta, hogy azért nem örül annak, hogy transznemű a gyereke, mert tudja, hogy akármennyire is támogatja, nehezebb élete lesz majd. Nem gondoltam eddig, hogy nekem lényegesen nehezebb életem lesz, meg nem hiszem, hogy másoknál boldogtalanabb leszek, de közben azt is gondolom, hogy melegnek lenni biztosan sokkal több meg nagyobb döntéseket jelenthet. Heteróként csak úgy eldöntheted, hogy akarsz-e kitenni a táskádra kitűzőket, akár olyat is, ami az LGBT+ embereket támogatja, de melegként ezek nagy vállalások, akkor is, ha éppen nagyon picik.

Én például nem tennék ki csak úgy egy nagy szívárványos kitűzőt a táskámra, de egy picit lehet, hogy igen. Úgy is vannak rajta más kitűzők, meg amúgy is, egy kis kitűző jól néz ki. De például szívesen tennék ki rózsaszín háromszöges kitűzőt, mert az tők mást jelent. Tudod, Blog, van *A porrátört álmok* című film, a suliban láttuk, még általánosban, szerintem tavaly, nyolcadikban, és a rózsaszín háromszög pont olyan jelkép,

mint amiről a főszereplő beszél a zsidó gyerekek kapcsán, akik azzal, hogy megszületnek, bosszút állnak Hitleren. Szóval, hogy ugye, meleg is voltak a koncentrációs táborokban, és a lefelé mutató rózsaszín háromszög az ő jelük volt, mint ahogy a zsidóké a sárga csillag. De a meleg később ezt a háromszöget elkezdték felfelé fordítani, a háromszög felfelé mutatott, és így azt jelenti, hogy ők mégis élnek. Egy ilyen kitűzött lehet, hogy szívesebben is viselnék amúgy, de persze nyilván nem feltétlenül csak a kitűzőkről van szó a melegség kapcsán.

Például az is van, hogy a mi városunkban nincsenek ilyen melegbarát helyek, sőt, talán a megyében sincsen. Mármost biztosan vannak helyek, ahol meleg is ehetnek, meg nyilván bárhol ehetnek, de nem tudom, hogy hová mennék randizni, ha majd lesz valakim, hogy hol nem néznek ki majd minket Valentin-napon és a hasonló helyzetekben. Szóval, azon gondolkodom sokat, hogy mi van, ha majd az első csókunk random elcsattan, mondjuk evés közben a sulihoz közeli gyrososnál (bár ez elég undorítósnak tűnik, pláne ha csak az egyikünk kér hagymát és csípőst), és majd észrevesznek minket. Mert mi is volna, nyilván semmi, ennénk tovább, ők meg úgy csinálnának, mintha nem láttak volna semmit, de érted, Blog, nekem el kell előtte döntenem, hogy nem fog érdekelni, ha látják. És nyilván nem fog érdekelni, csak egy heteró srácnak ez nem döntés, ez vele csak úgy megtörténhet. És hogy ez végig így lesz majd, hogy soha nem lesz vége ennek az egésznek. Hogy oké, napokon, heteken belül elmondom Tibinek, hogy talán meleg vagyok, aztán pedig elmondom majd, hogy mire jutok ezzel az üggyel, később meg majd mondhatom el mindenkinek szépen sorban mindig, és amikor új ismerősöm lesz, nála is kezdek elölről és így tovább és így tovább.

De, persze, nem azért akarom elmondani, mert hogy mindenkinek tudnia kell ezt, hanem csak mert nem akarom titkolni. Érted, ez is milyen, hogy vagy elmondasz valamit, vagy titok marad. Mert, gondolom, ha férjem lesz, majd eljárunk helyekre, meg elmesélem majd ismerősöknek, kollégáknak, hogy a hétvégén milyen vicces volt a férjem, amikor ez és ez történt és... szóval melegnek lenni lehet, hogy soha nem ér véget, és ez azért eléggé megrémít, bár így, hogy kiírtam, azért egy picit mégis jobb. Látom leírva, hogy majd túl leszek ezen, mert nyilván, ha úgy ala-

kul, akkor már férjem lesz, és ketten leszünk, és ketten fogunk mindenről dönteni. És akkor amúgy valószínűleg könnyebb is lesz majd. A nagy dolgok, gondolom, úgylis akkor jönnek, ha már leszek valakivel, csak addig még annyi, de annyi minden történik, ó, te jó ég. Elég belegondolni, és tényleg szétszed valamit bennem.

Beni

Kedves Blog!

EZT NEM FOGOD ELHINNI. Jó, tudom, én is utálok, amikor kiabálnak egy blogon, de ez tényleg az a helyzet. Szóval. Valaki rám mosolygott a vasútállomáson. Mármint valaki. Egy srác. Egy nagyon szép srác, aki nagyon szépen tartotta a kezét, amíg várta a vonatot. Épp ott állt a lépcső mellett, ami a tető alatt van, de még odasütött a nap. TUDOM. Pontosan tudom, hogy mit gondolsz, tudod, én is olvasok más blogokat, tudom, hogy itt csak lufit hámozok (lassan ez a blog tényleg olyan lesz, mintha anyám írná), de úr isten, milyen jó lufi ez.

Szóval, ma kimentem két osztálytársammal a vasútállomásra, ők mentek haza, én meg baromira ráértem, és ott volt ez a srác. Úgy 1-2 évvel lehet idősebb nálam, menő telepakolt olívazöld (igazából a Google dobta ki ezt a színt, de tényleg ilyen színű volt) sporttáska volt a lába mellett, ő meg állt kint a napon, maga mellett tartotta a kezét, be volt hajlítva, de csak picit, baromi férfias meg laza volt, de nem az a nagyon férfias, hanem, tudod, SZÉP. Jaj, nagyon szép volt, határozott, de nem ilyen hivalkodó vagy feltűnő, hanem csak úgy állt és tartotta a kezét. És lehet, hogy bámultam. Na jó, bevallom, bámultam, és ő felnézett rám a telefonjáról, de tényleg, egyenesen rám, én pedig azonnal elkaptam a fejem, ő pedig nézett tovább, gondolhatod. Alig néztem fel, rendesen elpirultam, mint Katiék, ha az Énekes elmegy mellettük, csak én nem vagyok olyan, mint Kati meg Andi. És aztán ránéztem, hogy abbahagyta-e a nézést, vagy hogy biztosan az van-e, hogy észrevett, és amikor felnéztem, akkor még mindig nézett, és akkor rám mosolygott, de baromi nagyot mosolygott, rendesen olyan volt a szája, mint egy békáé, csak az övé kedves volt, és

aztán jött a gyorsvonat, és FELSZÁLLT, és indult Pest felé, és. És az egész-
ből nem is tudom, mi igaz.

Szóval, tényleg gyönyörűen mosolygott. Kedves volt. Nagyon, ahogy a
karját tartotta, meg ahogy a táskát emelte fel a vállára. A földön volt, de
látszott, hogy vigyáz a cuccaira, és úr isten mennyire gyönyörű volt a
mosolya. Teli szájjal, de tényleg. Mint a mesékben meg a rágóreklámok-
ban. És nem csak ez. Oké, rám mosolygott, értem, DE az is van, hogy egy-
általán: ÉSZREVETT. Mármint azt is, hogy bámultam, vagy hát néztem,
oda-odanézegettem, és azt is, hogy egyáltalán létezem. Nem az volt,
hogy rám mosolygott, mint egy kasszásra, vagy egy szembejövőre, aki
félreáll, hogy elférjen a táskájával, hanem hogy rám mosolygott. Érted,
rám, egészen konkrétan RÁM. Azért, mert rám akart mosolyogni. És mert
talán tudta, hogy meleg lehetek, és mert biztosan tetszettem neki, és...
eddig nem is gondoltam, hogy rám mosolyoghat bárki, pláne egy másik
srác, pláne, hogy nálunk a vasútállomáson. Mármint egészen konkrétan
nálunk, egy kilométerre onnan, ahol ezt most írom. Te fel tudod ezt fog-
ni, Blog? Mert én azt hiszem, hogy nem.

Beni

Kedves Blog!

Annyira eszeveszettmód nyomorult dolog az iskola, biztosan te is érez-
ted már ezt. Ma elmaradt a hetedik óránk, ami az utolsó volt, ezért ha-
zaengedtek minket, de esett az eső, ezért páran bent akartunk maradni,
mert úgysem indul előbb a vonatuk, és hát addig is együtt leszünk. Alig
beszélgettünk, nem volt semmi baj velünk, csak kint maradtunk a zsi-
bongóban, ültünk a padokon meg az asztalokon és dumálgattunk min-
denféléről, amiről az ember még hetedik órában képes dumálni. Suli,
matek, biosz, mit csinálnánk, ha nem esne az eső. Nyilván te is ismered
ezeket a témákat.

És akkor kijött két tanár is a teremből, hogy mi miért vagyunk ott, miért
zavarjuk az órát, miért nem megyünk haza. Mintha mindenki az iskola
szomszédjában lakna, meg mintha nem esne az eső, szinte konkrétan

kizavartak minket, pedig csendben ültünk, vagy hát, beszélgettünk, de szinte biztosan nem annyira hangosan, hogy zavarjuk az órát, és amúgy azon gondolkozom, egyáltalán hogy a francba alakult így. Tudom, általában volt napközi, meg akkor még szinte mind egy faluban laktunk, és a buszhoz volt amúgy is igazítva a napközi, de hogy biztosan lehetne másképpen is ezt.

Mert hogy ilyenkor esőben amúgy semmi nincs. Nem megyünk ki biciklizni, nem hívunk le másokat sem focizni, ilyenkor legalább maradhasson bent tovább az ember az iskolában, ha beszélgetne valakivel. Két mémmre reagáltam, ennyit beszélgettem bárkivel a délután, mióta hazaértem, meg most írom ezt a bejegyzést, érted, jó lett volna jól bent maradni, nem csak ott a porta előtti kis csarnokban toporogni a lépcsőházak előtt, hanem tényleg csak ülni és dumálni. El is jöttünk a folyosóról, ahol a termünk van, mert ott tényleg zavartuk volna mások óráját, de egy zsidobongóban szinte lehetetlen olyan hangosnak lenni, hogy zavarjunk, messzebb is van a teremtől, meg egyáltalán, nem is zajongtunk, miközben, hát basszus, erre van ez a tér végül is, ezért hívják zsidobongónak, de mi nem is zsidongtunk, érted.

Mióta itthon vagyok, ettem egy szendvicset, olvastam egy könyvet, amit a hétvégén vissza kell vinnem a könyvtárba, beültem az ablak alá, a babzsáknak támasztottam a hátam meg a fejem, telefonozok, de már mindent láttam legalább kétszer az interneten, és tudod, Blog, tök faszágan gondolkodtam. Szóval néztem, ahogy a cseppek versenyeznek az ablakon, láttam, ahogy egy leeső csepp elütötte az ablakon épp lefolyót, és ettől így gyors lendületet kapva végigfolyt az ablakon. Eszembe jutott, hogy régen mindig nyomkodtam az üveget, ha az a csepp, aminek drukkoltam megállt, és azon gondolkodtam, hogy vajon a nyomkodás az tényleg segít-e annak a cseppnek lefolyni, és hogy mi lett volna, ha nem nyomkodom. Ennyire ráérek, ennyire nincsen semmi. Négyes lett a matekom, 86%, ennyit tudnék mesélni neked, de ezt eddig nem meséltem el, és ezután sem tervezem, de amúgy jó tanuló vagyok, nem emiatt, csak érted, egyszerűen lehetetlenség észben tartani minden jegyet, meg nincs is értelme. Ennyire nem történt semmi, és persze, nyilván az osztálytársakkal beszélgetni sem egy nagy történés, de érted, legalább

valami, ami nem annyi, hogy szaladok haza a zuhogó esőben, és ennyi. Nem fogom fel, hogy miért nincs az iskolának ilyenekre tere, vagy miért nincs két terem, ami nyitva van ilyenkor, vagy érted, Blog, bármi. Legalább valami lehetne, hogy ne csak erről tudjak neked mesélni egy ilyen tök értelmetlen, meg dühös, de abszolút eseménytelen bejegyzésben.

Beni

Kedves Blog!

Andi is szerelmes, de ő igazából is. Már napok óta az. Jár egy sráccal, aki egy évvel idősebb nálunk. A múlt héten jöttek össze, és általában együtt vannak a szünetekben, meg mindig együtt mennek a buszpályaudvarra, tegnap még vásárolni is elmentek, hétfvégén moziba mennek. Rendesen járnak, ahogy azt te meg én meg bárki érti. És Andi nagyon szép így. Mindig csinos, de most csinosabb ruhákat hord, színesebb fülbevalókat, meg mindig mosolyog, látszik, hogy nagyon szerelmes, és hogy nagyon jó neki most a sráccal. Nem sokat beszélünk, mert tényleg nincs bent a legtöbb szünetben, meg amúgy is, miért beszélénk erről, elvégre csak előtte ülök órán, de mégis, amikor beszélünk, akkor is csupa klassz dologról mesél, hogy egyből találtak olyan filmet, ami mindkettejüket érdekli és adják majd a hétfvégén, meg hogy kapott áfonyás kekszet tegnap, és hogy ő nagyon szereti az áfonyát.

Tudod, Blog, ha nem mondanám majd el a barátaimnak, hogy meleg vagyok, akkor nem oszthatnék majd meg ilyen történeteket, és nem mondhatnám el, hogy miért mosolygok, és valószínűleg nem is mosolyognék, mert megőrijtene a titkolózás. Mert úgy tűnik, eljön majd az az idő, amikor én is szerelmes leszek (amikor majd például egy srác nem száll fel a vonatra, miután rám mosolyog, vagy felszáll, de azért odajön hozzám előtte, vagy amúgy az is lehet, hogy én megyek oda hozzá, és majd szerelmesek leszünk), és áfonyás kekszet fogunk cserélni, ha ő is szereti, mert én nagyon szeretem, és én is örülnék egy áfonyás keksznek, pont, mint Andi. Nagyon szépek azok a szerelmes emberek, akik nem csak telefonoznak meg magukban ülnek egymás mellett, és nagyon várom már, hogy va-

laki mellém üljön egyszer, és hogy sokat beszéljünk meg azon vitakozzunk, mit akarunk megnézni a moziban. Olyanok lehetnének, mint anya és apa régen, amikor anya nagyokat nevetett apa viccein, és a legijesztőbb, hogy őszintén nevetett, apa meg anyának is hozott csokit a boltból, meggyeset a legtöbbször, meg egy csomó ilyen kis dolguk volt, és lehetne nekünk is majd.

Andi is mindig nagyokat nevet, de a srác is mosolyog, és ja, tényleg szépek együtt, Kati is ezt mondta, Peti pedig kinevette ezért, de Peti mindent kinevet. Andi mindig azt mondja, hogy gyerekes, de Andi azt is mondta, hogy ha választhatna, inkább lenne leszbikus, minthogy ilyen Peti-szerű fiúval járjon. Andi barátja amúgy nem is Peti-szerű, ha egyszer része lesz a Blognak, azt az álnevet adnám neki, hogy Zsolti. Képzeld el egy Zsoltit, na ő az, nyilván pár nap után ilyeneket nem írunk le, de amúgy tényleg olyan, mintha Andi mellé lenne teremtve. Képzeld csak el, Blog, milyen jó lehet abban lenni, hogy valakit melléd teremtettek. Na, Andi ilyen most.

Beni

Kedves Blog!

Tibi ma baromi hosszan és idegesen magyarázott arról, hogy az iskolának mennyire közösségi térnek is kell lennie valójában, pláne egy ilyen kis városban, mint a miénk. Tibi néha elég lenézően fogalmaz meg igazságokat erről a városról, csak mert ő a megyeszékhelyen tanul, ahol sulit után el lehet menni plázázni, be lehet ülni enni egy hamburgert, akár esőben is, akár csak úgy, egy bármilyen napon is, de pont erről szólt az egész beszélgetés a hét elején történtek kapcsán, hogy ebben a városban nincsenek ilyen helyek.

Mert hogy tényleg ez szomorított el nagyon. Hogy el lettünk zavarva, és mehetett mindenki a maga dolgára, pedig csak együtt szerettünk volna lenni, dumálni egyet, ha már szakad az eső és később indulnak amúgy is a buszok, vonatok. Mintha az iskola tényleg csak arról szólna, hogy bemegyünk órákra, megírjuk a dolgozatot, és nem történne ezen kívül egy csomó minden, ami sokkal, de sokkal fontosabb ennél.

Tibi amúgy diákönkormányzatis. Ezt nem tudom, mondtam-e már (bár nem hiszem, hogy meglepne most így téged), de emiatt is gondoltam, hogy érteni fogja ezt a problémát. Mert Tibi valahogy komolyan veszi ezt az egész osztálybizalmi szerepet (gondolom ma ámulatból ámulatba eshetsz Tibi kapcsán), és tényleg hisz benne, hogy az iskola értünk is lehet, legalább egy picit, vagy hát sokat gondolkozik azon, hogyan lehetne bármi is jobb. Néha nevetséges, ahogy Tibi túlgondolja a dolgokat, meg keresi a leghülyébb helyzetekben is a lehetőséget, de közben nyilván tök jó volna, ha nálunk is így működne a diákönkormányzat, nem csak a DÖK-napot szerveznék meg úgy, ahogy, hanem tényleg kisebb-nagyobb kezdeményezései lennének, például arról, hogy lehessen lenni valahol, ha esik az eső.

Amúgy nem tudom, hogy Tibi jó politikus volna-e. Mármint tényleg. Hátrázott véleménye van bármiről, és ezek általában azt hiszem helytálló vélemények. Zavarja például, amikor az iskolának, a tanároknak vagy a szüleinknek valamilyen butasága felesleges korlátot jelent, ki is tud kelni ilyen helyzetekben, de pont ez a baj most, azt hiszem. Nem minden csatát kell megvívunk, ez valamilyen filmben volt, legalábbis ilyen idős, okos, mély férfihangon hallom, de tényleg ez van, hogy Tibi nem valami jó abban, hogy megválogassa a csatáit, meg hogy egyáltalán mérlegelje őket. Nyilván amúgy én sem vagyok elképesztően jó ebben, mert hát, mondhatjuk, hogy kevés csatát vívok meg, Tibi mondaná is, de nyilván én sem lennék politikus.

Bosszankodni azért én is tudok, meg néha kikelni magamból, de ezek sosem azokban a helyzetekben történnek, amikor kellene, hanem utólag, meg mindenki másnak. Például azon, hogy kizavartak minket az esőbe, meg hát tényleg egy csomó másan is, ami lehetne jó, de mégsem az. Miért? Érted, Blog, ezekre a helyzetekre konkrétan nincsenek valódi válaszok, és ez, azt hiszem, engem legalább annyira felcsesz, mint Tibit, pedig hát tudjuk, hogy őt nehéz túlszárnyalni ebben. Lehet, jövőre én is DÖK-ös leszek, vagy nem tudom, de néha annyira, de annyira meg akarom javítani a világot, érted, hogy legalább egy picit valami logikus legyen már, ha már gondolkodni tudunk. Annyira érdekelne, hogy amúgy mit gondolsz, de közben nyilván letiltottam a kommentelést az elején,

de biztos egyetértesz velem, mert te is érezted már így, és érted, Blog, néha annyira kilátástalan az egész, hogy az ember csak dühöng egy másik dühös barátjával napok múlva is.

Beni

Kedves Blog!

Elmondtam. Vagyis kicsúszott. De nem úgy csúszott ki, beszélgetés közben, hanem úgy, hogy éreztem, hogy ha nem mondom el ott azonnal neki, szétrobban a szívem és a vérszagra az összes cápa idesereglik Európa középeré, amennyi csak a világon van, és aztán a tetememből nem maradna semmi, mert minden porcikámat apró darabokra szednék. Szóval kimondtam. Tulajdonképpen hadartam és tök csendben. Szerintem, ha nem akarta volna észrevenni, elhittem volna, hogy nem hallott belőle semmit. De elmesélem inkább az egészet, bár tulajdonképpen ki tudnád találni.

Kívülről úgy nézhetett ki az egész, ahogy mindig is elképzeltem. Ültünk a buszmegállóban, dumáltunk, néztük az utcákat, két téma között voltunk, csend volt. Előtte a muhi csatáról beszélgettünk, hogy emberek tényleg arra verik magukat ma is, hogy a muhi csata benne van valamilyen hadászati tankönyvben, amiből katonákat tanítanak, és hogy mennyire faszág úgy csinálni, mintha bármi közünk volna a muhi csatához, azon túl, hogy nyilván a történelmünk része. Csak vettük ki a szót egymás szájából, hogy mennyire butaság, mire legyen én ma büszke 1241-ből, ráadásul elvesztettük a csatát, aztán egyszer csak csend lett. Jól megbeszéltük, és tudod, mielőtt új téma jutott volna eszünkbe, nézelődtünk, feldolgoztuk ezt az egészet. Akkor mondtam el. Azt mondtam neki, hogy figyelj, azt hiszem, lehet, hogy meleg vagyok. Tibi meg csak nézett. Tök sokáig, vagy hát, nem tudom, soknak tűnt. Meg hallgatott. Most látom, hogy eddig nem írtam, hogy Tibiről van szó, de nyilván tudod. Szóval Tibi hallgatott, én meg nézelődtem tovább, és aztán rákérdezett, hogy tényleg meleg vagyok-e, én meg mondtam, hogy lehet. És akkor ezen nekiállt nevetni. De hogy felnevetett. Picit úgy mondtam a lehetet, mint abban a Mónika

show-s videóban, ezért nevetett, és én is nekiálltam nevetni, és az jó volt. És utána megkérdezte, hogy mi az, hogy lehet, meg hogy akarok-e beszélni róla. Fura volt a második kérdés, és hogy ezeket egyszerre kérdezte. Sőt, érdekes volt a kérdés, nem is fura, mert eddig mindig beszélni akartam róla, és mindig gondoltam rá, hogy ő mit gondolna, és addig sosem merült fel bennem, hogy ne akarjak róla beszélni. De elmondtam, hogy mi az a lehet. Hogy nem tudom biztosan, de szerintem már talán majdnem biztos. Aztán ezen is nevtünk. Azt mondta, hogy ez a legbenisebb helyzet, amiben lehetek, de ezt mosolyogva mondta, szinte egészen csíkban volt a szeme közben. Szeretem Tibiben, hogy ilyeneket mond, mert amúgy sokszor nagyon igazak, lehet, hogy neki kellene itt blogolnia, nem nekem.

Azt kérte, hogy majd mindenképp szóljak, ha már biztosan tudom, csak hogy ő is biztosan tudja, mi van velem, bár aztán meg mentegetőzött, hogy persze ez nem jelent semmit, mert a barátom, bárhogy is alakul, ezen meg én nevettem, hogy zavarban volt. Nagyon kedves volt, tényleg az volt, látszott, hogy kereste a szavakat, megkérdezte, minden rendben van-e ezzel, én meg mondtam, hogy igen, minden rendben van ezzel, és ő meg mondta, hogy ő nyilván nem meleg, meg semmi, de ha beszélgetni szeretnék csak, bármiről, akkor írjak, meg tényleg, ha bármi van, írjak meg mondjam, és megbeszéltük, hogy biztosan sokat fogunk még erről beszélni.

Szóval az első előbújásomat letudtam ma, így. Nem hiszem, hogy mostanában lesz majd a második, de meglátjuk majd úgyis. Nem sokra rá már indultunk is haza, talán ezért akartam ennyire kimondani, mert indulni kellett volna már lassan, de nem akartam tovább, még napokig magamban tartani. Mindenesetre valamivel tovább maradtunk, mint szoktunk, de ez csak nekünk tűnt fel, azt hiszem, vagy csak nekem. Egészen beszürkült, mire behajtottunk a ház elé. Tibi még gyorsan megölelt a lépcsőházban, ami azért fura és különleges volt egyszerre, mert nem szoktunk ölelkezni, de azt hiszem egy ilyen hír után át akart ölelni, és ez tényleg kedves volt, olyan... szóval kedves, unalmas ez a szó, de tényleg kedves volt. Azt is mondta, hogy vigyázzak magamra, szóval tényleg tök hülye. Anya régen azt mondta, hogy azért mondogatunk ilyeneket, mert

ezek azt jelentik, hogy szeretlek, és amúgy tényleg szeretet volt ebben a vigyázz magadra mondatban. Szóval, majd vigyázok.

Beni

Kedves Blog!

Tibi írt még most este, hogy köszöni, hogy a bizalmamba fogadtam. Azt hiszem, megtalálta a segítség, meleg a legjobb barátom, mit tegyek? gyakori kérdések-oldalakat meg támogató bejegyzéseket. De persze az is lehet, hogy magától ennyire jó fej, én meg csak csesztetem. És amúgy tényleg jólesett ez a plusz üzenet. Írtam neki, hogy hát, őőő, szívesen, és aztán egy pirulós, vállrándítós GIF-et egy kaktusznak öltözött srácról, amit az elpirulós emojira dobott ki a telefonom. Erre Tibi küldött egy kaktusz emojit, én meg beállítottam a kaktuszt a beszélgetésünk emoji-jának, és akkor egy-egy kaktusszal mindketten ebben maradtunk, és ez amúgy jó, ez az abban maradás.

Szerintem amúgy egyikünk sem kaktusz úgy, ahogy a kaktuszokat érteni szokták. Arról már írtam, hogy Tibi könnyebben barátkozik, meg beszélget, de én sem barátkozom rosszul, sőt, szerintem elég jól el tudok beszélgetni mindenkivel. Anya egyik barátnője még otthon egyszer akkor jött át, mielőtt anya hazaért volna, és anya hosszan szidta magát, hogy Marcsival magamra hagyott, mi meg amúgy tök jót beszélgettünk, még kávé is csináltam neki. Ballagás előtt voltunk, arról tudtunk bőven beszélgetni, ő ballagásra kapta a keresztet a nyakláncára, ezt mesélte el, én meg azt, hogy nem tudom, hogy mit kapok majd, ezt a laptopot kaptam amúgy. De ez még jóval korábban volt, még otthon laktunk falun, azóta eltelt egy csomó idő, meg elköltöztünk, de érted, remélem az nem változott, hogy nem vagyok kaktusz.

Apa Piroska néniével, a közös képviselővel piszkál minket mindig, mert nekünk adta az első tárolós szekrény kulcsát Tibivel, hogy ne kelljen sokat tekeregnünk a biciklinkkel a tárolóknál, ha már úgyis gyakran használjuk. Piroska néni szeme fényeiként beszél rólunk, ez most már Tibi anyukájánál is előkerül néha, és amúgy tényleg elég gáznak gondolom,

hogy ezt csinálják. Mármint udvariasak vagyunk, meg meghallgatjuk Piroška nénit, segítünk neki, ha gyorsan kell valamit, apa mindig azt mondja, ez is olyan, mint otthon a faluban, és hát tényleg olyan, hangosan köszönünk, nem sarazzuk össze a feljárót, figyelünk magunkra.

Szóval nem vagyunk kaktuszok, csak ezt akartam mondani, viszont ez egy kedves poén lesz köztünk, és ez jó érzés, bár azt még helyre kell tennem, hogy ez a barátságunkról, vagy az előbújásomról szól-e. Hogy van egy ilyen közös viccünk, ami jó, vagy van egy ilyen közös viccünk, ami azzal kapcsolatos, hogy elmondtam neki, hogy lehet, hogy meleg vagyok. Valószínűleg csak túlagyalom a dolgot, csak közben meg nem tudok aludni, és ezért agyalok, és ezért nem tudok aludni. Kéne egy ilyen gomb az embernek, hogy ha valami miatt nem tud aludni, akkor ne kelljen neki pihennie ahhoz, hogy ne legyen fáradt. Nem tudom, hogy olvassa-e esetleg egy feltaláló a blogomat, de ha igen, akkor légy szíves, intézkedj.

SZABÓ RÉKA DOROTTYA

Kik ezek?

Pintér Béla: Szutyok (r.: Pálfi Ervin)

Az újvidéki Művészeti Akadémia negyedéves magyar színészhallgatóinak vizsgaelőadása

Egy középkorú vidéki házaspárnak, Irénnek és Attilának, a különböző beavatkozások ellenére, egészségügyi okok miatt nem lehet gyermeke, ezért az örökbefogadás mellett döntenek. Hogy újszülöttet kapjanak, minimum két évet kell várniuk. „Hát, cigány lehetne előbb is, de az, gondolom, nem jöhet szóba.” Nem jöhet. Feliratkoznak a várólistára, de közben annyira szimpatikussá válik nekik Rózi – gúnynevén Szutyok –, az intézet tizenéves lakója, hogy a Gondozónő szavai ellenére őt is befogadják. És befogadják a barátnőjét, Anitát is, mivel Rózi csak vele együtt hajlandó menni. Rózinak rothadnak a fogai, Anita roma származású. A falubeliek erősen kifogásolják a két lány, de főleg Anita beköltözését. Az idő múlásával azonban enyhülni látszik az elutasítás. Zajlik a munka, megismerjük a szereplők életét. A kötelező tevékenységek mellett a falubeliek amatőr színházcsinálók is – a társulat rendezője Attila. Korábbi rendezései kivétel nélkül megbuktak, de a most bemutatásra kerülő *Budai Ilona* hatalmas sikert arat. Mint kiderül, a sikeres előadás titka, hogy az alkotók azonosulni tudjanak a cselekménnyel, ami ez esetben a kegyetlen anya históriája által valósul meg. Szerzs, egy ismert német rendező meghívja az előadást egy strasbourg-i fesztiválra, de Rózi rossz angol–magyar tolmácsolása miatt a lehetőség kihasználatlan marad. Az előadás bemutatója után Etuska nem találja a pénztárcáját – Anita ellopta. Ez nézeteltéréshez vezet, aminek eredménye, hogy – mivel a társaság kivétel nélkül Anita mellé áll az igazságot képviselő Rózsival szemben – Rózi visszaköltözik az intézetbe. Rövid időn belül egy rendőr kíséretében visszatér a faluba, ugyanis feljelentette Attilát, amiért „április harmincadikán este hét és nyolc óra között szexuális kapcsolatot létesített

Romvári Anitával." Az ügy nem kerül bírósági eljárás alá, a következmény biológiai: a tizenhét éves Anita teherbe esett ötvenéves gyámja által. Irén nem dühös, de csalódott. A terv a következő: Attila Anitával Budapestre költözik, Irén pedig Rózsi-val marad, hogy közösen neveljék fel az intézettől várt újszülöttet. A cselekmény azonban újabb, végső és végzetes fordulatot vesz: kiderül, hogy Rózsi hatására Anita elveteti a magzatot. Amikor Attila ezt megtudja, már késő – dühében megöli Rózsit. A történet a gyermek és Anita nélkül maradt Attila és az örökbefogadott csecsemő és Rózsi nélkül maradt Irén rideg, végső búcsújával zárul.

Pintér Béla *Szutyok* című drámája számos kortárs társadalmi problémára hívja fel a figyelmet. Szélsőséges és kevésbé szélsőséges szociális helyzeteket ábrázol, melyek megítélése meglehetősen változatos. A nyílt elfogadástól a látszólagos elfogadáson és közömbösségen át a nyílt elutasításig a *Szutyok* szereplői különféle nézetekkel konfrontálódnak.

A cselekmény fő témái természetesen a gyermektelenség és az örökbe-fogadás. „Neked még lehet saját gyereked egy másik nőtől” – hangzik el a mű elején a kétségbeesett Irén által, mintegy predestinálva az események végkimenetelét. A házaspár nehézségeit jól ismeri a falu, ki-ki igyekszik is a maga módján támogatni őket – az elfojtott feszültség inkább Irén és Attila magánéletében munkálkodik. A falu közösségének rendjét és a házaspár privát életét a fizikailag „problémás” Rózsi és a roma származású Anita bolygatja meg látványosan. Rózsi fogaitól mindenki undorodik, s mikor a szülők ezen változtatni próbálnak, a lány kiborul. Később az önálló Rózsi már saját keresetéből javíttatja meg fogorát – így válnak a fogak az anyagi függetlenség mellett a fejlődőképesség, a társadalmi elvárások és az egyén változékonyságának szimbólumává. Anita megítélése a cselekmény lefolyása alatt sokat változik: eleinte az örökbefogadók is tartanak a roma lánytól, a helybeliek még inkább, de az asszimilálódás egy ideig mégis sikeresnek látszik. Aztán Anita hirtelen negatív karakterre változik: ellopja Etuska pénztárcáját, Irén és Attila házassága miatta megy tönkre. Ezt a negatív fordulatot csak a befogadó érzékeli, a szereplők mintha nem vennék észre.

A *Szutyok* nőábrázolása igen változatos: megjelenik benne az utódnemzés-re képtelen, ezáltal a társadalom megítélése szerint nem teljes értékű nő

(Irén), az önmegvalósító, független, feltörekvő, korához képest érett lány (Rózsi), az etnikuma miatt társadalmi perifériára szorult, ennél fogva oppor-
tunista lány (Anita), a beteg és idős, ezáltal a társadalom megítélése szerint
nem teljes értékű nő (Etuska), illetve a stabil munkahellyel rendelkező, két-
gyermekes családjában (Gondozónő). Ezenkívül van a műben cigányozás,
zsidózás és kurvázás, felmerül a pedofília, valamint az egészségügy, a gyám-
ügy és a hatóságok, ezáltal a társadalmi és a politikai rendszer kritikája is.
Pálfy Ervin rendezése javarészt megtartja a Pintér-mű eredeti szövegét.
A helyenkénti változtatások célja vagy a cselekmény bizonyos aspektusa-
inak kiemelése, vagy a szöveg életszerűsítése. Előbbi esetében példaként
említhetjük, amikor a színpadi feldolgozásban az egyik falubeli Anitára hi-
vatkozva kimondja a *gyerek* szót, amivel az előadás a drámában csak közve-
tetten, az utalás szintjén megjelenő pedofíliára hívja fel a figyelmet; a szö-
veg életszerűsítése pedig helyenként a szereplők közti felosztásban érhető
tetten. Az egyes karakterek kiiktatása helyett az adaptáció szerepösszevo-
násokat alkalmaz – a mellékszerepek relevanciáját és a történések komple-
xitását hangsúlyozva ezzel. A cselekmény egy év történéseit fedi le, ami a
műben végig fontos szerepet játszó mezőgazdasági feladatok motívumá-
ból olvasható ki. Ezt az egy évet az előadásban (a dráma utasításait követve)
a játéktér falára függesztett évszakjelölő táblák váltakozása igyekszik szem-
léltetni – meglehetősen komolytalanul, didaktikusan és szükségtelenül.
Mindenekelőtt az előadás (idő- és tér)használata világít rá arra, hogy a *Szu-
tyok* rólunk szól. A nézőtér és a játéktér közti hagyományos szintkülönb-
ség eltörlésével, illetve azzal, hogy a színészek a kettéosztott és egymással
szembe ültetett nézők között játszanak: a produkció lerombolja a térbeli
határokat a színpad és a nézők között. Az előadótérre belépve a padlót fel-
mosó Rózsi fogadja a közönséget, ez a mozzanat megszünteti az időbeli
különbségeket is, az előadás valójában nem kezdődik el – egy, már a befo-
gadó valóságában megkezdett folyamatként értelmeződik. A színpadon
zajló események itt és most, a mi valóságunkban zajlanak, a megformált
karakterek pedig mi vagyunk.
A játéktér díszletezése – a szerzői utasításokat követve – minimális,
mondhatni nincs. Absztrakt térben, a színpad fekete falai között zajlanak
az események. A konkrét helyszínek meghatározása helyett az előadás

a történesek univerzalitására helyezi a hangsúlyt: a díszlet valójában a közönség. A kellékek nagy részét jól működő multifunkcionális szalmazsákok alkotják. A tér és a kellékek egyetemességével szemben a magyar népviseletet megidéző jelmezek, a népzenei motívumokra épülő zene (Pálfi Ervin), valamint a néptáncbetétek (Virág György) specifikálják az eseményeket. Az előadás ezzel valószínűleg azt akarja mondani, hogy a *Szutyok* rólunk, *magyarokról* szól. Ez az ellentétes ábrázolásmód azonban gyengíti a produkciót: a tér- és eszközhasználat letisztultságát a jelmezek, a zene és a tánc „magyarosító” funkciója ellensúlyozás helyett inkább népszínművesíti. A fény (Majoros Róbert) rendeltetése az előadásban a kiemelés, valamint a jelenet- és helyszínváltások szemléltetése. Az előadás középpontjába – vizsgálóelőadás lévén – a színészi játék kerül. A szerepeket a Pintér-mű árnyaltan mutatja be: az aprólékos, esetenként ellentmondásos jellemábrázolás emberivé teszi a dráma szereplőit, a találó szereposztás révén az előadás pedig életre is kelti azokat. A színészek egy része állandó szerepet alakít, mások három-négy karaktert is megformálnak. Mezei Gresák Lea finom, kimért mozdulatai, és tekintetéből kiolvasható beletörődöttsége Irén végtelen nyugalma mellett a reménytelenség és az optimizmus harmonikus ambivalenciáját emeli ki. Ágyas Ádám alakításában Attila határozott fellépésű, magabiztos vezéregyéniségként mutatkozik (ezen tulajdonságát igyekszik szemléltetni a metaszínházi cselekményszál is). A szerepformálás mélységéről tanúskodik, hogy Ágyas Attilájának látens határozottsága mögül végig kiérződik az a belső zavarodottság, ami végül csendes örületbe kergeti a karaktert. A Szabó Regina által alakított címszereplő, Rózsi személye kapcsán figyelhető meg a mű egyetlen pozitív karakterfejlődése. Szabó alakításának szükségszerűen nagy ívet kell bejárnia: az előadás elején még szánszalmasan lázongó Szutyok egyszer csak önálló, komoly nővé válik. A változatlan igazságosság és a szeretet az, ami ezt a megformálást igazán elmélyíti – Szabó szimpatikus karaktert formál abból a Rózsiból, akinek rokonszenveségét a Pintér-dráma nem egyértelműsíti. Dupák Fanni Anitája ráerősít a sztereotípiákra. Affektáló beszéde, hadonászó mozdulatai antipatikus hatást keltenek, ami nem segít a drámában egyébként is többnyire ellenszenvesnek ábrázolt roma karakter elfogadásában. Az

előadás szerepösszevonásainak fő motivációja minden bizonnyal a színpadi kivitelezhetőség és a „párban járó” mellékszerepek megtartása volt. Kőműves Csaba Bence a színpadon Bandi bácsi, a Professzor, Szerzs és Lakatos Kálmán szerepében jelenik meg, Varga Benjámin Bélát, Regős Jánost, a Rendőrt és Makaró Zsoltot alakítja, Hodik Annabella pedig Pali bácsit, Etuskát és a Nevelőnőt. Mindhárom színész részéről sokszínű karakterformálást láthatunk: mivel a kiosztott szerepek jellemvonásai igen eltérőek, megkövetelik a széles skálán mozgó színészi játékot. Hodik alakításai mégis kiemelkednek: a női és férfialakokat megformáló színésznő játékaival az egyszerű gondolkodású, komikus helybéli figura, a magára hagyott, elkeseredett öreg nő és a stabil élethelyzetben levő, fontoskodó nevelő alakja egyaránt megtestesül a színpadon.

Szereposztás:

Mezei Gresák Lea – Irén

Ágyas Ádám – Attila

Szabó Regina – Rózi

Dupák Fanni – Anita

Kőműves Csaba Bence – Bandi bácsi, Professzor, Szerzs, Lakatos Kálmán

Hodik Annabella – Pali bácsi, Etuska, Nevelőnő

Varga Benjámin – Béla, Regős János, Rendőr, Makaró Zsolt

Dramaturgiai konzulens: Góli Kornélia

Koreográfia: Virág György

Zeneszerző: Pálfi Ervin

Fénytervező: Majoros Róbert

Fénytechnikus: Kerekes Róbert

Hangmester: Dienes Ákos

Osztályvezető tanárok: Hernyák György, Pálfi Ervin, Táborosi Margaréta

Rendező: Pálfi Ervin

Bemutató: 2023. február 20., Újvidék

SIMON BETTINA

Önértelmezés és recepció a neoavantgárd művészetben

Jelen szöveg tárgya az interjú recepcióformáló hatása a neoavantgárd művészetben. A dolgozat tágabb horizontján arra a kérdésre keresem a választ, folytonosság van-e a neoavantgárd experimentális művészete és a kortárs művészet progresszív irányai között.

Kappanyos András írja, hogy az olyan kanonizált művészeket, mint Picasso vagy Apollinaire, történeti és nem esztétikai szempontok alapján soroljuk az avantgárdhoz. „[É]letművük egy sikeres paradigmaváltó törekvésbe illeszkedik, így morfológiai szempontból ma már normatívnak tekinthető” (KAPPANYOS 2008: 13). Azok a kortárs művek pedig, amelyek „radikalizmusukkal” hasonló hatást váltanak ki, mint az avantgárd tette a maga korában, van, hogy nem feltétlenül kapcsolódnak (formai szempontból) a történeti avantgárdhoz – példának a neoavantgárdból említi a fluxust és a bécsi akcionizmust. Felteszi a kérdést, hogy az avantgárd melyik ága tekinthető „történetileg sikeresnek”. Az, amelyik átalakította a művészetbefogadás intézményrendszerét – és így annak része lett –, vagy amelyik megőrizte radikalizmusát és kívül maradt a rendszeren.

Irodalom és képzőművészet párhuzama az avantgárdhoz hasonlóan a neoavantgárd művészetben is gyakori – Kappanyos is egymás mellett említi Picassót és Apollinaire-t. Értelmezéseikben azonban fontos különbség van. A legnagyobb különbség az irodalomtörténet és a művészettörténet között a hatvanas és hetvenes években, hogy az előbbivel szemben az utóbbiban nem alkalmazták azokat a posztstrukturalista elméleteket, amelyek a szerzőközpontúság helyett a mű elsőbbségét képviselték. Több művészettörténész beszél arról, hogy a neoavantgárd

hatására eltűnt a kritika. Köztük Rainer Rochlitz az irodalmi kritikával összehasonlítva állapítja meg a csökkenő tendenciát (ROCHLITZ 2001: 53). A műkritika – Rochlitz megállapítása szerint – a legtöbbször megegyezik azzal, hogy leírja, amit lát, vagy tolmácsolja a művészek véleményét. A művészeti intézményrendszerben bekövetkezett egyik legnagyobb változás a modern művészet után, a kurátor felértékelődése a múzeumokban szintén a kritikus szerepének hiányával magyarázható (VIDOKLE 2011). Hans Belting szerint a kritika eltűnését az a mimetikus viszony okozta, ami a műalkotás és a kommentár között létrejött a kritikát és a művészettörténetet módszertani kihívások elé állító neoavantgárd-konceptuális művészet nyomán (BELTING 2006: 44). A művészettörténet válságának egyik tünete, írja, hogy „ugyanazok az emberek írják a kommentárokat és bizonyos időeltéréssel a történeti szövegeket is, és mindenközben felhasználják saját kommentárjaikat, sőt – egyszerűsítve – saját emlékeiket emelik a művészettörténeti anyag rangjára” (BELTING 2006: 48).

A neoavantgárd recepciójában a művek keletkezésekor előállt az a gyakorlat, hogy a művészettörténészek megismétlik azt, amit a művészek mondanak el saját alkotásaikról. Ennek a gyakorlatnak az általánosság válását és rögzülését elősegítette, hogy a kritikusok, művészettörténészek az események résztvevői voltak és személyes kapcsolatot ápoltak a művészekkel. Amikor a neoavantgárd művészetről beszélnek, akkor azt ismétlik meg, amit a művészek mondanak el az alkotásukról – vagy interjúban, vagy személyesen, informális úton. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a neoavantgárd művész hiteles elbeszélőként vesz részt a kanonizációban, és művei értelmezése tanúvallomásokként rögzülnek. Erdély Miklós a *Marly tézisek*ben írja, „[a] műalkotás úgy beszél a világ dolgairól, hogy a világ dolgai eltűnnek.; A műalkotás úgy beszél a világ dolgairól, hogy a világ dolgairól való beszéd eltűnik” (ERDÉLY 1991: 128). Ezek a sorok felidézik Gadamer művészet és valóság viszonyáról szóló gondolatait. Az igazi művészet nem megismétli a valóság jelenségeit, hanem olyan dolgokat tesz láthatóvá a világból, melyeket másképpen nem vennénk észre, ugyanakkor „a művészet nemcsak feltár, felfed valamit, hanem egyúttal el is rejt” – foglalja össze Görföl Balázs a Gadamer

művészet- és költészetfelfogásáról szóló disszertációjában (GÖRFÖL 2016: 45). Gadamer nem pusztán a művészetről, hanem azzal szorosan összefonódva a műértelmezésről, a műalkotások befogadásának helyes módjáról is ír. Kifejeződik ebben a mű és a kommentár közti rivalizáló viszony szerepének figyelembevétele – mely rivalizálás, a konceptuális művészetben valósult meg a legsikeresebben. Bírálja, amikor a művészetben csupán a formai elemekre korlátozódik az értelmező figyelme, és „a műalkotást bezárja a csak műalkotásokról tudó, a művészet referencialitását, valóságvonatkozását zárójelbe tevő önálló esztétikum igencsak tágassá bővített birodalmába”. Hibának tartja, ha „a művész a mű elé tolakszik”, ha a művet az alkotó személye miatt tekinti vizsgálatra érdemesnek a befogadó: „Gadamernél a valódi irodalmi műnek egyenesen feltétele, hogy megszabaduljon azoktól a vonatkozásoktól, amelyek alkotójához kötik” (GÖRFÖL 2016: 44).

A „művész mű elé tolakodásának” iskolapéldája, ami a hatvanas-, hetvenes években és azt követően a neoavantgárd művészetben történt. Görfföl Balázs is említi a konceptuális művészetet, amikor azon gondolkodik, vajon milyen művészeti formák felelnének meg a gadameri művészi mi-mézis elvének. Gadamer szerint a művészetnek úgy kell megjelenítenie a valóságot, hogy az nem egyszerűen másolja, hanem láthatóvá teszi a másképp nem felismerhető összefüggésrendszerét, igazságát: „A jelentős művészet lehet képes arra, hogy a lényeg megismerésével szolgáljon, hogy új, egyedülálló és helyettesíthetetlen módon tárja fel azt, ami van” (GÖRFÖL 2016: 66–67). Görfföl szerint a konceptuális vagy metaleptikus műalkotások nem felelnek meg ennek a követelménynek, ahogyan számos más kanonikus művészeti forma sem, például a szórakoztató művészet vagy a fantasztikus irodalom (GÖRFÖL 2016: 67). A felsorolásból is láthatjuk, hogy nem törekszik pontosabban alátámasztani megállapítását. Nem egyértelmű például, a három említett kategória milyen szempont alapján fedi le a művészeti irányzatokat. Nem indokolja meg a megállapítását sem, így sajnos nem tudjuk meg, miért nem felel meg a gadameri elvárásoknak a konceptuális művészet.¹ Azok a művészettel és művészetbefogadással kapcsolatos problémák, amelyekről Gadamer beszél, ugyanakkor nagyon ismerősek a konceptuális művészet tárgykö-

réből, melynek a művészetértelmezés kisajátítása a fő célkitűzései között szerepel. Továbbá Gadamer művészetéről szóló – Görfől számára is forrást jelentő – írásait olvasva éppen a konceptuális-neoavangárd művészet elevenedik meg. Egyik szövegében például megkülönbözteti a valódi és a leképező képeket („[e]gy katalógusban lévő illusztráció kétségtelenül még nem kép”) (GADAMER 1994a: 162). Ez a megállapítása arról tanúskodik, hogy számol a korszak képzőművészet(-elmélet)i kérdéseivel.

De koncentráljunk a dolgozat központi témájára, és nézzük meg, hogyan vonatkoznak a neoavangárd recepciójára Gadamer műértelmezéséről szóló írásai. A műértelmezést – legyen az irodalmi szöveg vagy más művészi alkotás – a beszélgetéshez hasonlítja, ahol a mű és az értelmező között szembenállást kell megvalósítani: „nem arról van szó, hogy a néző vagy szemlélő mint valami semleges fél mintegy »rögzít« egy tárgyat” (GADAMER 1994a: 166–167). A fentebb említett „mű elé tolkodás” fejt ki egy másik helyen: „egy irodalmi szöveg visszavezetése szerzőjének véleménynyilvánítására nem rombolja-e szét egyáltalán az irodalom művészi értelmét” (GADAMER 1994b: 126). Ez a két szempont – az ismétlés Gadamer szerint hibás megnyilvánulásaiként –, a szerzői önértelmezés átvétele és a mű kiegészítés nélküli tolmácsolása, tűnik fel a neoavangárd kanonizációjára vonatkozó kritikákban is – korábban Beltingnél és Rochlitz-nél láthattuk. A következőkben néhány példát mutatok be a magyar neoavangárd művészetre vonatkozóan.

A neoavangárd művészet recepciójáról szóló bírálatok olyan művészet-történeti szempontból kanonikus eseményekhez kapcsolódnak, mint az 1991-ben a Magyar Nemzeti Galériában megrendezett *Hatvanas évek* kiállítás és katalógus, vagy az első magyarországi happeningről, *Az ebéd*-ről szóló kiállítás és monográfia (mely véletlenül szintén 1991-ben jelent meg), továbbá a legközpontibb művészekre és művészettörténészek (Németh Lajos, Erdély Miklós, Szentjóbó Tamás) munkásságára irányul. A konkrét művészeti események kritikája mellett egy általános érvényű bírálat is megfogalmazódik a korszakról. Beke László a művészeti kritikát „manipulatívként” jellemzi (BEKE 1991: 72), és a posztstrukturalista elméletek szempontjait hiányolja a művészettörténeti feldolgozásokból. „1970 körül az új strukturalista-szemiotikai kutatási módszerek ugyanarra

a célpontra irányultak, mint a neoavantgardisták és a konceptualisták önvizsgáló törekvései: magára a művészetre és a műalkotásra” (BEKE 2007: 594).

Forgács Éva az 1991-ben Székesfehérváron Beke László által rendezett nagyszabású Erdély Miklós-kiállításról és kötetről, valamint annak recepciójáról ír két évvel később. Írásának apropóját az adta, hogy hiányolta az életműkiállítással és a katalógussal „érdemben foglalkozó kritikát”, melyek a művekkel foglalkoztak volna (lásd FORGÁCS 1993). A legtöbb heti-lap és folyóirat interjúkat közölt, és ebben Forgács ugyan felismeri, hogy ez a „kulturális termelés szerkezetéből” következik, ám ezzel együtt nem tudta nem szakmai szempontból értelmezni ezt a hiányt. „A hetvenes évek közepére az a példa nélkül álló, különös helyzet állt elő, hogy *megszűnt, elolvadt a képzőművészeti kritika*” (FORGÁCS 1993: 38). Pernecky meghalt 1970-ben, a többiek pedig (Körner Éva, Beke László, Frank János, Szabadi Judit és Sinkovits Péter) „átálltak” a „művészekhez”. Erdélynek nem volt „vitapartnere”, írja Forgács – és eszünkbe jut a megfogalmazásról Gadamer. Forgács idézi az egyik interjút, amiben a kérdező „a kevés értelmes kérdések egyikét” teszi fel Bekének: „Most rekonstrukció zajlik itt, vagy ez a mítoszteremtés csapdája?” Beke a következőt válaszolta: „A mítoszteremtés [...] elkerülhetetlen; Erdély Miklósnak mint művésznek rengeteg olyan apró életmegnyilvánulása volt, amely valóban műalkotásszámba megy. [...] Ezek a különféle anekdotikus mozzanatok valahogy szerves hálózatot alkotnak körülötte, és fontosak. Így alakulnak a mítoszok.” Forgács Éva kommentárja az idézet után: „Hozzátehetjük: így alakulnak, ha így alakítják őket” (FORGÁCS 1993: 36).

Havasréti József – aki a következő évtizedre vonatkozóan megállapítja, hogy „a művészeti kritika még az irodalmi kritika lehetőségeihez képest is beszűkült és eltorzult kulturális térben működött” (HAVASRÉTI 2009a: 62) – egy ugyancsak kanonikus kötet kapcsán idézi a szerkesztők sorait: „Elsődleges célunk nem a Bogláron készült műalkotások, kiállítások és művészeti akciók művészettörténeti elemzése, hanem az eddig feltárt források publikálása és az események történeti/kultúrpolitikai kontextusba helyezése volt” (HAVASRÉTI 2009b: 77). Ezzel szemben Havasréti következtetéseket olvas ki a kötetből, amelyek fontos eszköze, hogy

megkülönböztetik a kápolnatárlatok eltérő értelmezéseit a *Résztevők visszaemlékezései* (szerk. Sasvári Edit) fejezet interjúi alapján. Ebben láthatjuk, hogy Havasréti elvégzi az interpretációt, amit a résztvevők az események tanúiként nem tehetnek meg.

A *Hatvanas évek* kiállítás erős szakmai bírálatot kapott (a műtárgylista összeállítói és a kiállítás rendezői – akkor még nem élő, mai terminussal, kurátorai – Beke László, Dévényi István, Horváth György voltak). A legerősebb kritikai megjegyzés az ideologikusságtól való mentesség lehetőségének kihagyása volt. Forgács Éva írja, hogy továbbra sem alakult ki az a fajta beszédmód, ami az irodalomról szóló szövegekben jelen van, és szükséges volna a képzőművészetről szóló írásokban is (lásd FORGÁCS 1991). Ezt a jelenséget ismeri fel Kulcsár Szabó Ernő, amikor recenziót ír Hegyi Lóránd 1986-ban megjelent, *Avantgarde és transzavantgarde (A modern művészet korszakai)* című könyvéről (lásd KULCSÁR SZABÓ 1994). A könyv szintén egy elmulasztott lehetőségnek bizonyult arra, hogy „a többnyire avítta-ssan esszéizáló, leíró elemzésekben megrekedt és elméletileg legalább félszázados fáziskéséssel küszködő magyar képzőművészet-kritika végre meghaladja önmagát”, nem lett „művészet-érdekű közlendője arról a modernségről, melynek esztétikai megítélése dolgában nálunk évtizedekig ideológiai pozícióké volt a döntő szó” (KULCSÁR SZABÓ 1994: 220). Hegyi Lóránd „foglya maradt” az alkotóközpontú hagyománynak (KULCSÁR SZABÓ 1994: 227). Szintén Kulcsár Szabó Ernő a *Hatvanas évek* kiállításról és katalógusról írt recenziójában írja, hogy az irodalomkritikához képest a művészetkritika a neoavantgárd után nem tud érdemben megszólalni. György Péter szerint lehetett volna egy olyan kiállítási stratégia, mód is, amiből „a mai néző számára is kiderült volna, hogy *miért* is volt mindez avantgárd, miféle utat kellett törni, miért is kellett élen járni, miért is volt mindez harc, kikkel szemben, miféle eszmények ellenében”. Akkor lett volna látható és érthető a hatvanas évek művészete, ha azt állítják ki, amiket a Nemzeti Galéria akkoriban gyűjtött, a nyolcvanas évek gyűjteményével együtt. „S ez bizony nem politikai, hanem művészettörténeti szembesítés, tetemrehívás lehetett volna” (GYÖRGY 1991: 796). Valóban, így a neoavantgárd művészet művészetté válásának, az alkotómunka megmutatása valósult volna meg.

Szentjóby Tamás egy interjúban (lásd KRUSOVSZKY–SZABÓ–URFI 2008) bírálja Müllner András *Az első happening. A magyarországi neoavangárd akcionizmus vázlatos története* című tanulmányát. Szentjóby azt írja, hogy Müllner „kitör a tények világából”; „összementírozza a »kronológiáktól terhelt« (Müllner) művészettörténetben egymáshoz nem tartozó időket, tereket és eseményeket”. Hivatásos művészettörténet-hamisítónak, rágalmozónak nevezi, és hamis tanúskodással vádolja. Müllner tanulmányában amellet érvel, hogy a Szentjóby Tamás és két alkotótársával, Altorjay Gáborral és Jankovics Miklóssal közösen bemutatott, *Az ebéd* című happeningükre hatott Erdély Miklós nem sokkal korábban megjelent *Montázs-éhség* című írása, valamint az *Őrizetlen pénz az utcán* őshappening 1956-ból. Szentjóby mindkét felvetést elutasítja az interjúban. Ebben a vitában felidéződnek a szerző „mű elé tolakodásának” motívumai, melyekről Gadamernél olvastunk.

Hegyí Dóra és László Zsuzsa közös kutatása (*A kiállítások láthatatlan története*) arra a kérdésre kereste a választ, miért és hogyan válnak kanonikussá bizonyos neoavangárd események. Megállapítják, hogy a kanonizáció a résztvevők, a szemtanúk beszámolóira épül, mert nekik „tulajdonítanak kellő kompetenciát az underground akciók és kiállítások feldolgozásához, ami ilyenformán nehezen válhat alkalmassá tudományos értékelésre és nemzetközi összehasonlításokra” (HEGYI–LÁSZLÓ 2009: 50). 2004-ben jelent meg az irodalom- és művészettörténetek felőli, interdiszciplináris megközelítésből a *Néma? Tanulmányok a magyar neoavangárd köréből* című tanulmánykötet (szerk. Deréky Pál – Müllner András, Ráció Kiadó). A kötet szerkesztőinek célkitűzése volt, hogy összefoglalják a neoavangárd rendszerváltás óta eltelt időszakban született olvasatait, amelyek fontos közös jellemzője, hogy a korábbi „neoavangárd kikérdezésével” szemben jöttek létre. Bár az előszóban az áll, az akkori kultúrpolitikai környezetre vonatkozik, a „kikérdezés” jelentéstartománya úgy is olvasható, mint ami szakít a korábbi feldolgozás módszereivel, szempontjaival, amelyeknek fő eszköze a művész résztvevőként való faggatása, kihallgatása. A címben megjelenő „néma” ebben az esetben az értelmezők által elhallgattatott fél, aki helyett a tanulmány szerzői szólalnak meg. Ebben a tanulmánykötetben helyet kapott Müllner András fentebb említett tanulmánya is.

Legutóbb Horányi Attila foglalta össze a tárgyalt problémákat a neoavantgárd művészet recepciója kapcsán két tanulmánykötet megjelenése apropójából (*Globalising East European Art Histories. Past and Present*, eds. Hock Beáta – Allas Anu, Routledge, New York – London, 2018; *A kettős beszéden innen és túl, Művészet Magyarországon 1956–1980*, szerk. Sasvári – Hornyik Sándor – Turai Hedvig, Vince Kiadó, Budapest, 2018). Egyik kötetnek sem volt kritikai fogadtatása, és a kötetek szerzői „nem törekedtek arra, hogy a neoavantgárd magyar művészetének – vagy a magyar neoavantgárd művészettörténetének – saját problematikájából kiindulva, és a saját kérdéseikkel foglalkozzanak” (HORÁNYI 2019: 196). Az utóbbi magyarázza az előbbi.

Légüres térben jelennek meg a neoavantgárd művészettörténeti feldolgozásai, írja Horányi Attila. Szavaiban Forgács Éva csalódottsága visszhangzik két évtizeddel korábbról. A neoavantgárd korszak vizsgálatában Dánél Mónika alapvető módszertani hibának tartja a történeti avantgárdal való folytonosság keresését.² Dánél szerint az 1910-es és 1920-as évek művészetével nem a művek poétikai rokonsága a párhuzam alapja, hanem a társadalmi és kultúrpolitikai környezet. Sz. Molnár Szilvia bíráló kritikát fogalmaz meg a JAK-füzetek sorozat második köteteként megjelent, fontos neoavantgárd irodalmi antológiáról,³ amely a nyolcvanas évek experimentális líráját összegzi: „több műalkotás tetszeleg avantgárd pózban, mint ahány ténylegesen az avantgárd hagyományból szólna” (SZ. MOLNÁR 2004: 69). Ebben a véleményben érvényesül a műalkotással szembeni értelmezői távolságtartás, a vitapozíció, és egy szersmind felkínálja a lehetőséget arra is, hogy a kortárs művészetben is megkülönböztessük a pusztán formai utánczást a valódi avantgárd gesztusoktól. Ezzel visszaérkeztünk a dolgozat elején Kappanyos Andrásról idézett kérdéshez, amelyben arra keresi a választ, hol keressük az avantgárd örökségét és hogyan értékeljük a kortárs művészet progresszív tendenciáit. A kérdés aktuális, mert nemcsak a kortárs művészetben figyelhető meg a neoavantgárdal való rokonság keresése,⁴ hanem számos ponton találunk hasonlóságot a művészetértelmezésben is, melyet a szerzői önértelmezés és az interjú előtérbe helyezése határoz meg.

IRODALOM

- BEKE László 1991. *Beszélgetés Németh Lajossal. Kérdező: Beke László. (1990. október 18.)* In BEKE László – NAGY Ildikó – DÉVÉNYI István – HORVÁTH György (szerk.): *Hatvanas évek. Új törekvések a magyar képzőművészetben kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában (1991. március 14 – június 30.)* Képzőművészeti Kiadó – Magyar Nemzeti Galéria – Ludwig Múzeum, Budapest, 67–73.
- BEKE László 2007. Németh Lajos (1929–1991). Kortárs/modern művészet és művészettörténet. In MARKÓJA Csilla – BARDOLY István (szerk.): „Emberek és nem frakkok”. A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Harmadik kötet. *Enigma*, 14. évf. 49. sz., 593–604., 594.
- BELTING, Hans 2006 [2002]: A művészeti kommentár mint a művészettörténet problémája. In BELTING, Hans: *A művészettörténet vége*. Atlantisz, Budapest, 43–48.
- ERDÉLY Miklós 1991. Marly tézisek. In ERDÉLY Miklós: *Művészeti írások. Válogatott művészetelméleti tanulmányok I.* (szerk. Peternák Miklós). Képzőművészeti, Budapest, 125–128.
- FORGÁCS Éva 1991. Mától kezdve így volt? Hatvanas Évek. (A Magyar Nemzeti Galériában rendezett kiállítás katalógusáról). *BUKSZ*, 3. évf. 2. sz., 156–160.
- FORGÁCS Éva 1993. Egy mítosz természetrajza. *2000*, október, 36–40.
- GADAMER, Hans-Georg 1994a [1979]. Épületek és képek olvasása. In GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása* (ford. Loboczy János). T-Twins, Budapest, 157–168.
- GADAMER, Hans-Georg 1994b [1971]. A szó igazságáról. In GADAMER, Hans-Georg: *A szép aktualitása* (ford. Loboczy János). T-Twins, Budapest, 111–141.
- GÖRFÖL Balázs 2016. *Hans-Georg Gadamer művészet- és költészetfelfogása*. Balassi, Budapest.
- GYÖRGY Péter 1991. Mostantól fogva ez lesz a múlt. Hatvanas évek. *Holmi*, 3. évf. 6. sz., 789–800.
- HAVASRÉTI József 2009a. Az Aktuális levél esztétikája és (mediális) archeológiája. In HAVASRÉTI József: *Széteső dichotómiák. Színterek és diskurzusok a magyar neoavantgárdban*. Gondolat – Artpool – PTE Kommunikáció- és Média-tudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 43–74.
- HAVASRÉTI József 2009b. Széteső dichotómiák. Klaniczay Júlia – Sasvári Edit Törvénytelen avantgárd című könyvéről. In HAVASRÉTI József: *Széteső dichotómiák. Színterek és diskurzusok a magyar neoavantgárdban*. Gondolat – Artpool – PTE Kommunikáció- és Média-tudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 77–95.
- HEGYI Dóra – LÁSZLÓ Zsuzsa 2009. A kiállítások láthatatlan története. Párhuzamos kronológiák. *Korunk*, szeptember, 48–57.
- HORÁNYI Attila 2019. Művészet, történet, Kelet-Európából. *BUKSZ*, 31. évf. 3–4. sz., 189–205.
- KAPPANYOS András 2008. *Tánc az élen. Ötletek az avantgárdról*. Balassi Kiadó, Budapest.
- KRUSOVSKY Dénés – SZABÓ Marcell – URFI Péter 2008. Közegésztelen töredékek (le-
vélinterjú St. Auby Tamással). *Puskin utca*, 4. szám, 18–24.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 1994 [1989]. A modellalkotás nehézségei. Hegyi Lóránd: Avantgarde és transzavantgarde. In KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen*. Balassi, 220–227.
- ROCHLITZ, Rainer 2001 [1994]. Művészet, intézmény és az esztétikai követelmények (ford. Varga Róbert). In HÁZAS Nikoletta (szerk.): *Változó művészetfogalom. Kortárs frankofon művészetelmélet*. Kijárat Kiadó, Budapest.
- SZ. MOLNÁR Szilvia 2004. A neoavantgárd poétikájáról. *Iskolakultúra*, 14. évf. 4. sz., 61–70.

VIDOKLE, Anton 2011 [2010]. Művészet művészek nélkül? (ford. Szacsva y Pál). *exindex.hu*, márc. 31. <https://exindex.hu/nem-tema/muveszet-muveszek-nelkul/> (2023. 06. 16.)

JEGYZETEK

¹ Görföl Balázs az előszóban rögzíti, hogy nem tartja fontosnak az általa elemzett Gadamer-szövegek keletkezési idejét, mert nincs nagy különbség az időben egymástól legtávolabbi írások szemlélete között. Úgy tűnik, ez is akadály a annak, hogy a konceptuális művészetről megfogalmazott véleményét kifejtse, hiszen az egyúttal Gadamer a téma szempontjából lényeges írásainak keletkezési idejével való számot vetést is jelentené. 1977-ben jelent meg (magyarul 1994-ben) a rövidebb művészetfilozófiai írásait összegyűjtő, *A szép aktualitása* kötet, melyre Görföl is gyakran hivatkozik. A könyv hivatkozási rendszere szintén tükrözi a keletkezési idő figyelmen kívül hagyását. Gadamer magyarul megjelent írásainál nincs feltüntetve az (évtizedekkel korábbi) eredeti megjelenés ideje, a német nyelven megjelent írásoknál pedig azért nem szerepel az eredeti megjelenés ideje, mert Görföl az 1993-ban megjelent gyűjteményes kötetet használja forrásul. Nemcsak Görföl érvelése tekinthető hiányosnak, hanem a forráshasználat követhetősége is.

² Sz. Molnár Szilvia említi itt: A neoavantgárd poétikájáról. *Iskolakultúra*, 2004/4. 61–70. Az idézett mű: DÁNÉL Mónika 2002. A közötliség alakzatai a magyar neoavantgárd irodalomban. In BENGI László – SZ. MOLNÁR Szilvia (szerk.): *Kánon és olvasás. Kultúra és közvetítés II.* FISZ, Budapest, 73–117.

³ KULCSÁR-SZABÓ Ernő – ZALÁN Tibor (szerk.) 1983. *Ver[s]ziók – Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában.* Magvető–JAK, Budapest.

⁴ Az avantgárd formai követéséről írtam bővebben Áfra János és Szegedi-Varga Zsuzsanna kötete (*Termékeny félreértések. Új Alföld Könyvek*, Debrecen, 2020) kapcsán: Az avantgárd gesztusok ismétléséről. *Szifonline*, 2021. 05. 24. <https://www.szifonline.hu/kritika-essze/2552-az-avantgard-gesztusok-ismetleserol-2021-05-24> (2023. 06. 19.); valamint Pál-Sándor Attila verseskötete kapcsán (*Balladáskönyv*. Magvető, 2020): Lemondani a balladáról. *Alföld*, 2020/12, 103–106. A szerzői önértelmezésről Fenyvesi Orsolya és Peer Krisztián költészete kapcsán bővebben itt írok: Lemaradni Fenyvesi Orsolya állatmintás falvédőjéről. *dunszt.sk*, 2019. szept. 10. <https://dunszt.sk/2019/09/10/lemaradni-fenyvesi-orsolya-allatmintas-falvedojerol/> (2023. 06. 19.)

NÉMETH ZSÓFIA

„Pannon brand”

A báb-lét aspektusai Jódal Kálmán *A fából faragott királyfi* című elbeszélésében

„[...] szeretem azt az érzést, amint szavakkal, mondatokkal töltöm ki az ürességet, míg fojtogatóvá nem válik. [...] képtelenség, de azért jó szavakkal betölteni ezt a vákuumot, minden szóban benne van az újrakezdés lehetősége [...]”

(Jódal Kálmán: Walter védi Szarajevót)

Jódal Kálmán szövegei mint „identitás-konglomerátumok” (JÓDAL 2019: 11) sokrétűen kódolt, erős vizualitásban gyökerező elbeszélések, melyek kapcsolódnak a filmes műfajokhoz és a színház alkotótereihez is. Köteteinek atmoszférája merít a zenei klipek képi anyagaiból (például: Björk, Front 242), organikus kapcsolatba állítva a populáris kultúra és a magasművészetek minőségeit. Multikulturális jellege és a szövegekben felépülő alternatív terek a pluralitás terepének bizonyulnak. Az intenzív szövegjátékok során a szerző rétegzett szubjektív dimenziókba vetíti a cselekményeket, melyek az álom-éberség állapotait vegyítve íródnak. Emellett az olvasás során erős diszfóriaérzetet képeznek az erőszakhoz és a széthulló identitás-tapasztalatokhoz kapcsolódó szövegtapasztalatok is. Jódal Kálmán a vele készült interjúkban szövegeivel kapcsolatban ugyancsak erős vizuális kódokkal nyilatkozik orientációját illetően.

Gyorsfagyasztott tejszín-hattyúként, Kalasnyikovból hemoglobin-dús csillámport szórva. Hát, valahogy így határoznám meg röptében, amiről a könyvem szólhat, és talán önmagam egyik definíció-variánsaként legelőször felmerült a tudatalattimból. [...] A lényege az identitáskeresés különböző módozatai, me-

lyeket részben a kényszer szül, részben önkéntesek vagy mások által ránk aggatottak, felvállaltak vagy nem, örömteliek, közönyösök vagy üvöltőn fájók, de a válaszkeresés egyszerűen elkerülhetetlen – bárhol, bárhogyan – azokra a kérdésekre, melyek (számomra) fontosak – természetesen annak a legközhelyszerűbb tudatában –, hogy már rég nincsenek, nem is lehetnek válaszok. Hát, valahol erről szól a könyv, ezt próbáltam a saját kódjaimmal körüljárni. (NAGY 2010: 12)

Az identitás destabilizálódása/széthullása, korunk kollektív megélését összegzi az ideológiák gyors váltakozása és a tömegipar elidegenedése közepette. Vizualitás terén pedig a szubjektum a médiumok teremtette digitális mimézisek multiplikált valóságában bolyong Thészeusz módjára. Az összetett és többszörözött vetített (vagy valós) terek rétegzett dimenzióit sokszorosítják Jódal Kálmán szövegei, melyeket újabb és újabb perspektívákból, rétegről rétegre közelíthet meg az elemző.

Jelen tanulmány a szerző második kötetében, az *Agressiva – short cuts*ban megjelent, *A fából faragott királyfi* című tündérmese-átíratának irodalmi kapcsolatait, képi eszközeit és az erőszak esztétikához fűződő tematikus szálait vizsgálja a kötet és a határ-lét kontextusában. Az *Agressiva* bonyolult szövegrendszere (szociografikus információk és fiktív elemek montázszerű megjelenítése) narratív idejét tekintve szintetizálja a múltat, jelent és jövőt. A narráció időtlensége és a címadás jellegzetes gesztusa is a mese műfajával köti össze a Jódal-szöveget. Mégis, a vizsgált szöveg intertextuális hálója, annak bonyolult kódolása kiírja/átértelmezi az erkölcsei tanulság didaktikus mozzanatát. A kötet további elbeszéléseinek szövegkörnyezete ugyancsak progresszív módon keretezi a naiv mesei elemeket. Gyermekszereplőket mellőzve, a brutalitás eszközeivel reflektál az újvidéki atmoszféra sajátosságaira. Az agresszió képi megnyilvánulásai az avantgárd performance és body art jellegzetes dokumentumainak kontextusában, illetve azok tükrében értelmeződnek.

A kötetben foglalt popkulturális elemekből (gumidínó, Ariel, Barbie stb.) kitermelődő mesei elemek összepréselik, széttördelik a hagyományos tündérmese műfajának normatív rendszerét. Ugyanezzel a gesztus-

sal leválasztják a narratívát a folklórról és közelítik azt a tömegtermelés értelmezéseihez. Az így konstruált tündérmese-parafrázisok, és mesei fragmentumok rámutatnak a konszolidált hangnem képtelenségére. Az elemi ellentmondásra jelen korunk társadalmának és a mese értékrendszere között. *A fából faragott királyfi* a kötet egyik programadójaként teremti meg, sűríti magában a kötet fenti sajátosságait, melyek tovább termelődnek a *Die Liebe – Jóleső rövidzárlat* (2016) kötet szövegeiben is. A visszatérő vizuális elemek és fiktív szereplők alternatív világot építenek, snittszerű mozgásuk feszes szövegekben keresztezik egymást újra és újra. A kötet értelmezői folyamataiban a képi kódok feloldása bizonyul a szövegek egyik legfőbb tétjének.

Gyakran sajnálattal állapítom meg magamban, hogy bizonyos, számomra döbbenetesen szuggesztív vizuális tartalmak irodalmilag, ahogy verbálisan is, sajnos kifejezhetetlenek. Ám átélhetők és átérezhetők. (AYAN 2017: 18)

A vizsgált elbeszélés szoros kapcsolatban áll Balázs Béla *A fából faragott királyfi* műmeséjével. Az eredetileg Bartók Béla táncjátékához íródott szöveg felújítása és színpadra vitele a kortárs magyar színházak interpretációiban még ma is inspirálja a hazai alkotókat. A mű története szerint a Királyfi beleszeret a Királykisasszonyba, de a Szürke Tündér parancsára a természeti erők megakadályozzák, hogy a két szerelmes találkozzon. A Királyfi kínjában saját értékeivel feldíszített bábút készít, hogy kicsalagassa a Királykisasszonyt a várból, de a lány, látva a sok becses kincset, az igazi Királyfi helyett a fabábbal esik szerelembe. A Királyfi csalódottságában a Szürke Tündér hívására, eltávolodva a világtól, az erdő királyaként talál vigaszra. Az újabb találkozás alkalmával már szívesen fogadná a Királykisasszony a Királyfit az üres báb helyett, de az elfordul tőle. A Királykisasszony szégyenében eldobja a becses ékességeit, még a haját is levágja, ahogy korábban a Királyfi tette. Az áldozat katarziséban a két szerelmes végül egymásra talál.

Balázs Béla műve 1912-ben jelent meg a *Nyugatban*, Bartók Béla egyfelvonásosának, a szöveg alapján készült táncjátékának bemutatójára

1917-ben került sor a Budapesti Operaházban. Bartók a táncjáték szereplőit a népzene derűs körvonalával rajzolja meg. Romantikus természet- és lélekenék, groteszk zenei elemek (fabáb), a mesei alapállást kifejező népdalszerű melódiák (patak tánc, botfaragás) jellemzik az elkészült ko-reográfiákat és feldolgozásokat. A táncjátékkal azonos című Jódal-szöveg ezzel szemben egyéni dramaturgiát termel. A képi elemekben gazdag, snittszerűen építkező prózában felsejlenek az eredeti mű elemei. Az elbeszélés részletekben gazdag vizuális kódolása által egy formabontó színpadi díszlet elevenedik meg. Jelmezeiben és kellékeiben egyaránt a merész kortárs színpadi elemekre emlékeztet.

Bár Jódal elbeszélője erősen individualizált karakter, mely illeszkedik a mesélői pozícióhoz, mégis cselekvőképtelen: csupán elszenvedője az eseményeknek. Egyetlen megszólalása, mely belső monológként is értelmezhető („Hajolj fölém, istennőm. Keserű szád nektár.”, 11), erősen archaizált szóhasználatot tükröz, mely inkább a mitikus/mesei szövegekhez közelít, mintsem a populáris kultúra egyes darabjaihoz. Ez a sajátos „mesélői pozíció” is lehetőséget teremt a meseirodalmi kapcsolatok vizsgálatára.

Vlagyimir Jakovlevics Propp munkássága alapján a szakirodalom egyedi logika mentén különbözteti meg a mesékben tetten érhető évszázados struktúrákat. Ezek a narratív struktúrák jelennek meg, formálódnak át a meseátiratok szövegeiben. Boldizsár Ildikó a proppi elméletet adaptálva megállapítja:

[a] tündérmesék tehát egyrészt rögzült formákként adtak a mesélők számára, az egyén, „kulturális örökségként” kapja, és nem egyszeri alkotói aktusban hozza létre őket, másrészt, „nyitott művek”, amennyiben végtelen lehetőséget kínálnak a folyamatos újrafelhasználásra, a szigorú szerkezeti szabályok betartása melletti alkotói szabadságra. (BOLDIZSÁR 1997: 184)

A Boldizsár-féle meseátirat-kategóriák között az *Asszimilált és specializált tündérmese* meghatározása áll a legközelebb Jódal szövegvilágához. Ebben a kategóriában a mesék megőriznek egyes motívumokat a tündér-

mesék világából, de szabadon továbbfejlesztik azokat egy újabb, önálló, szépirodalmi igényű forma irányába: „[...] eredeti egészre törekednek, új rendezőelveket alkotnak, melyek azután újszerű szövegekben is jelennek meg a hagyományban is élő jelek váratlan kapcsolataiként” (BOLDIZSÁR 1997: 198). Ezek a mesék strukturális-morfológiai változásokkal gazdagodva, de világgépüket megőrizve alakulnak. A varázslat marad a világot konstituáló és világot magyarázó erő/hatás (például Hoffmann groteszk-ironikus szövegei, Maeterlinck és Wilde szimbolikus, Andersen filozofikus történetei).

A fentiek alapján világossá válik, hogy a vizsgált szöveg nem tartja meg az eredeti mű világgépét, sőt anakronisztikus kapcsolatban állnak egymással. Balázs Béla írása kizárólag az ellentétes jelrendszer viszonyának alapjául szolgál, feltárja a természetközeli mitikus világok és a jelen-indusztriális környezetének drasztikus szembenállását.

A Jódal-szöveg első sorai megteremtik a Balázs-féle szöveg földhöz kötött természeti kontextusának ellentétét: „A függő alumíniumketrecből nézve Lady Gray elmélyült táncával, műkontyával, kapcsos harisnyakötős combjaival zümmögő, áttetsző nejlonszárnyakon röpül felém az ősrobbanás mélyéről” (JÓDAL 2010a: 11).

A függő ketrec, mint a szemlélő és elbeszélő belső horizontja határozza meg a szöveg kiindulópontját. Elszakítva a biztos talajtól, ég és föld között imbolygó bezártságot képez a szerző/dramaturg. A Jódal-szövegek (például „Nyelv nélkül, barátok nélkül, halmazállapot nélkül, a két alakváltás között félig-tiltott határzónában...” [JÓDAL 2010: 203]) gyakori elemét képezi ez a határhelyzet, mely a regiszterek közötti ingázást és a narrátori attitűd folyamatos változását (is) jelzi. Ezeknek a pozícióknak a nyelvi és térbeli visszatérő kifejeződései a lift mint helyszín, a levitáció állapota, vagy éppen a többnyelvűség megjelenése. A fent idézett kezdőkép kiszolgáltatottságot, a kívülről jövő impulzusok elől való menekülés lehetetlenségét sugallja. Lady Gray a Szürke Tündér parafrazált másaként közelít az elbeszélő felé, aki, az eredeti darab történetére támaszkodva, és miként azt a cím is sejteti, maga a Királyfi. Lady Gray erotikus karaktere stílusában megidézi a punk és cyberpunk irányzatok markáns jegyeit

(szája fekete, szárnyain injekciós tűk). A szöveg szerint az ősrobbanás mélyéről közeledő „tündér” kapcsolódik a Balázs-féle szöveg természeti alakjához, aki a nimfák mitikus képével azonos és archetipikus jelölőként működik. A műmese kontextusában a Szürke Tündér uralja az állatok, a növények és a természeti jelenségek összességét. Az ősrobbanás óta megtett út alatt viszont a Jódal-féle karakter eltávolodott a természet organikus díszeitől: „Lakkozott politúr fenekete, tetovált, csillámporos mellei csak növelik királynői tartását. Fején vakondbriliáns-diadém, szemhéja, szemöldöke mohazöld” (JÓDAL 2010a: 11).

A szöveg folytatja az álomszerű események elbeszélését, melyhez két újabb szereplő csatlakozik. Míg Lady Gray az elbeszélővel (a Királyfival) tölti az időt, megelevenedik a háttér: „Marylin Monroe és Josip Broz Tito, a légtérben lebegő két pop-art ikon kacag, buta elektromos jeleket sugározva szét a körülöttük lévő semmibe” (JÓDAL 2010a: 11). Kiszélesítve az olvasó térérzékelését, az újabb elemek kollázsszerűen építik tovább a „színpadi képet”. A kiegészülő látványvilágból kiszélesednek a szövegkapcsolatok a tömegkultúra és a politikum irányába.

A pop-art művészeti irányzat jellemzően az urbánus folklórban, a kisebbségi szubkultúrában, a reklámklisékben és a magazinok sztereotip fotóiban, a populáris képregényekben keresi alkotásainak tárgyi tematikáját. Jódalnál ugyan csak a banális használati tárgyakban (tömítőgél, érzéstelenítő injekció), a fogyasztói társadalom jellegzetes szimbólumaival kiegészülve kerül kifejezésre az üzenet. Marylin Monroe és Josip Broz Tito szerepeltetése egyszerre teszi személyessé (térséghez kötötté) a szöveget, és egyúttal mutat az általános, kiterjesztett, „globális” valóság irányába. Stroboszkópszerű mozgásuk ironikus gesztusa a szövegnek. Programadó jelenet, mely a szerző további szövegeire is érvényes: törekszik önmagukban szemlélni a jelenségeket politikától, vallástól és a mainstreamtől függetlenül.

Az eredeti szöveggel szemben Jódal elbeszélése a természeti formák használata helyett a mesterséges környezet részletes megteremtésére törekszik. Jelen mozzanat, mely az egész kötet alaptapasztalatát összegzi: a szerző szövegeiben a mentális térben gyökerezik minden tárgyi vetület. Finoman letapogatva a szenvedés pszichés aktusait, kirajzoló-

dik a mentális terek horizontja, melyet az erőszakeseemények komplex tapasztalata határoz meg.¹ A gazdag rész–egész viszonyban strukturált eseményláncolat egységes tapasztalata az agresszor–áldozat, ember–természet hierarchikus reflexeinek, társadalmi normarendszerben elfoglalt ideologikus pozíciójának felbomlása. Ezek akaratlagos viszonyának újrastrukturálását képezi meg a szöveg. Míg a Balázs-féle Királyfi az erdő királyaként élhet, a szövegutód énelbeszélője egy mesterséges börtönben tölti idejét Lady Gray-jel. A szembeállítás fokozza, hogy míg az eredeti történet fordulója a Királylányhoz való visszatérés, ezzel ellentétben az utódszöveg megrekeszti a lezárás lehetőségét. Királylányként detektálhatja az olvasó a Lady Gray klónjaként megnevezett Barbie-Machine-figurát. A női rivalizálás, mely a műmesében is jelen van, Jódal szövegében fizikai gesztusként rajzolódik ki:

A képernyőn fémes kongással megszólal Lady Gray, a bűnös nő.
[...] Vállára hajtom a fejem, ő mosolyogva harapdálni kezdi levegőben levitáló klónja, Barbie-Machine fülkagylóját, majd elmosolyodik.
Gyere, térj vissza az álmomba! (JÓDAL 2010a: 12)

A mesterséges környezet nem csupán tárgyak szintjén keletkezik: a láttatás apró gesztusai is erőteljes kapcsolatban állnak a digitális kultúra vetítotechnikáival. A nyelvi megszerkesztettség esztétikai sajátosságaként működnek a szöveg optikai eszközei, melyek tágabb kontextusban kapcsolódnak a jugoszláv képregénykultúrához is. A képregényszerű struktúrákon túl a műfaji sokszínűséget és átfedéseket dúsítja a filmes jegyek sokasága. Jódal első kötete, a *Bakancs és fal* szövegvilágának filmes dinamikájához fűződő tanulmányában Fekete J. József erre mutat rá: „Inkább filmnovelláknak, vagy még közelebbről videonovelláknak keresztelhetnénk ezeket az írásokat” (FEKETE J. 1995: 111). A mesterséges fény ritmikus játéka, amely a stroboszkóp, reflektor és szájszészeti lámpa erős fényeit interpretálja, összpontosítja az elemző figyelmét a környezet díszletjellegeré. Ez a sajátos szövegtechnika, melyet Virág Zoltán is kiemel tanulmányában, átszövi az *Agressiva* kötet egészét.

A katódsugárzás lélektana, a képernyői mimézisek burjánzása, a rasztereződő, pixelesedő világ monitorozásának észlelési mechanizmusa fontos inspirációs forrása annak az új textualitásnak, mely az irodalom történelmi tapasztalatának, az avantgárd kísérleteknek és az új mediális művészeteknek, a filmnek, a televízióknak, a videónak, a számítógépes multiverzumoknak a vizuális és textuális szövetségét, szintetikus vadházasságát² támogatja. (VIRÁG 2010: 212–213)

Ez a sajátos, rétegzett kompozíció érzékelhető *A fából faragott királyfi* látomásos, tárgyiasult világában is. A mesterséges térben a szereplők azonosulnak az eredeti szöveg királyfi-bábjának létélményével, mely az üres látszatlétezés jelentését hordozza. Jódal Kálmán ezt a tárgyiasult ábrázolásmódot szélesíti ki írásában. Kapcsolódva korábbi szövegelődökhöz, E. T. Hoffmann *A homokemberének Olympiájának* mint „viaszképű-fabábu” és „énekítő masina” kontextusában vizsgálva a szöveggesztust, Jódal tükrözi a tömegkultúra kritikai szemszögét, a purgatóriumi lét elidegenült szenvedésképeit. Balázs Béla műmeséjének királyfi-bábuja ugyanazokat a funkciókat tölti be a maga narratívájában, mint a kapcsolódó Olympia karaktere. A Jódal-szövegekben megjelenő tárgyi dimenzió áthelyeződik a humánus szintjére: elbeszélése az idealizált, de kudarcra ítélt szövegteret a való világ dimenzióival köti össze. A korábbi szövegmintákat megfordítva az emberi (valóságreferenciális) szintet azonosítja a lelketlen báb-léttel. A valóság, a lét referenciális zárványai (politikai rendszer, történelmi valóság, emberi élet) ezúton devalválódnak, megfosztódnak mindennemű igazságtól: ezzel a gesztussal megkonstruálja a fikció és az ideák hiteles terét.

A tárgyiasult létezés faktuma, kiegészülve a projekciós szövegtechnikával, különös intermedialis teret teremt. A szerző által tudatosan használt sematikus karakterek (például Szürke Tündér/Lady Gray) egymásra projektálható szubjektumok, melyek együttes képi olvasatuk variálhatóságánál fogva önálló történetmesélésre képesek. Az egymásra rétegzett (metonimikus) szereplők történetei kétirányú mozgása/mozgathatósága megsokszorozza az értelmezés lehetőségeit.

A Királyfi parafrázált alakjában (énelbeszélő) ugyancsak ráismerhet az olvasó a tehetetlen báb-lét mint a tárgyi világ lelketlen, idealizált dimenziójának manifesztumára. A szerző szövegeiben jellemzően a termelés és a fogyasztói kultúra kritikájához kapcsolódik az elidegenedett létezés képe. A cselekvő szereplők szenttelenek, gesztusnyelvűk, szegényes nyelvi megnyilatkozásaik és az elidegenedett beszédaktusaik hideg tárgyilagossága újra és újra a viszonylagosság és a magány alaptapasztalatát hangsúlyozzák. A társadalom tömegtermelésének (ideológia, ember, reklám stb.) reflexszerű magatartására mint a boldogtalanság forrására mutat rá. A vizsgált elbeszélés, illeszkedve a kötetkompozíció meghatározó tematikájához, sokszorozza ezt az alaptapasztalatot, mely minduntalan a kilépés lehetőségét hordozza magában. Erre utal a későbbi írások egyik zárómondata: „Boldogtalanságfüggő bőrbábuk.” (JÓDAL 2010b: 204)

Az eredeti szöveghez képest fordított pozíciót képez a szerző: a mesterséges világban idegen testként létező szubjektumról tudósít. Az elbeszélőnek mint humán lénynek egy álom/mámor drámai dimenziója a báb-lételeményen keresztül definiálódik. Az elbeszélő számára a valóság utáni vágyakozás elvetélt gesztus, mely ebben a társadalmi/irodalmi mezőben nem teljesülhet. Ezek alapján az emberi test is átalakul, komplex kifejezője lesz a mesterséges, „gyártott” testnek (például Barbie baba stb.).

Földes Györgyi egyik elméleti írása lehetséges kapaszkodót nyújt a Jódal-féle összetett báb-lét feltárására. A szövegrészlet az irodalmi narratívákon keresztül értelmezi a test-reprezentációt: „A test utópiája eképpen az eredeti, materiális test látszólagos megtagadásán és átszellemitésén alapul. Ilyenek az időnek ellenálló múmiák, a halotti maszkok, a sírok, hiszen ezek a testet dologszerűen szilárdná, istenszerűen örökkévalóvá teszik” (FÖLDES 2018: 16). Az organikus test és a hozzá kapcsolódó kognitív szimbólumrendszer (például fáraók múmiái) tárgyiasulása a jelenben is működő, piaci alapokon nyugvó gesztus.³ *A fából faragott királyfi* esetében a szobor-lét jelentését kiterjesztve statikussá válik Lady Gray teste („kopaszodó fején politúrhab” [JÓDAL 2010: 12]), mely romlékonyságát levetkőzve, „dologgá változtatva”, tér és sors elvont jelölőjévé

manifesztálódik, megtartva szerepének autentikus jegyeit (Szürke Tündér), melyek a természet-, valamint a transzcendens lét fölötti hatalmat testesítik meg, Jódal Kálmán parafrázisában egyfajta domina-szereppel egészíti ki Lady Gray karakterét. Ezáltal, az általános domina-definíciók alapján, a hatalmi erőszak konnotációival bővül a feminin szerepkör. A későbbi szövegrészben *bűnös nő*ként aposztrofált Lady Gray karakterében, felnagyítva és aktualizálva a táncjátékban meghatározott szerepét, eltolódik a pornóipar női szerepkörei felé. Ebben a gondolati körben a Balázs Béla-féle táncjáték jódali feldolgozásában a szöveg a szexipar mazochista filmjeinek elemeivel bővül. Ebben az értelmezési keretben a Királyfi, vagyis az elbeszélő „használt tárgyá” lényegül, a domina-játék alávetettjévé válik megfosztva az önálló cselekvés lehetőségétől. A báb-lét kontextusán belül folytatva az elemzést adekváttá válik a marionett mint eszköz és bábszínházi szintér összevetése a szöveg vizuális kódjaival. Az elbeszélés korábban már szintén citált kezdőképe megeleveníti a marionettszínház jellegét: „A függő alumíniumketrecből nézve Lady Gray elmélyült táncával, műkontyával, kapcsos harisnyakötős combjaival zümmögő, áttetsző nejlonszárnyakon röpdül felém az ősröbbanás mélyéről.” (JÓDAL 2010a: 11) Az elbeszélés terét meghatározó egyponos felfüggesztés erősen kapcsolódik a bászínház mechanikus dimenziójához. Török Ervin *A báb autonómiája – az okozás korlátai* című tanulmányában leírt funkcionális jellemzés a Jódal-elbeszélésre is érvényes.

A bábjátékos a marionettet nem úgy hozza mozgásba, hogy külön mozgatja minden egyes tagját, hanem a báb egyetlen felfüggesztési pontjának megváltoztatásával a bábban egy mozgássort vált ki. [...] A bábok mozgása egy működésében szemlélt átírási rendszer, amely a marionettre ható impulzust, függetlenül a mozgatója minden intencionális vonatkozásától, szabályszerű mozgássá alakítja át. (TÖRÖK 2015: 81)

A bábut és a bábmestert, Kleist *A marionettszínházára* hivatkozva, két zárt rendszerként határozza meg Török a tanulmány folytatásában, így

tudatosítva a báb valódi mechanikáját, mely punktuális behatásra saját belső súlyelosztása miatt válik folyamatos mozgó testté. Elliptikus pályáját nem a mozgató, hanem saját autonómiája határozza meg. A báb tudat nélküli mechanikája kizárja az önreflektív gondolkodás lehetőségét, így a külső (hatalmi) fizikai impulzus határozza meg mozgása és nyugalmi állapota váltakozását. A Jódal-elbeszélésben több jellegzetes szövegrész utal egy díszlet-világ mondatról mondatra való építésére („Lakkozott politúr feneke, tetovált, csillámporos mellei csak növelik királynői tartását”; „Lady Gray papírsólymok tengerében” [JÓDAL 2010: 11]). Amennyiben az olvasó elfogadja a szöveg keltette illuzórikus bábszínházjellegét, a szereplők marionett-létét, csupán a bábmester szerepe marad megválaszolatlanul. Az elemző olvasóból nézővé válik a gondolatsor végén, a vizsgálatának tárgyává vált szöveg nyelve, Antonin Artaud szavaival, „félúton van a gesztus és gondolat közt” (ARTAUD 1985: 147). A báb mint mechanikus test, *A marionettszínház* narrátorát idézve meglehetősen szellem nélküli, minden önvonatkozást mellőzve járja elliptikus pályáját. Ennek megfeleltethető a Jódal-szöveg karaktereinek töredékes, elidegenedett megléte. Kleist narrátorának leírása szerint a bábjátékos megértéséhez a bábszínház koreográfáinak kettős fordítására van szükség. A játék akkor válik jelentéssé a bábjátékos számára, ha a báb lefordítja az őt ért fizikális behatást és ennek eredményeképpen áll ekliptikus mozgáspályára, illetve a bábjátékosnak is folyamatában kell kódolnia a marionett képletszerű fordítását ebben a közös interakcióban.

A marionett és mozgatója egyúttal modellezi azokat a posztmodern testfelfogásokat, melyek megkérdőjelezik a test (mint organikus szervek összessége) és szellem egységét, egyben a szellem kihelyezettségét feltételezik. A platóni és arisztotelészi filozófiából eredeztethető duális elképzelést meghaladva, a domináns posztmodern felfogások iránya a „testetlenítés” folyamatába ágyazódik bele. A gnosztikus gondolkodás hagyományán alapuló technicista felfogások egyik leágazását szemléltető *Neuromance*⁴ című műben megfogalmazódik a komputerdiskurzus. Ennek a posztmodern gondolkodásnak a képviselői, elutasítva a materiális világfelfogást, egy olyan cybervilág vagy mátrix utópisztikus mintáját

veszik irányadónak a testről való elmékedések során, mely által a tudat és test elszakadva létezik majd egymástól. Ezzel szemben, Hans Belting képanropológiájában az ember-test-kép hármassága megbonthatatlan rendszert alkot: „Antropológiai szempontból nem képeinek uraként, hanem – s ez egészen más – a testét elfoglaló képek helyeként tűnik fel: a saját maga által létrehozott képek kiszolgáltatottja, még akkor is, ha újra és újra uralma alá akarja hajtani azokat” (BELTING 2007: 14).

Képzőművészeti kontextusba helyezve a Jódal-szöveg sajátos testprezentációit, iránymutatóak a poszthumán testfelfogás vonatkozásai is, melyek az emberi test és alak faktumára helyezik a fókuszot. A humanisztikus ábrázolások jellemzően figurális megközelítése helyett a konceptualitás és a performanszművészeti hagyományok dominálnak. Ennek a szemléletváltásnak eredményeként Jódal meghaladta a hatvanas és hetvenes évek testszemléletét, mely a szakrális és/vagy politikai jelentéstartamokkal dúsitott emberábrázolást képviselte.

[...] a hetvenes nyolcvanas évektől egy olyan mentalitás erősödik fel a (performansz) színházi és kulturális gyakorlatban, amely a testiséget szabadon konstruálható és megrendezhető „helyszíneként” (site) fogja föl. A poszthumanizmus perspektívájából ez azt jelenti, hogy a test interfész, vagyis materiális és szimbolikus erők interakciójának eseményszerű tere. (HORVÁTH, LOVÁSZ és NEMES Z. 2019: 231–232)

A báb-lét mint szövegelem nem csupán a külső világra való reflexiókat sűríti, jelentékenysége a pszichés rétegekig hatol. A pszichoanalízisben sokat vizsgált álom-jelenségek is megfigyelhetők az elbeszélésben. Az énelbeszélő álommunkájaként is értelmezhető cselekménysor, a Jódal-szövegekre jellemzően, játszik az álom az álomban rétegzett mozzanataival. A *fából faragott királyfi* egy pontja is hasonló eseménysort tükröz, amikor az elbeszélő Lady Grayról a következőket nyilatkozta:

Hasa, véknya, mint a hámozott őszibarack.
Hajlj fölém, istennóm. Keserű szád nektár.

Fények. A helyi érzéstelenítő zsibbasztó ürességérzete a szájüregben.
Naríf, a fehér köpenyes zümmögő szerkentyűvel az arcomba nyomul.

A különös szerepcsere drasztikus megszakítása Lady Gray csókjának. A snittszerű vágást követően egy orális behatolás leírása következik. A két érintés közti átvezetés az érzéstelenítés által kiváltott érzékeléshihány, a fájdalom kitöltetlen helye. A jelenet folytatásában Naríf, a fogorvos megállapítja, hogy két fogat ki kell húzni. A foghúzás szimbolikus jelentése kapcsolódik a pszichoanalízis álmvizsgálataihoz. Jelentését főként a kasztrációs kényszer fogalmához köti a szakirodalom: „Miként Freud az *Álomfejtés*ben a fogorvosi kezeléssel kapcsolatos és más, fogingerget előidéző momentumot tartalmazó álmat említ meg, Sugár is a leírt esetekben rámutat a foghúzásra, illetőleg a fogorvosi kezelésre mint a pszichózis kitörését siettető momentumra” (KLAJN 1997: 141). A freudi tanok szerint a foginger motívum a pszichózisban ugyanolyan szerepet játszik, mint az álomban: a fog elvesztése a kasztráció kivetítéseként értelmeződhet. Az elemzett szövegben vizsgált álom leírása mellőzi a gyönyör és fájdalom (csók, foghúzás) érzeteit, váltásai mindkét esetben a beteljesülés pillanatában mennek végbe:

Üvölteni kezdek.

Naríf rám szól.

– Mondtam, hogy hunyd le a szemed, félni fogsz!

A fények párhuzamos, szemhéj mögötti ultrahang-illusztrációi.

A ketrec fémjének rétegelt szomorúságoázisa.

A képernyőn fémes kongással megszólal Lady Gray, [...] majd elmosolyodik.

– Gyere, térj vissza az álmomba! (JÓDAL 2010a: 12)

A „szemhéj mögötti” térként érzékelt ketrec valósága, Lady Gray hívása a mámor kifejezői, melyek a (gyógyszeres) delírium menekülőútját kínálják az elbeszélőnek. Egy álomról álomra, rétegenként befelé mélyülő utat sejtet a szöveg, melyben a műmesei előd zárlatával szemben, a feloldhatatlan konfliktus (természet–gép, ember–társadalom között) fennmarad.

Az elbeszélés lezárása („Gyere, térj vissza az álmomba!”) spontán mondatvég, egy félbetört párbeszéd, mely inkább folytatást, mint lezárást sejtet. Az elbeszélő nyelvi némasága többértelmű hallgatás. Egybefonódik az álomfolyamatok és a pszichés események projekciójával, melyben a folyamatok szubjektuma (elbeszélő) nem külső eseményekről tudósít, hanem tudatalatti folyamatait sűríti szövegbe. Ebből következik, hogy az elbeszélés performatív aktusaiban meghatározó az egyén elszigeteltsége, mely végletes térképzéshez vezet: fiktív mélylélektani struktúrákat tesz bejárhatóvá. A testroncsolás és az önpusztítás útjainak pszichés tereit jeleníti meg.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Jódal Kálmán *A fából faragott királyfi* című prózája átfogó megállapítások meghozatalára alkalmas a szerző eddig megjelent műveinek tematikus koncepcióit illetően. A tömegkultúra és a magasirodalom, ez esetben a klasszikus műmesé-irodalom szintetizálása kimeríthetetlen lehetőségeket nyújt az intermedialitás megvalósítására. Akár a báb-lét fogalmi körét tekintve a báb-színházi kultúra, valamint a szépirodalmi elődszövegek egybefonódása a neoavantgárd elemekkel újszerű atmoszférát teremt, mely figyelemreméltó érzékenységgel reflektál saját társadalmunk kollektív és egyéni megéléseire.

IRODALOM

- ARTAUD, Antonin 1985. A kegyetlen Színház. Első kiáltvány. In ARTAUD, Antonin: *A kegyetlen színház. Esszék, tanulmányok a színházról* (ford. Betlen János). Gondolat, Budapest, 147–160.
- AYHAN, Gökhan 2017. A képekben gondolkodó író. *Magyar Idők*, jan. 5., 18.
- BELTING, Hans 2007. *Kép-antropológia* (ford. Kelemen Pál). Kijárat, Budapest.
- BOLDIZSÁR Ildikó 1997. *Varázslás és fogyókúra. Mesék, mesemondók, motívumok*. JAK–Kijárat, Budapest.
- FEKETE J. József 1995. „Szavakkal töltöm ki az ürességet”. In FEKETE J. József: *Próbaüzet II. Műbírálatok a jugoszláviai magyar irodalom köréből*. Életjel, Szabadka, 111–113.
- FÖLDES Györgyi 2018. *Test-Szöveg-Test. Testreprezentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban*. Kalligram, Pozsony.
- HORVÁTH Márk – LOVÁSZ Ádám – NEMES Z. Márió 2019. *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*. Prae, Budapest.
- JÓDAL Kálmán 2019. Himmel über Deutschland. *Híd*, 83. évf. 10. sz., 10–11.

- JÓDAL Kálmán 2010a. A fából faragott királyfi. In JÓDAL Kálmán: *Agressiva. Short cuts*. Forum, Újvidék, 11–12.
- JÓDAL Kálmán 2010b. *Szépiamezők*. In JÓDAL Kálmán: *Agressiva. Short cuts*. Forum, Újvidék, 202–204.
- JÓDAL Kálmán 2010c. *Retro-partisanisches Neusatz-Märchen. Teddybär Remix*. In JÓDAL Kálmán: *Agressiva. Short cuts*. Forum, Újvidék, 159–184.
- KLAJN, Petar 1997. Sugár Miklós és a szerbiai pszichoanalízis fejlődése. *Thalassa*, 8. évf. 2–3. sz., 129–153.
- NAGY Magdolna 2010. Gyorsfagyasztott tejszín-hattyúként, Kalasnyikoból hemoglobindús csillámport szórva. *Magyar Szó*, dec. 20., 12.
- TÖRÖK Ervin 2015. *Elmozdult képek. Nyelvi kép és megértés Heinrich von Kleist műveiben*. Ráció Kiadó, Budapest.
- VIRÁG Zoltán 2010. *A szomszédság kapui. Tanulmányok*. zEtna, Zenta.

JEGYZETEK

- ¹Tömör kifejezője a szerző *Retro-partisanisches Neusatz-Märchen (Teddybär Remix)* szövegében (JÓDAL 2010c: 174) a „pannon brand”-ként aposztrofált szuicid attitűd.
- ²Erről Branko ČEGEC: *Fantom slobode*. Zagreb, 1994, Naklada MD, 11–12.
- ³A közelmúltban megjelent hírek szerint Jane Goodall kutatóról mintázott Barbie babák ugyancsak ezt a folyamatot támasztják alá.
- ⁴GIBSON, William 1999. *Neuromance* (ford. Ajkay Örkény). Budapest, Valhalla Páholy.

BORBÍRÓ ALETTA

Szívtelen hős

Büntetés és fogyatékoság az *Ólomerdő*-trilógiában

Mint ahogy azt Tóth Zoltán János írja a szuperhősképregényekkel kapcsolatban, „a »fogyatékkal élő« szuperhősök korát éljük” (TÓTH 2011: 34). Bár Kleinheincz Csilla *Ólomerdő*-trilógiája nem képregény, mégis hasonló narratíva jellemzi a hős háttértörténetének és a heroikus cselekedetek motivációjának tekintetében. A szuperhőstörténetek arra a narratív sémára építenek, amelyet Northrop Frye a románc struktúrájának nevez, és amelynek középpontjában a kaland révén a keresés áll (FRYE 1993: 129). Kleinheincz szereplőit is a hősi cselekedetek határozzák meg, egyszerre bírnak többletképességgel és korlátokkal. A szereplők életútja, motivációik, lelki és testi sérüléseik az *Ólomerdő*-ben (KLEINHEINCZ 2014a) kezdenek kibomlani, az *Üveghegy* (KLEINHEINCZ 2014b) című második kötetben folytatódnak, és az *Ezüstkéz*-ben (KLEINHEINCZ 2019) zárulnak le. Az *Ólomerdő*-trilógia egy fiatal lány, Emese történetét meséli el: a részben emberi, tündér- és sárkányvérrel is bíró kamasz az édesanyja, Lóna keresésére indul, így jut el Héterdőbe, majd ahogy idősödik, egyre jobban megismeri Széppországot, a tündérek otthonát is. Emese egyszerre keresi önmagát, próbálja összeilleszteni csonka családját, mindeközben pedig igyekszik megmenteni a világot. A trilógia a magyar népmesékből emel át motívumokat, egyes szereplők háttértörténetében felismerhető egy-egy mesei motívum vagy történetszál. Emese anyja, Lóna figurája például a *Tündérszép Ilona*-történetet idézi fel, míg a Rabonbán nevű hős életútja a *Fehérlófia* című mese elemeire épít. A trilógia második kötetétől, az *Üveghegy*-től kezdve a történet központi, a szereplők által is felvetett kérdése, hogy ki lesz az a hős, aki megmenti a világot, egyáltalán mitől lesz hős a hős.

Tóth Zoltán János szuperhősökre vonatkozó állítása azért is helytálló az *Ólomerdő* esetében, mert szinte minden cselekvő szereplőre jellemző, hogy valamiféle többletképesség vagy fogyatékoság jellemzi. Mint írja,

[a] psziché, ha valamely traumának vagy más természetű gátlásnak betudhatóan nem tud beteljesüléshez jutni, kerülőutakat, (akár a protézis értelmében vett) túlkompenzáló pótlásokat választ. Batman bűnösnek érzi magát szülei halálában, ezért minden erejét arra használja, hogy bűnözőket fogjon el. (TÓTH 2011: 35)

A hőssé válás lehetősége, amely az eredettörténetben gyökerezik, a társadalmi normáktól való (többletet jelentő) eltérés által jön létre. A főszereplő, Emese szublimálja a traumáit: először azt, hogy anyja elhagyja a családot, majd apja halálát és feltámasztásának körülményeit, végül pedig a saját halálát és feltámasztását. Ezek a traumák láncolatot alkotnak: amint Emese próbál feloldani egyet, újabb nehézséggel és gáttal találkozik. Ez az önsorsrontó séma jellemzi a regény többi szereplőjét is, és éppen ezek azok a tapasztalatok, amelyek az egyénről idővel a közösségre és a közösségi felelősségvállalásra helyezik át a hangsúlyt. A világot megmentő, megjövendőlt hős szerepe két karakterre is illik: Emesére és Rabonbánra. Mindkettőjük esetében hangsúlyos a test fogyatékosága: Emese elveszti a karját, amikor feltámasztja apját, Rabonbántól pedig a szívét veszik el. A tanulmányban az utóbbi szereplőre helyezem a hangsúlyt, és azt mutatom be, hogy a különböző traumák, a mentális állapottal és az önképpel kapcsolatos problémák miként íródnak össze a testtel és a szív elvesztésével. Továbbá kitérek arra is, hogy a betegségek hogyan válnak többleterővé vagy korláttá, fogyatékosággá. Mielőtt Rabonbán alakjára térnék, a trilógiában megjelenő teret értelmezem a betegség kontextusában.

Tér

Limpár Ildikó a regénnyel kapcsolatban megjegyzi: „Kleinheincz Csilla jól tudja: a tündérmesék nem a felhőtlen boldogság történetei, és erede-

tileg nem is gyermekeknek szóltak” (LIMPÁR 2015). A regény szereplői valóban nem egy boldog, kiegyensúlyozott életet élnek, változásra irányuló törekvéseik pedig nem feltétlenül hozzák el a boldog véget. Az (ideiglenes) egyensúlyi helyzetek megbomlása minden részben új terek megnyílását is magával hozza. Az új helyek az ismeretlent és idegent testesítik meg, felfedezésük, megismerésük által feloldódik a másság. Az első kötet Gödöllőn kezdődik, majd a Héterdőbe kalauzolja az olvasót: „A Héterdő külön ország volt, az emberi és tündéri világ közé ékelve – kevesen lakták, de annál hatalmasabbak” (KLEINHEINCZ 2014a: 124). A szereplőknek nehézséget jelent átlépni egyik világból a másikba, hiszen egyik az emberek, másik a tündérek és különböző mesei lények otthona. Ahhoz, hogy a határátlépés megvalósuljon, valamilyen hibriditásnak kell érvényesülnie.

A hibriditás fakadhat biológiai, genetikai tényezőkből. Erre példa Emese, aki emberi, tündér- és sárkányvére miatt képes a világok közti mozgásra. A köztesség másik esete a protetikusságon alapul: az egyén valamilyen, a másik világból származó eszközt használ az átlépéshez. A határon való átkelés tehát egyfajta szörnyszerűséget, hibrid identitást kíván. Mint Jeffrey Jerome Cohen írja, a szörnyek

zavaró hibridek, melyek külsőleg inkoherens teste ellenáll az arra irányuló kísérleteknek, hogy beilleszkedjenek bármilyen szisztematikus struktúrába. A szörny tehát veszélyes, a formák között lebegő forma, amely azzal fenyeget, hogy szétzúzza a megkülönböztetéseket.

Közismert, hogy ontológiai liminalitása miatt a szörny a válságos idők egyfajta harmadik kifejezéseként jelenik meg, mely problematizálja a szélsőségek összecsapását – például úgy, mint „az, ami megkérdőjelezi a bináris gondolkodást és válságot vezet be”. (COHEN 1996: 6)¹

Az *Ólomerdő* világai között mozogni képes szereplőit olvasóként ugyan nem a szörny kifejezéssel illelnénk, kulturális logikájukat tekintve mégis azok: a tündér és az ember kategóriájába egyaránt nehezen helyezhetők

el. A válságok és a szélsőségek a trilógia zárlatára éppen a köztes figurák által oldódnak fel, új rendet teremtenek, ahol az emberi (halandóság) és tündéri lét (halhatatlanság) közti választás lehetősége jön létre: a kategóriák közti átjárás lehetségessé válik. Limpár szerint „[a] szörnyszerűség előfordulása lehetett rossz ómen, valami félelmetes jelzése, vagy épp ellenkezőleg, a csodálatos előhírnöke” (LIMPÁR 2021), ez azonban minden esetben magával hordozza a fennálló rend megbontásának szükségszerűségét, ami pedig a trilógia egyik központi mozgására is utal: a korábban ismert világ széttörik, újra össze kell rakni.

A hibriditás nemcsak abban jelenik meg, hogy az emberi és tündéri világ közti mozgás biztosítottá válik, hanem a regények térábrázolása is két pólus és a köztük lévő átmenet mentén strukturálódik. Az egyik pólus az emberek világa, a másik Szépcország, ahol a tündérek élnek. A kettő között található a Rengeteg, avagy Héterdő, amely hét különböző fémerdő gyűjtőneve. Az első kötet helyszíne is főként az erdő, ahogyan erre a cím is utal (*Ólomerdő*). A Héterdő urai az egyes fémerdőkől nyerik erejüket, ők maguk is hibrid lények: vagy sárkányok – azaz halálból visszahozott élőlények –, vagy azok leszármazottai.

Héterdő és a hibriditás viszonya abban nyilvánul meg, hogy a társadalomból kiutasítottak helyévé válik. Mint Rusvai Mónika summázza,

[a]z erdőben élnek a rettenetes ragadozók, a szörnyek, ott húzza meg magát a boszorkány, a törvényen kívüli. Az erdő a veszély tere a civilizáció nyújtotta biztonsággal szemben. Ezekben az esetekben az erdőt mint teret a benne elhelyezett lényekkel azonosítjuk. (RUSVAI 2020)

Ez azt is jelenti, hogy az erdőben élő határsértő hibridek által az erdő maga is egyfajta hibrid tér, egy kettős identitású, köztes hely. Egyszerre köti össze és választja el az emberek és a tündérek világát, miközben nyugalmával otthont ad a kiteszítettaknak. Ilyenek az erdők urai is: Lóna, akinek apja sárkány volt, anyja tündér; mostohatestvérenek felmenői Lónáéhoz hasonlóak; Rabonbán anyja felől sárkányvérrel, apja felől embervérrel bír. Két erdő egy-egy alvó sárkányhoz tartozik, Éjfélhez és Hajnal-

hoz, akik a sárkánylét miatt tekinthetők hibrideknek, elvégre a sárkányok a feltámasztott halottak.

Sátor Veronika állítása szerint

[m]ár maga az erdő ősrégi szimbólum, mely utalhat egyfajta beavatásra, de veszélyre is, gyakran valamilyen határt szimbolizál, nemcsak a mesékben és a fantasyben, hanem az egyes vallások és népek hiedelemvilágában is. A fantasyben az erdő tipikus térnek számít, s magában foglalja az újjászületés gondolatát és az elvesztés/eltévedés motívumát egyaránt. (SÁTOR 2016: 75–76)

Ezt az újjászületést láthatjuk a sárkányok esetében: nem véletlen, hogy a hét erdőből fakadó mágiához csak a sárkányvérrel is bírók férnek hozzá. A sárkányokat az elhunytak szerettei teremtik meg egy rítus által, a feléledők viszont elvesztik szívüket, nincsenek érzelmeik, csupán emlékeik. Amikor felélednek, az ösztön uralkodik rajtuk, az éhség, amely azokra a személyekre irányul, akiket élőként szerettek – felfalják őket, vagyis bekebelezik a múltat, amivel eltörlik a korábbi kötelekeket.

A Héterdő a heterotópia fogalma felől is értelmezhető. Foucault azt állítja, hogy napjainkban „a szerkezeti hely lépett a kiterjedés örökébe”, ami annyit tesz, hogy a helyet nem egy-egy elem vagy pont közötti viszony határozza meg. Ez abból fakad, hogy a terek különböző minőségekkel bírnak (FOUCAULT 1999: 148). Mint Foucault fogalmaz,

e szerkezeti helyek közül csupán az a néhány érdekel, amelynek megvan az a különös tulajdonsága, hogy kapcsolatban áll az összes többivel, ám olyan módon, hogy eközben felfüggeszti, közböbsíti vagy a visszájára fordítja az általa megjelölt, visszavert vagy visszatükrözött kapcsolatokat. (FOUCAULT 1999: 149)

A Héterdő az emberi és a tündéri világ mozgalmasságát fordítja ki: szinte statikus, kevés étellel bíró hely, ahol a mágia erősebb, mint a másik két világban, amelyekkel ráadásul erős kapcsolatban van, akárcsak saját lakóival.

[L]éteznek, feltehetően minden kultúrában, minden civilizációban, azok a reális, tényleges, a társadalmi intézményrendszeren belül kialakított helyek, amelyek egyfajta ellen-szerkezeti helyként, megvalósult utópiaként reprezentálják, kétségek elé állítják, kiforgatják a kultúra belsejében fellelhető valódi szerkezeti helyeket; azok a helyek, amelyek külsőek minden helyhez képest, mégis tökéletesen lokalizálhatók. (FOUCAULT 1999: 149)

Ezeket a helyeket nevezi Foucault heterotópiának. A regény világában a Rengeteg azok számára lokalizálható, akik valamiféle hibriditással bírnak. Az erdő Gödöllő környékén koncentrálódik, viszont, mint az Emese bécsi kirándulása során kiderül, a növekvő távolságból egyre nehezebb érzékelni, vagyis az erdő elérhetőségének határai vannak. Mint már jeleztem, a hibriditással való összefüggése révén a Rengeteg (mint heterotópia) kiforgatja a kultúrát a tisztaság iránti igény felszámolásával. Foucault a heterotópiát a tükörhöz hasonlítja, amely egy hely nélküli hely, egyszerre van és nincs: „A tükörben ott látom magam, ahol nem vagyok” (FOUCAULT 1999: 150). Ez összhangban van azzal, ahogyan a Rengeteg megjelenik, elvégre először egymásra vetülnek Gödöllő és Héterdő fái, mindkét tér egyszerre érzékelhető. A tükör metaforájának használata arra is rámutat, hogy a heterotópiák, ezek az ellenszerkezeti helyek, valamiképpen a kultúra tükörképét mutatják fel, az elnyomottat, a deviánst, a nem normatívát foglalják magukban. Foucault szerint heterotópia a kórház, az elmebetegintézet, a menedékház vagy a börtön, tehát azok a terek, amelyekben a társadalomból kiutasított jelenik meg. Az *Ólomerdő*-trilógiában Héterdő azok helyévé válik, akik hibriditásukból fakadóan nem tartoznak szervesen sem a tündérek, sem az emberek közé. A hibriditáson túl különböző csonkaságok, betegségek, mentális problémák és lelki traumák jellemzik az erdő lakóit, vagyis a Rengeteg a nem normatív, határsértő, beteg, fogyatékos és ezekből fakadóan deviáns személyek, illetve lények gyűjtőhelyévé válik, így lakói zárványként különülnek el a társadalom „egészséges” testében. Nem meglepő, hogy a nem normatív családmodellek, traumatikus családtapasztalatok is a Rengeteghez kötik a szereplőket.

Susan Sontag *A betegség mint metafora* című írását egy metaforával nyitja meg:

A betegség az élet sötét oldala, a kínosabbik; a terhesebb állampolgárság. Ugyanis minden ember kettős állampolgársággal születik, egyaránt polgára az egészség és a betegség birodalmának. Bár mindannyian szívesebben használjuk az egészség útlevelét, előbb-utóbb valamennyien rákényszerülünk, hogy ha rövid időre is, de átlépjünk a másik királyság állampolgárának szerepébe. (SONTAG 1983: 5)

Sontag betegség és egészség viszonyának felvezetése egy térbeli szeparáción alapul. Ebben a tekintetben az *Ólomedő*-trilógia is éppen ezt az elkülönítést hajtja végre, hiszen abba a térbe helyezi a betegnek és sérültnek minősülő testeket, amely az olvasó számára (nép)mesei birodalomként nyilvánul meg. A népmesék a tudás őrzői voltak, szimbólumokon keresztül rögzítették a közösség ismereteit, a regényben pedig a testi problémák és a betegségek a különböző pszichés traumák és töréspontok szimbolikus leképződései. A betegség metaforizálása, költői képekkel való felruházása vagy a betegség mint metafora és költői kép használata nem idegen a kultúrától, hiszen Sontag éppen azt mutatja be fentebb idézett művében, hogy a rák és a tuberkulózis milyen átvitt értelmű és metaforikus módon nyilvánulnak meg. A trilógiában a testi fogyatékossga a családi traumákat reprezentálja és metaforizálja.

Család

A Kleinheincz trilógiájában megjelenő kérdések, problémák főként a fiatalok, kamaszok problémáit érintik Emese útján keresztül. Mint Limpár Ildikó írja *Szörnyek a mesékben* című szövegében:

A sehova sem tökéletesen tartozás, a két világ közti hiátusban létezés állapota ez, melyet a két világ közti átjárás ijesztővé, szörnyűséggé tesz. Az új félelmek, új vágyak időszakának megfe-

lelően a szörnyeket felvonultató YA-művek egy jelentős része a felnőtté válás folyamatára fókuszál, és előtérbe helyezi a korosztály-specifikus szorongásokat és vágyakat. (LIMPÁR 2021)

Kleinheincz trilógiája a családhoz való kötődés fokozatos átalakulását, a függetlenedést és az útkeresést mutatja be. Emese például sokáig csak apjával élt, mert tündér édesanyját, Lónát fogságban tartotta annak mostohája, Rapsonné. Az első kötet, az *Ólomerdő* arra fókuszál, hogy Emese hogyan menti meg anyját a tündérek világában, a második rész ezzel szemben az *Ólomerdő* végén meggyilkolt apa elvesztésének gyászát, illetve Emese és Lóna újbóli megismerkedését állítja a középpontba amellet, hogy Emese számára problémát jelent a tündér- és embervilág közötti egyensúlyozás.

A kötetek recepciója főként a népmesei elemekre fókuszál, arra, hogy Kleinheincz hogyan használja és dolgozza be a mesei elemeket és narratívákat a regényekbe, mindez miként kapcsolódik össze a főszereplő, Emese életével, hogyan válik belőle hős; illetve arra, hogy az egyes szereplők melyik ismert mesei karakternek feleltethetők meg. Limpár azonban érdekesebb kérdésre irányítja a figyelmet, amikor azt írja, „[e]z a mese [a trilógia] ugyanis kőkemény valóság, mely metaforikus eszközöket használva fordítja le a mai családi drámát a mese nyelvezetére” (LIMPÁR 2015). Az idézetben Limpár arra utal, hogy mindhárom regényt a családi viszonyok, a szereplők rokonságának dinamikája határozzák meg. Az Odaértett olvasó névvel publikáló blogger ugyancsak ezt a narratív szálát emeli ki, viszont olyan kulcsszavakkal egészíti ki meglátását, amelyek újabb, a trilógián végigvonuló problémára mutatnak rá:

Az Emese történetét elmesélő trilógiát alapvetően családtörténetként jelölték meg, és a szerző is beszélt arról, hogy szerinte a fantasy világokban gyakran alulértékelt és/vagy indokolatlanul hiányos a főhősök szüleinek, felmenőinek csoportja, mintha ez nem is volna fontos, vagy egyszerűen csak könnyebb lenne úgy felépíteni és előtérben tartani, titokzatossá és eleve beteggé vagy sérültté tenni egy figurát, hogy ezt nem részletezi, nem bontja ki

a szöveg. Ha mégis felbukkannak a rokonok, akkor nagyon hamar kikopnak a szövegekből, mert a családtagokkal, főleg a szülőikkel való viszony általában statikus: feloldatlanul, megoldatlanul ellenséges, konfliktusokkal terhelt és az is marad, és/vagy a családtagok nem vesznek részt a küzdelmekben. (Anon. 2020a)

Az Odaértett olvasó értelmezésében az válik hangsúlyossá, hogy a családon belüli dinamikák végig meghatározzák Emese hőssé válásának történetét, háttértörténetet biztosítanak a lány kiválasztott-szerepének. Fontos látni, nem csak Emese esetében emelhetők ki a családi kötelékek, elvégre a többi szereplő motivációját, problémáit is meghatározzák a gyerekként tapasztalt minták.

A másik elem, amelyre az idézet rávilágít, hogy a betegség és sérültség a szöveg szervezőereje. Meglátásom szerint a kamaszodás és felnövés egyéni tapasztalata mellett legalább annyira fontos, ha nem erőteljesebb probléma a családi viszonyok, illetve az egészség és csonkaság, képesség és képtelenség kérdése, hiszen az egyéni és családi történetek is a teljes, a részleges és a hiányos struktúrája mentén szerveződnek a regényben. A népmesei elemek és motívumok olyan újraértelmezése és -elrendezése történik a trilógiában, amely a betegség tapasztalatának és fogalmának kortárs használatára irányítják a figyelmet. Ugyanis a regényben megjelenő testi fogyatékoságok valójában nem a test véletlenszerű sérüléseiből fakadnak, hanem a családi, a családhoz köthető, valamint az egyéni traumák ráíródásai a testre: a betegség mint mentális és lelki probléma értelmezhető az *Ólomerdő*-sorozatban.

A trauma kifejezés a köznyelvben a múltban megélt, megrázó tapasztalatokra adott negatív érzelmi reakciót jelenti. A kifejezés eredetileg görög eredetű, és sebet vagy sérülést jelent (lásd *Magyar etimológiai szótár*). Vagyis a köznyelvi negatív lelki vagy érzelmi hatás jelentés valójában a fizikai sérülés mintájára sebként képzelet el ezeket a behatásokat. Az *Ólomerdő*-trilógiában a szereplőket ért traumák fizikai leképződést is kapnak, Emese például feltámasztja halott apját, aki sárkányként tér vissza. A feltámadt halottak felfalják azokat, akiket életükben szerettek. Amikor a feltámadt apa Emesét próbálja megenni, csak a lány karját ha-

rapja le, mert a lány anyja, Lóna elveszi a sárkány emlékeit, aki, mivel nem emlékszik a gyermekére, nem emlékszik az iránta érzett szeretetre sem, így életben hagyja. Emese tehát hiába hozza vissza az apját, mégis elveszíti őt, amelynek jelképe és büntetése a kéz elvesztése. A test ezzel éppen azt a csonkaságot és sebzettséget reprezentálja, amely Emese családjára is igaz: „Nem a csonkasága jellemzi, hanem a csonkasága keletkezéstörténete [...] és az, hogy megtanult bal kézzel rajzolni, cipőt fűzni, tehát önálló lenni” (Anon. 2020b).

Rabonbánra is jellemző, hogy a test a múltjának, a mentális problémák és az érzelmi traumák kivetülésének felülete. Bár kevésbé látható a test sérülése, mégis a traumák fizikai tapasztalata válik hangsúlyossá. A következőkben vizsgáljuk meg röviden Rabonbán családi hátterét, illetve azt, hogy az életét és személyiségét meghatározó töréspontok hogyan váltak fizikai tapasztalattá, betegséggé.

Rabonbán

Rabonbán a trilógia első és harmadik részében jut szerephez, a második részben csak említés szintjén kerül elő. Míg az *Ólomerdőben* a korlátai válnak hangsúlyossá, valamint az, hogy Emese segítőtársa lesz, addig az *Ezüstkéz* című zárókötet a *Sárkányfi* című kisregénnyel nyit, amely Rabonbán gyermekkorát szemlélteti, továbbá azt a folyamatot, ahogyan a hőssé válásra készül. Azok a rossz döntések is itt kerülnek bemutatásra, amelyek töréspontként és idővel traumaként korlátozzák őt. A továbbiakban főként az *Ólomerdőre* és a *Sárkányfira* fókuszálva értelmezem Rabonbán karakterét.

Rabonbán Emeséhez hasonlóan hibrid lény: emberi, tündér- és sárkányvérrel is bír, így kitaszított az emberek és a tündérek világában egyaránt. A *Sárkányfi* azzal nyit, hogy Rabonbán gyermekként a meggyilkolt (sárkány)anyja teste mellett marad, majd egy Ünige nevű nő befogadja, aki pótanya helyett inkább beavató figuraként határozza meg a fiatal Rabonbán életét, a hőssé válásra készíti fel. A történetét a *Fehérlófia* motívumai szabják meg akár a fiú fejlődése tekintetében, akár a vacsorajelenet parafrázisában vagy a királylány megmentésében. Rabonbán

erőpróbát áll ki, megtanul bánni a varázserejével, egyre nő hősi és küldetéstudata. Identitását Ünige szavai formálják: „Láttam a világvégét [...] Emiatt jöttem el az Üveghegyről, hogy megtaláljalak. Te leszel az, aki megment mindannyiunkat. Feladatod van, Rabonbán” (KLEINHEINCZ 2019: 17). Ünige nevelése arra szolgál, hogy Rabonbán (szuper)-hőssé váljon, vagyis hogy egy átlagos személyhez képest többleterővel rendelkezzen. A fiú karaktere illeszkedik Tóth Zoltán János azon meglátásához, amely szerint a fogyatékossgal élő hősök korát éljük, hiszen a többleterő fejlesztése mellett Ünige olyan mintát közvetít a fiatal fiú számára, amely nem tanítja meg az érzelmek kimutatását, nem tapasztalja meg a szülői szeretetet és a biztos családi hátteret. Ez a minta Rabonbán viselkedésének alapjává válik, a szöveg viszont metaforizálja, hiszen éppen Ünige átka miatt veszi el a szívét. Vagyis a szereplő számára a nem egészséges családi közeg olyan traumává válik, amelynek megnyilvánulása felnőttként a szív elvesztése, az érzelemmentesség lesz.

Rabonbán háromszor kap büntetést. Az elsőt Lófia² cserbenhagyása miatt; a másodikat uralkodói kötelezettségeinek elhanyagolásáért; a harmadikat pedig azért, mert az érzelmei vezették. Ez a három büntetés három töréspontként értelmezhető, amelyek a hősi bukást szimbolizálják különböző aspektusokból. Mindegyik büntetés többleterejétől vagy alapképességeitől fosztja meg Rabonbánt, fogyatékosná teszi őt.

A Disability Studies, vagyis a fogyatékossgtudomány szerint

[a]zzal, hogy a fogyatékos testek nem képesek reprodukálni a testi sérthetlenség ideális képét, a fogyatékos testeket nem úgy pozícionálják, mint akiknek nincs hatalmuk, hanem éppen ellenkezőleg, fenyegetést és veszélyt jeleznek, amennyiben aláássák a testek stabilitásába és állandóságába vetett hitet. (SHILDRICK 2009: 20)

Vagyis a fogyatékos testek a normától való eltéréssel új rendet hoznak létre, és éppen a normatívától való eltérésük miatt deviánsnak, másnak minősülnek, így a társadalom egészséges (normatív) tagjaitól elkülönítésre

kerülnek, vagyis valamilyen heterotópia az a tér, amelyben élnek – ez Rabonbán esetében a Héterdő. A fogyatékoság lényegében stigmatizál és sztereotípiákat hoz létre, Rabonbán cselekedetei pedig olyan hiányosságokra mutatnak rá, amelyek ellehetetlenítik, hogy betöltse a hős szerepét. Ezek a cselekedetek felszámolják a megírt jövőt látó Ünige terveit, vagyis Rabonbán azzal, hogy nem képes betölteni a szerepét, saját sorsát írja felül, új rendet hoz létre. A személyiségében és tetteiben megjelenő morális és etikai hiányosságok fogyatékosá teszik a szereplőt, a különböző büntetések ezeket a jellemzőket erősítik fel, szinte stigmává teszik.

Első büntetés

Az első büntetést Lófia mondja ki. Bár Rabonbán megölte az óriást, megmentette a királylányt, de megszegte szavát, amikor beleavatkozott Lófia és az óriás harcába, majd cserbenhagyta Lófiát és testvérét. Éppen ezért megbukott mint hős, nem vállalta a felelősséget tettéért, nem tért vissza segíteni (a királylány kezét és a hozzá tartozó fele királyságot mégis elnyerte). Lófia átka éppen ezeket a tetteket erősíti fel: „Légy átkozott, Rabonbán! Légy átkozott, és légy őszinte! Önző vagy? Hát legyen! Ne segíthess senkinek, csak ha fizet érte, és neked se segíthessen senki, a legnagyobb szükség idején sem, csak ha törleszted az árát!” (KLEINHEINZ 2019: 92).

Az átok minden alkalommal, amikor segítséget kérnek Rabonbántól, életbe lép. Vagy fizetséget kér a segítségért, vagy pedig fizikai tünetek jelentkeznek, amennyiben önzetlenül próbál segíteni. Tehát a korábbi hiányossága, morális és lelki sebzettsége testi betegségek formájában emlékezteti arra, hogy milyen mulasztása volt. Ez főként az *Ólomerdő*-ben hangsúlyos, ahol Emesét próbálja támogatni abban, hogy megtalálja a szüleit. Amikor a lány nem ajánl fizetséget, de a férfi segíteni próbál, az egyre nagyobb segítség fokozódó fizikai tüneteket okoz: „Mintha kést vágta volna a gyomrába, amit minden lépéssel megforgattak benne. [...] Nehézkesen elindult, válla meggörnyedt – nem tudott kiegyenesedni, mert akárhányszor próbált, rögtön beleszaggattak gyomrába a karmok” (KLEINHEINZ 2014a: 254–255).

Második büntetés

Rabonbán a második büntetést a végzetnöktől kapja, mert az elnyert királyságot elhagyja szégyenérzete miatt, és a felszólítás ellenére sem hajlandó visszatérni. A büntetés így a felelősségvállalás alól való kibújás miatt éri Rabonbánt. Mivel a regényben a varázserő egyik legerősebb forrása a földhöz, királyságokhoz kötődő viszony, Rabonbán a megszerzett hatalommal járó feladatot veti el. Amikor megkérdezik a végzetnök, hogy mi a király, Rabonbán uralkodót mond, válasza azonban kijavításra kerül: szolgál, hiszen „[m]inden nagy hatalom szolgáltság” (KLEINHEINCZ 2019: 94). A kötelesség megszegése, a felelősségvállalás hiánya egy hős esetében fogyatékoságnak minősül, ezért a végzetnök megfosztják varázserejétől: a királyi, azaz a közösség által biztosított hatalommal való visszaélés büntetése az egyéni hatalomtól való megfosztottság. Nemcsak a királyságból, de az erdőkből fakadó erőt is elvesztette, így egyszerre vált gyökértelessé, rendült meg a hősi identitása, de az a többleterő is eltűnt, amely hőssé tehetné volna. Mégis, éppen az első büntetésnek, a fizetségnek hála kapja vissza erejét, a végzetnök ugyanis arra kéri, hozza át Emesét a Héterdőbe. Így Rabonbán büntetése az lett, hogy az új, potenciális hős elindítsa a hőssé válás útján, miközben folyamatosan saját bukásával³ szembesül.

Harmadik büntetés

A harmadik büntetést Ünige mondja ki:

Ember vagy, Rabonbán. Varázslat nélküli ember [...]. Tudod, a legfájdalmasabb az, hogy *lehetél volna* hős. Még így is. Megszerzedted a hatalmat, legyőztél egy óriást, egy táltosfiú fölébe kerekedtél, ott volt a lehetőség. Tudod, mikor veszítetted el? [...]. Amikor a szívedre hallgattál [...]. Egy hős ezt nem teheti meg. Nem szerethetsz, nem dobhatod oda a szívedet az első lánynak, akivel találkozol. [...] *A szíved!* – harsogta. – A nyomorult, emberi, korcs szíved! (KLEINHEINCZ 2019: 97–98)

Az érzelmi alapú döntésre hivatkozva Ünige felsérti Rabonbán mellkasát, kiemeli és felfalja a szívét. A szív nem csupán biológiai szerv, hanem kulturális szimbólum, átvitt értelemben az érzések kifejezésére szolgál. A regény szétválasztja ezt a két jelentést, hiszen a tündérek két szívvel bírnak, az egyik a biológiai, a másik pedig az érzelemközpont, az én eszenciája. Éppen ezért az eluralkodó érzelmek büntetése szó szerint és átvitt értelemben is a szívtelenség. Az érzelmesség Ünige számára fogyatékoságot jelent, hiszen a kötelesség háttérbe szorul miatta. A szív elvesztése Rabonbán minden korábbi cselekedetét szimbolizálja, és a testre írhatóvá teszi a társadalmi norma szempontjából a különböző hiányosságokat. A szív hiánya a hazugságot, a felelőtlenséget és az önzőséget is jelképezi, amelyek éppen az első két büntetés okozói.⁴ A regény nyelvilleg is hangsúlyozza ezt a fogyatékoságot, hiszen a szócsaládokra épít: a szív hiánya miatt szívtelen, nem tud szívességeket teljesíteni, vagyis Rabonbán esetében a szívhez és szívtelenséghez kötődő sztereotípiák határozzák meg a karakterét.

Összegzés

Az *Ólomerdő*-trilógia népmesei világa olyan teret teremt, amely a társadalom szemében nem egész(séges) lények gyűjtőhelye. A társadalmi normákat, elvárásokat és etikát megszegő karakterek, mivel deviánsnak minősülnek a társadalom szempontjából, a köztes térhez, a Héterdőhöz kötődnek. Rabonbán gyerekkorából és hőssé válásának folyamatából olyan töréseket, korlátokat és traumákat hordoz, amelyek behatárolják cselekedeteit, és ezek a „sebek” fizikai formában képződnek le. Testi sérülései, fájdalmai és betegségei a belső akadályok kivetülései, szimbolikusan és metaforikusan jelenítik meg azokat a nehézségeket, amelyek a társadalmi elvárások fényében hiányossá, fogyatékosá teszik Rabonbánt. Az *Ólomerdő*-trilógia arra mutat rá, hogy az egészségesnek minősülő test és személy a normatív konstrukciójának megnyilvánulása, és maga a hős a normatívtól való pozitív eltérés által jön létre, amennyiben viszont nem képes teljesíteni ezeket az elvárásokat, betegnek, fogyatékosnak minősül.

IRODALOM

- Anon. 2020a. Identitásrajz fekete tussal I. (*Ólomerdő, Üveghegy, Ezüstkéz*). *Odaértett olvasó*. [https://odaertettolvaso.hu/2020/05/24/identitasrajz-fekete-tussal-i-olomerd-ueveghegy-ezuzstkez/](https://odaertettolvaso.hu/2020/05/24/identitasrajz-fekete-tussal-i-olomerd-ueveghegy-ezuzstke/) (2023. 06. 13.)
- Anon. 2020b. Identitásrajz fekete tussal II. (*Ólomerdő, Üveghegy, Ezüstkéz*). *Odaértett olvasó*. <https://odaertettolvaso.hu/2020/05/27/i-identitasrajz-fekete-tussal-ii-olomerd-ueveghegy-ezuzstkez/> (2023. 06. 13.)
- COHEN, Jeffrey Jerome 1996. *Monster Culture (Seven Theses)*. In COHEN, Jeffrey Jerome eds. *Monster Theory*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 3–25.
- FOUCAULT, Michel 1999. *Eltérő terek* (ford. Sutyák Tibor). In *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Debrecen, 147–155.
- FRYE, Northrop 1993. A nyár mütosza: a románc. *Határ*, 2. évf. 1–2. sz., 128–146.
- KLEINHEINCZ Csilla 2014a. *Ólomerdő*. GABO, Budapest.
- KLEINHEINCZ Csilla 2014b. *Üveghegy*. GABO, Budapest.
- KLEINHEINCZ Csilla 2019. *Ezüstkéz*. GABO, Budapest.
- LIMPÁR Ildikó 2015. Oldás és kötés. *Bárkaonline*. <http://www.barkaonline.hu/futtyog-es-es-nahatozas/4526-az-olomerd-r-i> (2023. 06. 13.)
- LIMPÁR Ildikó 2021. Szörnyek a mesékben. *IGYIC*. <https://igyic.hu/esszektanulmanyok/szornyek-a-mesekben.html> (2023. 06. 13.)
- RUSVAI Mónika 2020. Vissza a rengetegbe. *IGYIC*. <https://igyic.hu/esszektanulmanyok/vissza-a-rengetegbe.html> (2023. 06. 13.)
- SÁTOR Veronika 2016. Műfaji hagyományok keresztveződése Kleinheincz Csilla műveiben. *Partitúra*, 11. évf. 2. szám, 73–100.
- SHILDRICK, Margrit 2009. *Dangerous Discourses of Disability, Subjectivity and Sexuality*. Palgrave Macmillan, London.
- SONTAG, Susan 1983. *A betegség mint metafora* (ford. Lugosi László). Európa, Budapest.
- TÓTH Zoltán János 2011. Istenek alkonya. A szuperhősképregények változó paradigmái. *Korunk*, 3. évf. 2. sz., 31–38.

JEGYZETEK

¹ Saját fordítás.

² A *Fehérlófia* népmese főszereplője a regényben nem feleltethető meg teljesen sem Rabonbánnak, sem Lófiának. mindketten rendelkeznek olyan vonásokkal, amelyek a mesében Fehérlófiát jellemzik. Ebben a tekintetben a *Fehérlófia* feldolgozása annak kicsinyített tükrévé válik, ahogyan sokáig Emese és Rabonbán közt sem dönthető el, hogy végül ki lehet az, aki megmenti a világot, ki az, aki hőssé válhat.

³ Az *Ezüstkéz* későbbi fejezeteiben bomlik ki, hogy valójában éppen a három büntetés taníthatja meg a hősi létre Rabonbánt.

⁴ A sárkányokat is a szív hiánya határozza meg, a trilógiájában pedig hangsúlyos, hogy szülőként nem tudják a gondoskodást, a szeretetet kifejezni gyermekeik felé.

TÓTH TAMARA

Föld alatti mozgások

Franz Kafka *Az odú* és Tolnai Ottó *Briliáns* szövegeinek összehasonlító elemzése

A föld alatti lények mozgásstruktúráját a nomád disztribúció jellemzi. A felszín alatti rétegekben a férgek, bogarak, vakondok, rovarok, hajszálgökök és micéliumok megjósolhatatlanul terjednek szét és vonulnak keresztül, járataik fúrásával, kaparásával nem meglévő irányokat követnek, hanem éppen a saját mozgásukkal jelölik ki azokat. A föld alatti mozgások a szabadjára engedett lehetőségek, a tiszta keletkezés tartományát jelentik, ezek a mozgások a saját útjaikat rajzolják, a heterogén intenzitások és potencialitások vonalait egy olyan felszínen, amelyet még nem tagolnak előre meghatározott jelzések, jelentések, struktúrák, hierarchiák és centrumok.

Bármelyik ponton beléphetünk tehát, egyik sem jobb a másinál, egyik bejárat sem előnyösebb a másinál, még akkor sem, ha félig-meddig zsákutcáról, keskeny átjáróról, szűkülő folyosóról, stb. van szó. Kizárólag arra fogunk figyelni, hogy milyen más pontokkal kapcsolódik össze az a pont, amelyiken beléptünk; milyen csomópontok és folyosók mentén haladva köthetünk össze két pontot; milyen a rizómatérkép és hogyan módosulna, ha egy másik ponton lépnénk be. (DELEUZE–GUATTARI 2009: 7)

Tanulmányom belépőjét a mindenkori kisebbségi irodalom képviselőjének, Franz Kafkának *Az odú* című novellája adja, ezzel együtt összehasonlító elemzésem figyelme Tolnai Ottó *Briliáns* szövegére is irányul, a két textus közötti összekötő folyosókat, csomópontokat tematikus, nyelvi és narratív jegyek mentén elemzem. Kafka *Az odú* és Tolnai *Briliáns*

szövegeinek első, és legkézenfekvőbb hasonlósága, hogy mindkettő a kisebbségi létdimenziót szólaltatja meg, a szubjektumnak az otthonhoz, határokhoz, biztonsághoz, halálhoz és védelemhez kapcsolódó boldog és félelemteljes viszonyain, jelentéstulajdonításain, valamint a kisebbségi léttapasztalattal járó tudat mozgásán és reaktív cselekvési működésein keresztül. Mindkét szöveg monoperspektivikus, első személyű narráció, amelyben az elbeszélők „egyre egocentrikusabb, egyre inkább önmagába záruló monológját” (PÁLYI 2004: 163) olvashatjuk. A kisebbségi léttapasztalat, a térségek-terek közötti feszültségek mély barázdákat hagynak a tudaton, ezen mozgások követése és a két szöveg együttes elemzése a felszín alá vezet: a tudattalan központ nélküli hálózataiba, az otthon határainak mint illuzórikusan kijelölt nyugalmi centrumnak a megvédésére irányuló erőfeszítések sikertelenségébe és lehetetlenségébe, valamint a betüremkedő, keresztül-kasul sziszegő, szétszóródó jelentések feltartóztatatlanságába.

A szövegek összehasonlító elemzésében tanulmányom Deleuze és Guattari Kafka-könyvében bemutatott irodalomról alkotott elképzelése, „parazita programja” (LOSONCZ 2012: 89), a kisebbségi nyelvhasználat inventív értelmezése felől közelít. A szerzőpáros eszmeifuttatásaiban a kisebbség „ontológiai elvvé” (LOSONCZ 2012: 87) növi ki magát, amely elutasítja a kisebbség–többség bináris oppozícióját, helyette a kisebbségiséget kreatív, teremtő erőként és létesülésként tételezi, „hazatérés nélküli nyugtalan mozgásként” (LOSONCZ 2012: 88). Ebben a felfogásban a nyelvhasználat a jellemző megfogalmazások szerint a saját nyelvben való idegenlétként írható le, a gyakran citált idézet a könyvből: „A kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír. Elsődleges jellemzője mindenestre az, hogy nyelve igen erős deterritorializációs együtthatóval rendelkezik.” (DELEUZE–GUATTARI 2009: 33)

Az odú

Kafka *Az odú* című novellájában egy vakondszerű lényről ír, aki arra fordítja összes idejét és erejét, hogy olyan menedéket építsen magának,

amely megvédi őt a kívülről rá leselkedő veszélyektől. Az odú látszólag biztonságosnak tűnik, kivéve a lyukat, amely bejáratként szolgál, ezért egy bonyolult, megtévesztő járatokkal kialakított labirintus, föld alatti összepítvány permanens ásásán, alakításán, fejlesztésén és biztonságossabbá tételén dolgozik. Az odú nem csak a vakond otthona, összefonódik Kafka szereplőjének lényével, annyira identikussá igyekszik válni vele, hogy úgy beszél róla, mint saját testének meghosszabbodásáról, mint egy második bőrről: „én és az odú úgy összetartozunk” (KAFKA 2016: 332); „Hiszen miattatok jöttem, ti folyosók és terek [...]. Hozzám tartoztok, én hozzátok, össze vagyunk kötve, mi történhet velünk?” (334–335); „ez a Vártér testem” (318); „ez itt a váram, [...] és olyannyira az enyém, hogy itt végső soron nyugodtan fogadhatom a halálos sebet is ellenségemtől, mert vérem itt az én talajomba szívárog” (332). Egy ponton a vakond a szó szoros értelmében átöleli az odút, a Várteret, az üregben kialakított speciális belső kamrának falait, amely valójában egy odú az odúban. Ez az „ekszztatikus egyesülés” (SCHUSTER 2020) azonban fájdalmas szakadásról is árulkodik. Valójában a védelmét szolgálni hivatott odú nem adhatja meg számára a teljes biztonságot, a külsőtől való teljes elrejtőzést, a vakond összehangolt erőfeszítései, védelemre irányuló görcsös próbálkozásai csak mind megsokszorozzák a veszélyeket, az újabb járatok újabb sérülékeny, behatolásra alkalmas felületeket rejtenek, az odúval azonosított biztonságérzete csupán délibáb, és a vágyott béke örökre elodázódik: „az odú [...] sérülései úgy gyötörnek, mintha az enyémim volnának” (348).

A fenyegetettséget a külső jelenti, a kívülről behatolás tételeződik a legnagyobb veszélyként a vakond-narrátor számára, emiatt az egész odú kialakításában a külsőtől való teljes elrejtőzés és rejtve maradás az elsődleges cél. A bevezető lyuk megtévesztésre szolgál, egy „vak-járat”, az odú tényleges bejáratát egy szigetelő felület, egy mohatakaró fedi.

Berendeztem az odút, és úgy látszik, jól sikerült. Kívülről tulajdonképpen csak egy nagy lyuk látható, ez azonban valójában sehová sem vezet, már néhány lépés után természetes, szilárd kőzet zárja el az utat. [...] E lyuktól mintegy ezerlépésnyire, leemelhető mo-

haréteg alatt rejlik odúm voltaképpen bejárata, olyan biztonságban, amilyen csak e világon egyáltalán lehetséges, persze, valaki ráléphet a mohára vagy betaszíthatja, akkor védtelenül tárul elébe odúm, és akinek kedve van hozzá – persze, jól jegyezzük meg, némely nem túlságosan gyakori képesség is szükséges ehhez –, behatolhat, és örökre szétrombolhat mindent. (315)

Amennyiben a bejáratot fedő mohatakaró biztosítékként szolgál a külső, a kívülről behatolás ellen, és a külső teljes kizárására törekszik, annyiban inkorporálja is azt, megismétli, és beépíti a külsőt is, hiszen a moharéteg betakarja, elrejt, elfedi a bejáratot, de ugyanakkor ki is jelöli az átmenetet külső és belső között (nyit és zár). Bettine Menke *Prosopopoiia* című munkájában mélyrehatóan foglalkozik *Az odú* elbeszéléssel, és elemzésében kiemeli, hogy az odú konstitutív, metatextuális relevanciával rendelkező elem, ahogy az odúban, úgy az elbeszélésben, az elbeszélői pozícióban is a belső és a külső kerül szembeállításba: „ami az odúra vonatkozik, az az odú narratívájára is vonatkozik” (MENKE 2000: 30–31). A vakond-narrátor zárt monológja is belsőnek, külső perspektíva nélkül mutatkozik, amely referenciális stabilitást jelenthetne, de a narrátiva szerkezete, a szöveg konstrukciós elve – ahogy Bettine Menke írja – felteszi a kérdést, hogy mennyiben és miért lehetséges egyáltalán az olvasó pozíciója benne, amennyiben a rejtőzködés és a külsőtől rejtve maradás a cél. Mindez nem csak bizalmi kérdés („Csak magamban és az odúban bízhatom” [330]), amennyiben a szöveg és a titok „kitudódik”, az a behatoló (befogadó?) bejutását, és a vakond, valamint otthona számára a teljes megsemmisülést jelentheti: „örökre szétrombolhat mindent” (315); „ott azon a helyen, a sötét mohában halandó vagyok” (315). A narrátor látszólag teljhatalommal uralja az elbeszélést, az odú felett kizárólagos kontrollt gyakorolva, és nem enged meg semmilyen külső perspektívát, de ahogy a bejárat is egy rejtőzködő művelet része, úgy a vakond narrációs monopóliuma is az, hiszen töprengéseiben, spekulációiban időnként egy feltételezett hallgatósághoz szól: „De félreismer engem, aki azt hiszi, hogy gyáva vagyok” (315); „Azt gondolhatnák, hogy valóban betemethettem volna ezt a bejárat nyílást” (315).

A vakond-narrátor az elbeszélésben időnként elhagyja az odút, a biztonságot nyújtó belsőt, a „védett, önmagába zárt” (324) otthonát, és kilép a külső, fenyegető térbe, ahol képessé válik felvenni a megfigyelő perspektíváját, egy külső rejtkehelyből figyeli az odúja bejáratát. Ez a megfigyelés, ahogy a narrátor megjegyzi, „mondhatatlan örömmre szolgál, és megnyugtat. Úgy érzem ilyenkor, mintha nem a házam, hanem önmagam előtt állnék, alvás közben, és abban a szerencsében részesülnék, hogy mélyen alszom, és eközben élesen megfigyelem magam” (325). A feltételes módban elbeszélte örömteli érzetet a külső megfigyelésben az a fiktív (és lehetetlen) gondolati-érületi pozíció képzete nyújtja, amelyben megfigyelő és megfigyelt egyszerre, egymás tükrözésében van jelen. A vakond fantáziájában egyidejűleg éber megfigyelő, és nyugodt, eszméletlen, álomba szenderült lényként van jelen, egyszerre résztvevője és tanúja külsőnek és belsőnek. „Bizonyos tekintetben az a kitüntetés ér, hogy nemcsak az alvás tanácstalan és hiszékeny állapotában látom az éjszaka kísérteteit, hanem egyidejűleg a *valóságban* is találkozom velük, az ébrenlét teljes erejének és nyugodt ítélőképességemnek birtokában” (325). Fantáziájában szintetizálja a két dimenziót, és egyúttal le is leplezi, hogy rejtőzködő, álcázó munkájával valójában összeegyeztethetetlen síkokat, külső és belső dichotómiáját igyekszik erodálni. A külső–belső szövegbeli terekhez más attribútumok is kapcsolódnak, a vakond-narrátor kívülről lesi odúját, amely helyszínt *valóságként* jelöli meg, ebben az összefüggésben pedig a külső, az objektív megtapasztalható világgént jelenik meg, ahol a tényállások megállapításának helyessége az „ítélőképesség birtokában” mehet végbe, következőleg: ahol az igazságra fény derülhet. A belső ezzel szemben az elbeszélő által felépített szféra, a bizonytalanságok, aggályok és spekulációk között ingadozó tér, amelyben nincsenek rögzült bizonyosságok, a külső ellentétében ez a *nem-valóságként* megjelölt világ.

Az elbeszélés nyelvelméleti relevanciájának olvasatában Kafka nem csak a(z irodalmi) nyelv és valóság, valamint ezek ellentétes viszonyának felfogásait tárja fel, a szövegen belüli deiktikus pozíciókhoz kapcsolt „valóságosság” vagy igazságpotenciálok egymásnak mondanak ellent anélkül, hogy eldöntenék, hogyan hitelesíthetnék egyik vagy másik nézőpontok igazságát.

Miféle biztonságot figyelhetek meg innen? Megítélhetem-e egyáltalán a veszedelmet, amely odúmban fenyeget, azoknak a tapasztalatoknak az alapján, amelyeket idekint gyűjtök? [...] Nem, tévesen hittem, mégsem figyelem meg saját álmomat, ellenkezőleg, én vagyok az, aki alszik, miközben elpusztítóm virraszt. (326)

A külső, objektív tapasztalatok és a belső, kialakított (bevésett, beírt) terek egymásra olvasásában vagy szembeállításában nem referencializálható a „veszedelem”, csak temporális bizonyosságot adhatnak ezek a nézőpontok, a narrációban az igazság megismerése a nyelvi jelentések és a természetes világ tapasztalatainak inkoherenciája mentén bizonytalanságban, rögzíthetlenségben marad. Az idézett szövegben az „elpusztítóm” (der Verderber) kifejezést Kafka (és Eörsi István fordítása is) egyedül csak ezen a szöveghelyen használja, a magyar fordításban az 'el-' igekötő, amelynek igeaspektusa befejezett, perfektiváló funkciót jelöl, előrevetíti a megsemmisülés elkerülhetetlenségét, következésképp az egyetlen stabilizálható történet, megkérdőjelezhetetlen bizonyosság a pusztulás, a halál víziója felé mutat.

Az elbeszélés címe németül *Der Bau*, vagyis építmény, mely jelentősen különbözik a szöveg magyar címének, *Az odúnak* jelentéstartományától. Míg előbbi, a (szöveg)szerkezet, (szöveg)szerkesztés, építés, felépítmény, megmunkálás, megalkotás képzetait bontakoztatja ki, addig az utóbbi az organikusan keletkezett és természetben előforduló vájatok jelentésmezőit szólaltatja meg. A vakond föld alatti építménye „mint a művészet metaforája” (MENKE 2000: 45), vagy az írás folyamatának metaforájaként is olvasható, az allegorikus és autoreferenciális értelmezésekről a már említett *Prosopopoiia* kötet nyújt áttekintő, alapos szempontokat. Jelen tanulmány számára ezen vonatkozásból különösen jelentőségeltjes a vakond ásási munkáinak metaforikus-allegorikus vonatkozása. A vakond-narrátor munkája bevésés, beírás a föld alatti talajba, azonban a barázdák, járatok létrehozása valójában ürítési („üregesítési”) folyamat is egyben (MENKE 2000: 48), a leírásként, beírásként megjelenő utak tartalmi kiüresítéssel keletkeznek. Az elbeszélés, története szerint, a tökéletesen biztonságos labirintus megalkotásáról szól, a narrátor az építmény

fölötti teljhatalmú uralom megszerzésén dolgozik, a ravasz, spekulatív tervek megvalósításában, megtévesztő járatok és szökésvonalak kialakításában olyan bonyolult szerkezetet igyekszik létrehozni, amelyben a betolakodók és veszedelmek kiszámíthatatlan, véletlenszerű mozgásait is próbálja hatalma alá hajtani, a külső bejutásának lehetőségét teljesen kizárni. Mindeközben az elbeszélés előrehaladtával az építmény és a vakond afölötti uralma, ereje egyre inkább gyengül, érvénye kifárad, az építkezés története egyre inkább a leépülés, szétesés, kiüresedés történetévé válik. A lyukak, árkok ásása a kiürítéshez kapcsolódó jelentésmozzanatokban ismét megszólaltatja a halál vízióit és attribútumait, hiszen a sírgödör ásásának (MENKE 2000: 48) a munkafolyamata is hurokszerűen bekapcsolódik a jelentésmezőbe, mintha kezdetektől a „saját sírját” ásná a vakond és az elbeszélés is, mivel a „védett, önmagába zárt” (324) ott-hona (története, monológja, épülete, élete) valójában nem tud tisztán belső (MENKE 2000: 72), hermetikusan zárt, védett és biztonságos lenni: „Adódtak boldog idők, amikor csaknem azt mondtam magamban, hogy [...] az odú hatalma kiemel engem az eddigi élethalálharcból” (326). Ahogy már a korábban citált idézetben olvashatjuk, a lecsupaszított szerkezet mélyén kiüresedés, elmúlás, hanyatlás és halandóság rejtőzik: „ott azon a helyen, a sötét mohában halandó vagyok” (315).

A föld alatti építmény belsejében rögzített járatok, vajatok mind jelentéssel telített utaknak mutatkoznak az elbeszélésben: vak-járat, menekülő útvonal, a „messze ható szaglás lehetőségét” (317) biztosító utak, készlettározók stb. A vakond-narrátor azonban ezeket a jelentéstársításokat nem tudja önkényesen, egyedileg uralni, a járatokra rácsatlakoztatott jelentések nem tudnak az ideális, biztonságos tartományban maradni, mindezek szükségszerűen kétértelműségeket, rétegzett, akár ellentétes jelentésvonalakat is hordoznak: ami menekülésre alkalmas, az ugyanakkor a bejutást, behatolást is lehetővé teszi. A szavak elszakadnak a biztonságosnak vélt jelentésüktől, hiszen összekapcsolódnak más, nem uralható jelentésekkel, megkettőződnek, szétszóródnak és átadják magukat nyugvópont és biztonságos rögzítettség nélküli értelmezéseknek, tartalmaknak. Az elbeszélésben ez akkor mutatkozik meg igazán, amikor a vakond-narrátor addigi viszonylagos nyugalma egy zúgó, sziszegő

hang, szűnni nem akaró zörej töri meg, amelynek forrása decentrálnak és felkutatathatlannak mutatkozik („egy magában véve alig hallható sziszegés riaszt fel” [335]). A vakond hiába szaggatja, döngöli szét a nagy gondossággal kialakított védelmi járatainak falait a hang után nyomozva – ezzel önmaga rombolva szét az otthonát, az útvonalakat, valamint a vajatok keletkezéséhez, megalkotásához, létrehozásához kapcsolt értelmeket, funkciókat, jelentéseket –, nem találja meg a zörej forrását. „Ezért megvizsgálom a kiásott földet, magasba dobom a rögöket, hogy a legparányibb részecskékre essenek szét, de a lármacsínálók nincsenek köztük” (341).

A hang nem köthető a vakond addigi ismereteihez, struktúráihoz, holott járatainak minden homokszemét és a vájataiban átfújó szélsűvítéseket ismeri, a sziszegés formátlannak, artikulátlannak, rögzíthetetlennek és lenyomozhatatlannak mutatkozik. Invázió érte a nyugalom addig szorosan biztosított konstrukcióját és ritmikus következetességét egy olyan hang formájában, amelynek a hollétét nem lehet megtalálni, és formát, identitást rendelni hozzá. A járataihoz kapcsolt addigi jelentések szétesnek és átalakulnak, minden a „sziszegés”, „zavarás” fenyegető forrásává válik, az értelem egyéni alakításának hatalmától megfosztja a narrátort az ismeretlen zörej, elveszik az addigi jelentésteremtés a zajban, a diszartikuláció válik dominánssá, és átveszi az uralmat az odú előző „gazdájától”. Ezzel egyúttal új jelentések teremődnek, a korábbiak átrendeződnek, ami eddig a „messze ható szaglász lehetőségét” (317) biztosító út volt, szétporlasztott helyé vált, funkciója átalakult, a betolakodó zaj felkeresésének folyamatát viseli magán, más intenzitások, nyomok, jelentések kapcsolódnak hozzá.

A Kafka-kutatások (KANE 2016) az elmúlt években hangsúlyozzák a hangok (és a zene) jelentőségét az életműben, *Az odú* elbeszélésben is különösen jelentőségteljes a lenyomozhatatlan, sziszegő hang, ami hozzáférhetetlenségében, formanélküliségében nem engedi, hogy olvasható, értelmezhető legyen. Deleuze és Guattari nagyhatású Kafka-könyvében a hangok felőli értelmezéshez fontos szempontokat nyújt: „Ahogyan a rádiózás vonala mindenütt áthatja a megszerkesztett zenét, akként szeli át a szökésvonal az értelmes nyelvet, azért, hogy olyan kifejező élő anya-

got szabadítson fel, amely önmagáért beszél, és nincs szüksége formára” (DELEUZE–GUATTARI 2009: 43). Az *odú* elbeszélés a formátlan hang megjelenésével a diszartikulációt, alaktalanságot tematizálja, a zörejt deterritorializálja a jelentéseket az építményben, felszabadítja őket rögzítettségükből, a szöveg a decentrált hang működtetésével olvashatóvá teszi azt, ami nem tud funkcióval, alakkal, formával bírni (következésképp azt, ami olvashatatlan) (MENKE 2000: 48). Az építményben megjelenő zaj a vakond-narrátor számára egy szakadást jelent az *odú*ban, az addigi terek olvashatóságának végét, az építmény fölötti uralmának elvesztését. A sziszegő hangot akuzmatikus természetéből fakadóan állandó ambiguitás jellemzi, a vakond-narrátor elméletei a hang forrásának azonosítására mind hiábavalónak bizonyulnak, a zörejt semmilyen jelentésadással, indentifikációval nem lehet megállítani. Ugyanakkor mindez az átrendeződés folyamata, amelyben új kapcsolódások, utak, jelentések és értelemadások teremődnek.

A vakond-narrátor az elbeszélés végén a zavaró hang miatt kiszorul saját építményéből, a bejáratban húzza meg magát, a mohatarakó alatt: „Erősödik, közeledik, de én áttekerődöm a labirintuson, és idefent veszteglek, a moha alatt, csakugyan úgy fest, mintha már átengedném a házat a sziszegőnek” (346). A szöveg a nyelvi kiszigetelődés tapasztalata is egyben, hiszen döntőnek bizonyul, hogy a nyelv uralhatatlansága, birtokolhatatlansága, megbízhatatlansága, megtévesztő működése, változása, átrendeződése miatt nem stabilizálható, a sziszegő zaj mindinkább szétbomlasztja a szöveg architektúráját. A kontrollált jelentésképződés, struktúrák rögzítése, a belső (terek, narráció) lezárása csak permanens illúzió, a jelentések feszültségekkel teli transzformációja, multiplicitásának intenzitása, az értelmetlenségekből, azonosíthatatlan hangokból keletkező deterritorializáltság mozgása a szöveg nyelvi tapasztalata. Az *odú* elbeszélésnek kettős a struktúrája, a történetben és a narráció szerkezetében is lenyomatot hagy a változás folyamata, a bevésődések, események, szétcsúszások, szétbomlások feszültséggel teli átrendeződése, a jelentések kiüresedése, és mindeközben a narráción a diskurzusok igazságtartalmához való összetett viszonya érhető tetten. Ugyanis az állapot gondolatainak és a szöveg mozgásának követésével Kafka a valóság-

gosság eldönthetetlenségét teszi rendezőelvévé, felmutatva, a történet nem élhet teljes békében (nyelvi) szerkezetével, a konstrukció állandó mozgásban van, az igazságtartalmak nem rögzítettek vagy stabilak, sem megtalálni, sem elvéteni nem lehet őket, az aporetikus keresés (MENKE 2000: 58–59), ahogy az odú is, porszemekre (apóriákra) esik szét.

Rút buckák, zavaró repedések maradnak, nem beszélve arról, hogy egészében véve sem akar újból helyreállni az ily módon megfoltozott fal régi lendülete. Azzal próbálom vigasztalni magam, hogy ez csak ideiglenes munka. Ha visszatérek, és ismét béke lesz, mindent végérvényesen kijavítok, menni fog minden, mint a karikacsapás. Igen, a mesében minden úgy megy, mint a karikacsapás, és ez a vigasz is a mesék világába való. (343)

Az artikulálatlan hang vírusként szállja meg az elbeszélést, nyitva hagyva a kérdést, hogy az állat belső tudatából, vagy a külső világból származik-e, esetleg mindkettőből, a feltételeesség, az újabb és újabb lehetőségek kibontakozása, a külső-belső ellentétek csillapíthatatlansága miatt nem állapodik meg a szöveg a lezárás, végső tudás vagy egy nyugvópont mellett, a narráció hirtelen szakad meg, az eredetiben pont sincs a szöveg(töredék) végén, a fordítások sem egységesen jelölik az elbeszélés végi központoszást:

„De semmi sem változott.” (353)

„– Aber alles blieb unverändert. – –” (KAFKA 1930: 130)

“but everything remained unchanged, the * * *. (Here the story breaks off.)” (KAFKA 2007: 189)

Briliáns

A szöveg tárgyalása előtt, Tolnai Ottó és a Kafka-könyv vonatkozása kapcsán, Ladányi István tanulmányát idézem:

[...] az Új Symposion folyóirat és szerzői kapcsán a térhez való viszony, a saját tér kérdése, a térrel való azonosság problémája nem

kerülhető meg. [...] Maga a viszonyulás, a kérdezés és válaszadás kényszere is a térhez, a térbeliségben gondolkodáshoz, a territoriális meghatározottságokhoz kötődik. A kisebbségnek a saját térhez ragaszkodása, más szempontból a saját térhez láncoltsága a tét. A Tolnai Ottó fémjelezte Symposium mintha ezt a kényszert próbálta volna levetkezni, az ilyesféle válaszadás kényszerét ignorálni. Ennek a viszonyulásnak a leírására célszerűnek mutatkozik a Deleuze–Guattari szerzőpáros kisebbségi irodalmakról alkotott felfogásához nyúlnunk. Jellemző, hogy (nyilvánvalóan a saját indulásukhoz képest utólag ugyan, de) Tolnaiék igen korán találkoznak Gilles Deleuze és Félix Guattari munkásságával, Tolnai többször hivatkozik 1975-ös Kafka-könyvükre, s benne a *Mi a kisebbségi irodalom?* című bevezető fejezetre. (LADÁNYI 2016: 39–40)

Jelentőségteljes kapcsolódásról van tehát szó a Kafka-könyv vonatkozásában, az említett tanulmány mélységeiben vizsgálja a folyóiratnak a saját kisebbségi teréhez, valamint a többségi magyar és többségi délszláv terekhez való viszonyát, a térkiszajátítások, termegjelölések gyakorlatait a Deleuze–Guattari kisebbségi nyelv- és irodalomfelfogását érvényesítve. Tolnai Ottó *Briliáns* című novellája 1987-ben, a *Prózák* könyvében jelent meg, a szöveget több kritika is méltatta (SZAJBÉLY 2003; CSUHAI 2000). Az elbeszélésválogatás fontos témája a kivándorlás, ahogy Thomka Beáta írja: „a szülőföldi-idill destruálása annak az exodusnak a perspektívájából, melyet a vendégmunkás-kirajzás hozott magával” (THOMKA 1994: 199). A *Briliáns* novella egy vajdasági vendégmunkásról szól, aki több évet töltött Németországban idénymunkákat vállalva. A *Briliáns*ban, a kafkai szöveghez hasonlóan első személyű, monologikus narráció érvényesül, a bácskai asszony vallomásokos élettörténetének elbeszélését is erőteljes önreflexivitás jellemzi, akárcsak a vakond-narrátorét. A történet elbeszélője „kint Németben” (TOLNAI 1987: 171) leginkább spárgaföldelken dolgozott, nehéz munkakörülmények között, amit egyedül csak a vajdasági vendégmunkások hajlandóak elvállalni: „Ezt nem vállalják se az olaszok, se a törökök. A világon még csak egyedül a bácskaiak hajlandók

spárgázni. Nem tudom, miért. A diák erre egyszer azt felelte, azért, mert ott a legtöbb öngyilkossági hajlamú ember a világon” (173). A spárgázás ásással járó munkafolyamat, a földbuckákba bele kell nyúlni, „a spárgánál lefelé kell fúrni, kaparni” (173), a bácskai asszony, akárcsak a karkai vakond, könyörtelen szorgalommal és munkabírással végzi az ásást, ezt több helyen a környezete is megjegyzi: „Úgy ásol, mint a pockos kutya, mondták a spárgás asszonyok. Tényleg, az első években úgy éreztem, ujjaimmal át bírnám döfni a földet. A földgolyót, mondaná a diák” (183); „A Sára mondogatta, úgy döfök, mint az a karatés, aki éles tenyerével beüt, beszúr egészen a bika szívéig” (183).

A szöveg több helyén bizarr jelenések, furcsa szereplők, látomásszerű mozaikok bontakoznak ki: a munkások mellett a spárgaföldön minden nap elsétál egy törpe, akiről azt mondják, tönkrement a cirkusza, az elbeszélő gyerekkori visszaemlékezései szerint apja öngyilkossága, anyja emigrálása után egyedül marad egy nagy tanyán, ahol állatok veszik körül, egy kutya, egy kecske és egy háromlábú macska. A *Briliánsban* (ahogy a prózakötet többi szövegében is) a fikciós és valós elemek keverése, összekuszálása, egymásba ejtése miatt az olvasás során leggyakrabban eldönthetlenségek, szublimációk, állandó változások, jelentésátalakulások mezejében mozgunk. Thomka Beáta a következőképp ír Tolnai-monográfiájában a *Prózák könyvéről*:

megszűnik a fiktív/valós közötti határvonal, s a történetek, alakok minden akadály nélkül sétálnak egyik birodalomból a másikba. Tolnai prózája ritka invencióval egyesíti a szociografikus, tapasztalati alapozást a megfoghatatlan dimenzióval, s ezért jellemzi az *empirikus fantasztikum*. (THOMKA 1994: 99)

Az elbizonytalanítás plasztikussá, homályossá teszi a realitás és fantázia-képek viszonyát, a síkok nem különíthetőek el átlátható, rendezett szerkesztési elvek mentén, az egyik kicsit belelóg a másikba, és viszont.

Édesapám mondta egyszer a szomszédnak, akkor, amikor megkérdezte tőle, miért nem tart méheket, hisz ott az akácos egy kö-

pésre: én darázspárti vagyok. A méheknél túl nagy a rend, sok a formáság, a szabály, túl szigorú a rezsim, túl sok a munkás, a rab-szolga. Az én kasaim ezek a kis formátlan, keserű papírpogácsák, mondta. Nézze, milyen karcsúak! (176)

A szürreális részek több szöveghelyen az állatokkal való szoros kapcsolódásban bontakoznak ki, a galambok szárnytapssal várják („Meg az a tömérdek fehér galamb maradt velem a korhadt dúcban. Mindig megtapsoltak, ha az udvarba léptem” (176), a „formátlan, keserű” darázsfészkeket pedig az elbeszélő a zsebébe rejti, és magával hordozza: „Meg a darazsakat. A külön-külön rezgő porszemeket. [...] Mindig tele volt a kötényzsebem csörgő darázsfészkekkel” (176). A porszemek, ahogyan a darazsak, szétszóródnak, sosem gyűjthetők egybe, nem homogenizálható közösséget alkotnak, „rezegnek”, mozognak, peregnek, csörögnek, hasonlíthatóan az elbeszélés nyelvi szerkezetéhez, a fantasztikum és realitás transzformációi nem lehatárolhatóak. A tényszerű eseményekbe eleven képzettársítások vegyülnek, a szférák átjárhatósága rámutat az irodalmi nyelv fikciós–reális ellentétpárjainak a hagyományos gondolkodás szerinti szélsőséges elkülönítésére, és arra, hogy a tiszta, idealizált, teljességre törekvő nyelvi alkotások szükségszerűen töréspontokat – porszemeket, apóriákat – is tartalmaznak. Tolnai esetében ez a műfajiságot is érinti, ahogy Radnóti Zsuzsa írja:

nála sokszor átjárhatóvá válnak, elmozdulnak, elmosódnak a műfaji határok; „prózát írok, de inkább a vers és a próza közti műfajban érzem otthon magam” – mondta az egyik interjúban, s darabjai is mintha a próza, a líra, az esszé és a dráma köztes műfajában éreznék jól magukat: a se itt, se ott határ-tartományaiban. (RADNÓTI 1996: 72)

A szociografikus és tapasztalati mozzanat, ahogy azt Thomka Beáta megjegyzi monográfiájában, lényeges elem a *Prózák könyve* vonatkozásában, és a *Briliáns* szöveg kapcsán is. Az elbeszélés megjelenésének idejében, az 1960-as, 1970-es évek Jugoszláviájában nagy méreteket öl-

tött a gazdasági migráció, amely az egyik fő témájává vált az akkori nyilvánosságnak. Az országok közötti egyezmények értelmében (BRUNN-BAUER 2019: 413–437) a jugoszláv vendégmunkások szigorúan csak rövid időre vállalhattak munkát külföldön, jellemzően Németországban. A vendégmunkásság a kezdetekben sikeres életútként tűnt fel, amely a pénzügyi, egzisztenciális szempontok szerint üdvözlési, boldogulási vagy érvényesülési modellként tételeződött, de ez az ideálkép hamar szertefoszlott, ahogyan egyre keserűbbé vált a „vendégmunkások kenyeré” (SZERBHORVÁT 2015: 132), a gastarbeiterek munka- és életkörülményeit feltárva, a tudósítások, riportok tónusa is megváltozott (BRUNN-BAUER 2019: 425).

Mindez jelentőségteljes a szövegben is, mivel a *Briliáns* vendégmunkás-elbeszélője folyton visszatér az érték különböző formájához kapcsolható fogalmakhoz, motívumokhoz, melyek többszörösen, több formában jelennek meg a szövegben, ismétlődéseik közötti kapcsolatteremtéssel, előfordulásaik mentén megfigyelt kapcsolódásaikkal a jelentéseik sűrítődnek, rétegződnek. A legerőteljesebb motívumok a fényesség, csillogás, kristály, gyémánt, szikrázás, briliáns szavakhoz kapcsolódnak, és végigfutnak az elbeszélésen, megszólaltatva az értékhez tartozó változatos jelentéstartományokat: „Egy nagy kristály volt a világ. Egy nagy tiszta kristály.” (178); „A varjak gyémántként csillogtak.” (178); „És ismét csillogni kezdett. Ismét az a kristályzsámoly volt.” (174); „úgy csillogott az állat szőre, mint a gyémánt” (175); „Azért csillog itt minden. Mint a csont. Mint a briliáns.” (193); „Ha nem kezd el bökdösni a kecske, én is gyémánttá fagyok ott a havon” (181). A vendégmunkásság, gastarbeiterség önmagában is értékvezérelt, célelvű életformaként tűnik fel, a spárgaföldeken dolgozó munkások „egy kis potya pénz, egy kis expressz valuta” (184) fejében vállalják az embertelen munkakörülményeket. A fogyasztás megjelenítése a vásárlási piac pseudo-szabadságának vetületében is megmutatkozik a szövegben: „Ha szombatoként megkaptuk a pénzünket (5 DM óránként), a diák mindig azt mondta, no lám, szabaddá tett benneteket a munka, szabaddá áruházai számára” (190). Fontos megjegyezni az idézet kapcsán, hogy a *Prózák könyve* kötetnek részét képezik az *Áruháznovellák*, melyek az áruházak „metafizikáját”

(THOMKA 1994: 104) tematizálják, a tárgyak bódulatának hatásaival és az üzletközpontokban megjelenő tömegek mozzanataival kapcsolatban. A *Briliáns* elbeszélésben a spárgaföldet, ahol a báckai asszonyok dolgoznak, alulról vakondok fúrják keresztül-kasul, amelyhez a szöveg jelentőségteljes motívumtárgya, a vakondbriliáns kapcsolódik. Az elbeszélő munka közben felfigyel a vakondokra, a „gyémántbundás” állatokra és a vakondfúrásokra. A vakond mozgása, fúrása következtében fellazul a spárgaföldek szabályszerűsége, rendezettsége, rögzítettsége, az állat deterritorializálja a munkaterületet: „Csak levegőt enged a buckákba. És meglilul az anyag” (187). A német gazda igyekszik megállítani az állat felforgató mozgását, és kizárólagos hatalmat gyakorolni a területe felett: „A gazda állandóan vakondra vadászott. A kezdő spárgás azt hiszi, őt vadássza bonyolult, németesen precíz csapdáival, s könnyen beleőrülhet. Valójában őt is vadássza. És mégis, ettől függetlenül, hála éppen a gyémántbundás állatkának [...], túl lehet élni, valahogy túl lehet élni” (187). Az elbeszélő számára a vakond, és minden hozzá kapcsolódó attribútum felszabadító erővel bír, kiutat jelent, új, váratlan lehetőséget a szigorúan ellenőrzött, vezényszavakkal terhelt, könyörtelen munkakörülményekből. Az átrendeződések, új kapcsolódások a szövegben akkor indulnak igazán mozgásba, amikor az elbeszélő megvizsgálja a vakond ürülékét:

Megvizsgáltam. És tényleg világitott! Olyan volt, mint a drágakő.

A vakond ürüléke olyan, mint a drágakő. Mint a briliáns.

Ürüléke *briliáns*.

[...]

Ürüléke *briliáns*.

Gyorsan becsomagoltam. Selyempapirosba. (187)

A vakondbriliáns szövegbeli mozgása transzverzális törekvés, ami a hagyományos jelentésstruktúrák határait felbomlasztja, deterritorializálja a fennálló rendet, elsődlegesen az értékhez társított, rögzült jelentéseket. A *Briliáns* elbeszélésben jelentősnek mutatkozik, hogy nem a narratív történetelbeszélés a szöveg elsődleges eleme, hanem a jelentések mozgásának, transzformációjának plasztikus megformálása. Deleuze és

Guattari kötetében a szerzőpáros azt írja Kafkáról: „szándékosan megöl minden metaforát, minden szimbolizmust, minden jelentést csakúgy, mint minden kijelölést. A metamorfózis a metafora ellentéte” (DELEUZE–GUATTARI 2009: 45). A Tolnai-szövegből idézett részletben figyelemmel lehetünk arra, ahogyan a metaforából metamorfózis lesz, az első megfogalmazásban a hasonlítás, a drágakővel való összevetettség relációs értelmében fogalmazódik meg az értéktárgy, a gyémánthoz kapcsolt hagyományos értékjelentések kényszerének logikája azonban a metamorfózisban felbomlik, a vakondürülék átlényegül vakondbriliánsná. A vendégmunkáslét gazdasági, egzisztenciális kontextusait a szöveg, ahogyan a korábbi idézetek mutatják, több helyen is tematizálja. A vakondbriliáns értéké transzformálódása a gazdaság, a piac rögzült fogalmait, a kereskedelmi forgalom bizalmi egyezményeit – pénz, gyémánt, arany – bomlasztja szét. A pénzeszközök maguk is imagináriusak ugyan, de nemzetközi, intézményesített egységesítés kezeskedik az értékükről, és működési mechanizmusukból minden zavaró, oda nem illő másságot, „szélhámoságot” – hamisított papírpénz, hamis gyémánt – kiküszöböli a globális rendszer fenntartása érdekében. Az elbeszélésben a vakondbriliáns metamorfózisa ezeket a mélyen rögzült társadalmi értékjelentéseket, a pénzhez kapcsolódó és objektívnak ható, a gazdaság fikcióiba vetett hitet, kiszolgáltatottságot forgatja ki. Az intézményesített forgalmi értékek mögött a tömeglélektani vélelem mellett a szigorúan őrzött állami fedezetek és biztosítékok vagy a bankok trezorjai állnak. A vakondbriliánsnak nincs mögötte, rögzült identitása, a teljes anarchikus létet testesíti meg. A szöveg elbeszélője a vakondbriliáns átlényegülése után felhalmozásba kezd, a kafkai elbeszélőhöz hasonlóan gondos tervek mentén gyűjteni, raktározni kezdi a vakondürüléket: „És elkezdtem gyűjteni. A vakondbriliánst. Azt hiszem, ha nem kezdtem volna el gyűjteni a vakondbriliánst, megőrültem volna.” (188); „Telegyömösöltem a zsebeimet narancsselyemmel, és ha vakondbriliánsra bukkantam, villámgyorsan becsomagoltam, kebelembe rejtettem. Egy egész retikül vakondbriliánssal érkeztem haza utoljára is.” (188); „Lehet, hogy majd ezekbe a dobozokba fogom szétszortírozni a vakondbriliánst.” (189); „Egy nagy bőrrönd selyempapiroost hoztam. [...] Meg egy retikül vakondbriliánst” (192).

A papírpénz arra hivatott, hogy közvetlenül képviselje a materiális világ értéktárgyait, az árucikkeket, ekképpen pedig a nyelvhez hasonló tulajdonságokkal bír, közvetítő, szimbolikus funkcióval. A novellabeli vakondbriliáns egy új érték közvetítő tárgy teremtésével hasonló attribútumokat visel magán, célja, hogy áthidalja a fikció és valóság határát, az értékeket reprezentáló képzelt létmódot megfeleltesse a reális világ vagy- és értéktárgyainak, egy groteszk (és komikus) közvetítőeszközzel, a vakond ürülékével. A pénz, egzisztenciális javak hajszolásának ábrázolásában jellemzően implicit igazságok rögzülnek, melyben a pénzügyi rendszer „láthatatlan” (olvashatatlan) működése hagyományosan elfogadott, normatív jegyeket, hiedelmeket tartalmaz. A jobb élet reményében családját, hazáját elhagyó vendégmunkás érzelmi kudarca, kapcsolati bukásai másodlagosnak mutatkoznak az egzisztenciális biztonság reményében tett törekvéseihez képest. A *Briliáns* elbeszélés az értéktárgy groteszk felcserélésével, a pénzhez kapcsolt fikciós jelentésháló deterritorializációjával rámutat arra is, amit a pénz tesz, a felhalmozás, gyűjtés általi értéktöbblet elérésének manipulatív, fenyegető, sóvárgást gerjesztő láthatatlan vezényszavain keresztül. „Hallom, ahogy mondják, tele van arannyal. Briliánssal. Nyugaton dolgozott egész életében” (195). A hagyatékot érintő mohó, kapzsi családi vagyon körüli viszálykodás is megjelenik az elbeszélésben: „Mondtam rokonaimnak, hoztam jócskán briliánst is. [...] Hadd keressék, ha meghalok. Hadd keressék a szarevők!” (188). Az elbeszélés ugyanakkor színre viszi a pénzügyek, értékkapcsolások bizonytalan működését, feltárulkozik annak megkérdőjelezhetősége, a mindenhatóságába vetett bizalom spekuláns volta: „Vagy valóban briliáns, igazi briliáns a szentjánosbogárral élő vakond ürüléke? Nem tudom. El kellene vinni az ékszerészhez felbecsültetni őket...” (188). Az elbeszélés záró szakaszaiban fantasztikum és realitás teljesen öszszecsúszik, az elbeszélő egy kamrába költözik be, amit telegyömöszöl vakondbriliánssal, dobozokkal, sztiroporral, azonban ahogyan a karkai szöveg végén, itt sem eldönthető a cselekmény valódi történése: „Lehet, hogy már nincs is a kamra, csak ez a doboz van” (191). Hasonlóan Kafka vakondjához, a *Briliáns* elbeszélője is elveszti a helyét, az értékek felhalmozása kiszorítja őt saját otthonából, mintha egy ablaktalan, föld alatti

zugban lenne, a külső világ hangjai homályosan szűrődnek át kamrája falán:

Már semmit sem lehet begyömöszölni ide. Szépen befalaztam magam. Befalazta magát, hallom, az ablak alatt. Nem látok ki, fény sem szűrődik be, de a hangokat még hallom. [...] Nem eszik, mondják, csak azt, amit az üres dobozokban, a selyempapiros között talál. Üres aszpirines dobozokkal gyógyítja magát. Kleptománia a semminek [...].

Már nem bírok felállni. Többé már nem.

Ma reggel beszorítottam az utolsó kartondarabot is. Most már csak helyben járhatok.

Bal, jobb...

Már helyben sem. Nincs hely. (194)

A záróképben a vizsgálódás szempontjából jelentőségteljes mozzanatok összeolvadása történik meg: az elbeszélő monomániásan felhalmozott „üres” érték tárgyai (üres aszpirines dobozok, tartalom nélküli selyempapírok) kiszorítják őt házából, a „kincsek” utáni megállíthatatlan vágódása és gyűjtögetési kényszere otthontalanná tették őt, tulajdon tárgyai vették birtokába életterét. A vendégmunkás meggazdagodásának viszásságai, otthonvesztése ebben a groteszk jelenetben esszenciálisan rögzül, melyben az elbeszélő által felhalmozott, gazdasági-egzisztenciális, valamint lelki-érzelmi szempontból is hasznavehetetlen érték tárgyak halmain veszt el teljesen kapcsolatát a valósággal – a kinti hangokat hallja csupán. Az összegyűjtött szigetelőanyagok tompítják észlelését, a külső világtól mindinkább elzárják őt, a többi emberhez való kapcsolódásának lehetősége szinte teljesen lehetetlenné válik – absztraktabb vonatkozásban a szigetelőanyag értelmezhető a tulajdonképpeni papírgazdaság szimbólumaként is (az elbeszélő papír- és kartondobozokat halmoz fel), mely által láthatóvá válik az ökonómia forgalmi értékeinek és társadalmi-gazdasági körforgásának szerkezeti működése, valamint valóságos és fiktív természetének kereszteződése, összemosódása és szétcsúszása. Az elbeszélés cselekményét, valamint a benne tematizált

értékmozgást együtt tekintve megállapítható, hogy a *Briliáns* gazdasági vonatkozásai tükrözik a jelentéstaniakat: mindkettő vonatkozásában az értékes–értéktelen, képzelt–valós különbsége, viszonya kerül előtérbe. Tolnai vendégmunkás-szerepválasztása a teljes életmű felől nézve nem szokatlan, szövegeiben gyakran szólalnak meg „elesett, marginalizált figurák, esendő peremvidéki, dadogó hősök” (THOMKA 2009: 161), akik az irodalmi nyelvben is közvetlenséget biztosítanak a diskurzusnak. Az író egy 1972-es interjúban a vendégmunkások alakváltozásairól a következőképp fogalmaz:

Én csak a kisiparosi réteg metamorfózisát ismerem egy kissé közelebről. Az ő soraikból kerültek és kerülnek ki a foglalkozást cserélő, a külföldön dolgozó munkások, és a se-egzisztenciák legnagyobb hányada. Egyszerűen egy rétegnek el kellett szarusodnia, át kellett alakulnia. Később, mint mondtam, ismét kialakult, kialakul egy világ, kisiparosaival, szakadékaival, idilljeivel, de ezt az idillt én már nem tudom belülről érzékeln... (THOMKA 1994: 99)

Összegzés

Kafka vakond-narrátora minden erejével igyekszik kizárni, elhatárolni külsőt és belsőt, a (szöveg)építmény paradoxona viszont éppen abban áll, hogy újrateremti, megismétli a két ellentétpár elválaszthatatlan kapcsolatát, mise en abyme-ként (MENKE 2000: 75) öntükröző szerkezeti struktúrában mutatja fel a (szöveg)szintek közötti réseket, töréseket, összetartozásokat. Az artikulálatlan hang deterritorializációja vezet a struktúra alapjának megrendüléséhez, a szerkezethez kapcsolt jelentések önkényes voltának lelepleződéséhez. Tolnai vendégmunkás-elbeszélésében a fantasztikum és realitás szintjeinek átjárhatóságát mutatja be, a pénzügyi instrumentumok szemantikai erejét és érvényességét fordítja ki, az értékfogalmak fiktív jelentéskapcsolásait megroppantva rámutat „csináltságukra”, fiktív természetükre. A vakondbriliáns deterritorializálja a pénzügyi rendszer ontológiailag és epiztemológiailag stabilnak

vélt rendjét, az értékek fikcióba vetett hitének függvényére irányítva a figyelmet. A kisebbségi irodalom és kisebbségi nyelv azért kitüntetett a Kafka-könyv értelmében, mivel helyzetük folytán inkább hajlamosak a fennálló koordináta-rendszerrel való szakításra, szökésvonalaik rajzolásával újszerű kapcsolatokat képesek teremteni, amelyek kiszabadítják a nyelvet (és a kisebbséget) a szimbolikusan szabályozott valóságból. A két elbeszélésben a sziszegő hangok vagy az átlényegült értékjelentések mozgásainak letapogatásával az effajta nyelvi nomadizmust figyelhetjük meg, a nyelvvel mint rögzített, lefektetett jelrendszerrel szembeni mozgást, amely szubverzív stratégia egyúttal a nyelvben való otthon és otthontalanság egybecsúszásához vezet.

IRODALOM

- BRUNNBAUER, Ulf 2019. Yugoslav Gastarbeiter and the Ambivalence of Socialism. Framing Out-Migration as a Social Critique. *Journal of Migration History*, vol. 5., 413–437.
- CSUHAI István 2000. „Vagy hát valamiképpen mégis”. Tolnai Ottó két elbeszéléséről. *Jelenkor*, 43. évf., 7–8. sz., 746–750.
- DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix 2009. *Kafka. A kisebbségi irodalomért* (ford. Karácsonyi Judit). Quadmon, Budapest.
- KANE, Brian 2016. *Sound Unseen. Acousmatic Sound in Theory and Practice*. Oxford University Press, Oxford.
- KAFKA, Franz 2016. Az odú (ford. Eörsi István). In KAFKA, Franz. *Az átváltozás. Válogatott elbeszélések*. Európa, Budapest.
- KAFKA, Franz 1930. Der Bau. In KAFKA, Franz. *Beim Bau der Chinesischen Mauer. Ungedruckte Erzählungen und Prosa aus dem Nachlaß*. Gustav Kiepenheuer, Berlin.
- KAFKA, Franz 2007. The Burrow. In KAFKA, Franz. *Kafka's Selected Stories* (trans. Corngold, Stanley). W. W. Norton, New York.
- LADÁNYI István 2016. Térképzetek, térképzések, deterritorializáció az Új Symposion folyóirat első szerkesztői nemzedékénél (1965–1971). *Partitúra*, 11. évf., 1. sz., 37–46.
- LOSONCZ Márk 2012. Deleuze/Guattari és a kisebbségek forradalma. *Híd*, 76. évf., 11. sz., 87–95.
- MENKE, Bettine 2000. *Prosopopoiia. Stimme und Text bei Brentano, Hoffmann, Kleist und Kafka*. Fink, München.
- PÁLYI András 2004. „Elmesélem magam”. In THOMKA Beáta (szerk.) *Tolnai-symposion. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről*. Kijárat, Budapest.
- RADNÓTI Zsuzsa 1996. Magányra ítélve. (Tolnai Ottó drámáiról). *Alföld*, 47. évf., 11. sz., 72–79.
- SCHUSTER, Aaron 2020. Enjoy Your Security. On Kafka's "The Burrow". *e-flux*, vol. 11. <https://www.e-flux.com/journal/113/359952/enjoy-your-security-on-kafka-s-the-burrow/> (2022. 12. 03.)

- SZAJBÉLY Mihály 2003. Tézisek Tolnai Ottó (prózaírói) munkásságának alakulástörténetéről. *Tiszatáj*, 57. évf., 10. sz., 60–70.
- SZERBHORVÁT György 2015. Szenvedés és legitimáció. Vendégmunkásság, bevásárlóturizmus, csempészség a volt Jugoszláviában – Adalékok a vajdasági magyarok társadalomtörténetéhez. *Pro minoritate*, 4. sz., 123–148.
- THOMKA Beáta 1994. *Tolnai Ottó*. Kalligram, Pozsony.
- THOMKA Beáta 2009. Egy Tolnai-metaphora visszavezetése. In THOMKA Beáta. *Déli témák*. zEtna, Zenta, 152–161.
- TOLNAI Ottó 1987. Briliáns. In TOLNAI Ottó. *Prózák könyve*. Forum, Újvidék.

KORCSMÁROS ÁDÁM

A kelet-közép-európai épített környezet jövőképei az univerzális és partikuláris nosztalgiák útvesztőjében

Bár részleteiben sok szempontból differenciált az épített környezet és az identitás különböző rétegeinek kapcsolata a kelet-közép-európai poszt szocialista államokban, hasonló kiindulópontok, gondolkodásmechanizmusok és problémák jellemzőek rájuk. Utóbbiak közé tartozik például, hogy az épített környezet jövőjével kapcsolatban megfogalmazott perspektívák egyre inkább a múltba mutatnak vissza, vagy ott próbálnak megoldásokat találni a jelen problémáira. Természetesen az egyes társadalmi csoportokon belül más-más paraméterek jellemzik ezt a nosztalgiát, és általában különböző kombinációkban jelennek meg a motivációk. Hogy legalább néhányat megemlítsünk: valahol a hagyomány megőrzése és a kontinuitás kategóriái a mérvadók, máshol pedig inkább az elve(sze)ttnek vélt visszaszerzése vagy újjáépítése. Emellett megfigyelhető az is, hogy ezen narratívák egyre gyakrabban nemzetinek titulálják magukat, esetleg egy így megnevezhető építészet vízióját projektálják. Nem egészen egyértelmű, mit is jelent ez pontosan annak a kontextusában, hogy ezt a múltat térségünkben hosszú ideig korántsem egy nemzetállamokon alapuló felosztás jellemezte, hanem inkább egy többnyelvű és többkultúrájú közeg, ahol különböző hatások és tendenciák

keveredtek egy bizonyos mértékben ugyan homogenizált, de egyébként sokrétű, nem feltétlenül territoriális felosztáson alapuló morfológiai és szokásrendszereket alkotva. Az is kérdéseket vet fel, hogy részei-e az így megfogalmazott jövőképeknek az épített környezet azon rétegei is, amelyek egy adott ország területén élő más nemzetiségek partikuláris hagyományaihoz köthetők, vagy a határon túl található, ezáltal sokszor egy vagy több másik állam által is saját hagyományként kezelt, vagy annak tartott épített emlékek.

Csak sejthetjük, hová vezetne és vezethet, ha az egykori monarchia utódállamainak nagy része visszatérne a 19. századi szűk látókörű nemzetépítő nosztalgiához, és újra kiélesednének azok a kultúrharok, amelyek határozatlan alanyú jelmondata már hagyományosan az „ez a miénk (volt-lesz)!” A múltközpontúság önmagában véve nem feltétlenül problematikus, azonban, ha két-három szubjektum vall magáénak egy objektumot, mint ahogy kultúrkörünkben nem ritkán történik, akkor egy effajta revizionista jövőkoncepciónak hosszú távon csak fatális konklúziói lehetnek. Ezért talán több teret érdemelne az a kérdés is, milyenek az alternatívák, ha már nem is közös megoldásokra, de legalább kölcsönösen fenntartható perspektívákra, már ha lehetségesek egyáltalán ebben a komplex múltú, jelenű és jövőjű régióban; és milyen múltkoncepciókra épülhetnek.

De mégis ki is az a „mi”?

Kelet-Közép-Európa egy identitás szempontjából (is) sokrétű és ambivalens térség. Már akkor nehézségekbe ütközünk, ha valamelyik államon belül próbáljuk meg pozitív módon (tehát például nem egy közös ellenség alapján) meghatározni, hogy kik is vagyunk. A paradoxonok sorát bővíti, hogy bár középnek nevezzük, a globális történelmi, geopolitikai és kulturális narratívák szemszögéből sokáig inkább perifériának tekintett térségről volt szó, és ez részben még ma is így van. Talán ezt a (részben jogos) kisebbségérzetet is hivatottak sajátos módon kompenzálni a regionális dominanciáért folyó belső viták, például azért, kinél is van Európa igazi közepe, ez a már-már relikviaszámba menő virtuális földrajz-

zi pont, amiből lassan a régió összes állama magáénak tart egyet-egyét. A perifériaidentitást legalább részben felváltotta már egy a geopolitikai, vallási és kultúrtömbök között egyensúlyozó határzóna vagy keresztesződés koncepciója, ahol keverednek és kommunikálnak a különböző hatások és világnézetek, ideális esetben új konfigurációkat és megoldásokat generálva. Erősödnek azok a nézetek is, hogy jelentősen növekedni fog a régió szerepe Európa jövőjének meghatározásában, ehhez azonban legalább egy elementáris erejű konszenzus szükséges. Vannak persze hosszabb-rövidebb életű együttműködési kísérletek és keretek is, amelyek többsége konstruktívabbak, mint például a már-már hagyományosan megrendezett visegrádi négyek sírásó versenyének tragikomikus szepulkralis összhangja. Kérdéses azonban, mennyire összeegyeztethetők ezek a regionális víziók az egyre erősödő nacionalista és centrifugális tendenciákkal.

Ezen problémakör részét képezi az épített környezet és az identitás különböző formáinak kapcsolata. Az épületek és települések jellegét sokszor hozzuk különböző összefüggésekbe egy bizonyos népcsoport kulturális, társadalmi, nemzeti és egyéb identitás(tudat)ával, vagy vonatkoztatjuk az egyiket a másikból. Ez több problémát is felvet, például annak kapcsán, hogyan függenek össze, milyen módon és mértékben determinál(hat)ják egymást, és mennyire tudatos vagy tudatosított folyamatok ezek. A probléma egy másik vonatkozása lehet az is, miért részesítjük sokszor előnyben egy-egy csoport identitásával vagy identitástudatával kapcsolatban az elmúlt korok tárgyi manifesztációit azokkal szemben, amiket korunk produkál; esetleg konveniózó magyarázatokat és konstrukciókat projektálunk a múltba ahelyett, hogy inkább a kevésbé egyértelműsíthető valóságot próbálnánk értelmezni.

Általában sem a múltban, sem a jelenben nem fellelhetők teljesen homogén kultúrjelenségek, amelyek egy adott nyelvi vagy etnikai csoportra maradéktalanul jellemzőek lennének, még ha ez a kategorizálás elég gyakori és sok esetben szükséges is. Általában vannak egyértelműen felismerhető jellemzői egy adott terület lakói vagy bizonyos népcsoport tárgyi vagy épített környezetének. Az utóbbi fokozatosan rétegződő alkotóelemeiben is tükröződnek bizonyos társadalmi jelenségek és ten-

denciák, egy adott térség vagy régió múltjának és jelenének sajátosságai.

Kelet-Közép-Európa urbánus és vidéki környezetében nemcsak a 19. századig voltak prevalensek a közös, de ugyanakkor nem homogenizáló és nagyszámú partikuláris variánssal rendelkező jelenségek, hanem később is megfigyelhetünk rokon tendenciákat a monarchia utódállamainak már párhuzamosan alakuló épített környezeteiben. Néhány kivétellel az első világháború után egyikük sem indult el radikálisan más nyomvonalon, a két világháború közötti rövid intermezzo után nagy részük egymást váltó totalitarizmusok önkéntes vagy kényszerített vazallusa lett egészen a kilencvenes évek elejéig, amikor kitárult előttük a liberális demokrácia és a piacgazdaság által kínált lehetőségek tárháza. Az egyébként is differenciált térségben így fokozatosan még összetettebbé vált az identitás, és ebből kifolyólag a közös narratívák megfogalmazása is.

Kérdéses hierarchiák

Az építészettörténet és -elmélet fókuszában általában a kimagasló, rendező és monumentális megoldások állnak. Társadalmi szempontból is érthetően ezeken az épületeken van a legerősebb hosszabb távú fókusz és hangsúly, hiszen a hozzájuk viszonyítva gyorsan változó, mindenképp funkcionális és egyéb paramétereknek megfelelni kívánó épületekkel szemben természetükből kifolyólag a kontinuitást képviselik. Így általában a közterek, műemlékek és középületek reflektálják leginkább a társadalmi, kulturális vagy politikai döntéshozó elit által megfogalmazott preferenciákat, amivel egy centralizált világgépet képviselnek, és nehezebben nyilvánulnak meg bennük a partikuláris tendenciák. Természetesen előfordul, hogy ez a két szempont összhangban van, de sokszor kérdéses, mennyire tudnak a korabeli vagy az azt követő korok társadalmának egyes rétegei azonosulni velük, vagy identitásalkotó szerepet tulajdonítani nekik.

Talán ezért is vált ki sokszor intenzív vitákat az, milyen műemlékvédelmi stratégiák vannak és legyenek előnyben részesítve. Térségünkben egyre

gyakoribb az általában kritikátlan nosztalgiára épülő törekvés a műemlékek vélt eredeti állapotának a lehető legnagyobb mértékben való visszaállítására, akár úgy is, ha inkább projekcióról, mint felújításról van szó. Maradjon költői kérdés, mit árul el társadalmunk állapotáról a korabeli idéző stukkó vagy gótikus borda mögött rejtőző vasbeton, esetleg egy barokk kert alatti mélygarázs. Úgy tűnik a történelmi autenticitás egyre inkább háttérbe szorult egy egységesítő nosztalgikus perspektíva javára, amelyben egyre nehezebb megítélni, mi a múlt és mi a jelen.

Ugyanakkor épített környezetünket és annak jellegét túlnyomó részben nem ilyen típusú épületek alkotják és határozzák meg. Régióinkban a történelmi városközpontot elhagyva szinte mindenhol megtaláljuk a 19. századi bérházak tömbjeit, az ipari forradalom alatt nehezen élhetővé vált városból való menekülés reményében épített, vidéki élet illúzióját kínáló kertváros-variációkat, majd a városok peremén emelkedő, a bérházak alternatívájaként produkált lakótelepeket, a vidéki és elővárosi környezetben szétszórta „kockaházakat”, esetleg a szuburbia gombamód szaporodó katalógusházaival vagy a társadalmunk komfortigényét teljesíteni hivatott, de ugyanakkor látni nem kívánt raktár- és gyárépületeket, melyek sokkal inkább kötődnek társadalmunk aktuális életformáihoz, mint a sokszor skanzenként kezelt történelmi városközpontok. Jellemző az is, hogy az elmúlt egy évszázad által létrehozott rétegek általában nem azok közé tartoznak, amelyekkel azonosulni szeretne vagy tudna a legtöbb hivatalos, vagy többségi narratíva.

Nem szabad megfeledkeznünk a vidéki környezetről sem, ahonnan egy sokkal általánosabb, népinek nevezett építészetet, és az ettől eltérő autentikusabbnak tekintett identitást próbálunk vonatkoztatni. A rurális létformák natív építészete sokáig természetes módon kötődött és kötődik az adott környezet adottságaihoz, a rendelkezésre álló építőanyagokhoz és a többnyire kis méretarányú mezőgazdasághoz kapcsolódó térbeli és funkcionális igényekhez, valamint a rendelkezésre álló építési technológiák lehetőségeihez. Az extenzív, kollektivizáló földművelés, a munkamegosztás ebből kiinduló változását kísérő tömeges városba költözés, a vidéki társadalom nagyobb komfortigénye, új és elérhetőbb építési technológiák és más faktorok következtében megszakadt a kon-

tinuitás, sokkal erőteljesebben, mint például egyes nyugati rurális hagyományú államok esetében. A tervgazdaság és a sorozatgyártás által diktált lehetőségek és preferenciák nagy léptékben kezdték el semlegesíteni a települések jellegét.

Gyakran hivatkozunk ennek a népi építészetnek a megszakadt hagyományára, azonban kérdéses, mennyire vagyunk képesek életben tartani vagy legalább autentikus módon használni a stílusjegyeit. A hagyományos technológiák, helyi anyagok használata visszaszorult, uniform megoldású házak torzították el a települések képét és méretarányait. Ma több vernakularizáló tendencia újraéledése is megfigyelhető, például a morfológia- és anyagderivátumok odafigyelőbb használata. Ennek problematikusabb aspektusai is lehetnek, ha például ezeket a többnyire helyhez kötött, specifikus konfigurációkat megpróbáljuk egy egységes nemzetkép hipotézisére alapozott általánosító sémába szorítani, vagy egy más létformához kötött tipológiára, például az adott település méretarányát sokszorosán túllépő sportlétesítményre alkalmazni.

Kelletlen múlt

A modernizmus társadalmi és ehhez kapcsolódó építészeti víziói nagyrészt azon a premisszán alapultak, hogy a legtöbb emberi szükséglet általános vagy legalábbis általánosítható, és ebből kifolyólag az ehhez kapcsolódó tárgyi megoldások is azok lehetnek. Bizonyos mértékben nyilván elkerülhetetlen, hogy a tárgyi környezetünk nagy mértékben standardizált vagy hasonló elemekből épüljön fel. Ezt a sok esetben spontán folyamatot azonban a sorozatgyártás adta lehetőségekre épülő produkcionista gazdaságmodellek igyekeztek a lehető legnagyobb mértékben kihasználni, mind a szocialista tervgazdaság, mind a kapitalista piacgazdaság rendszerének keretén belül, különböző motivációval és módon, de nagyon hasonló kudarokat eredményezve. Az előbbi minden ember alapvető és szerinte egyenlő vagy legalábbis egyenlősíthető szükségleteit, utóbbi pedig az egyre növekvő komfortigényt szerette volna maradéktalanul és lehetőleg gyorsan és olcsó gyártási költségekkel kielégíteni. Ma már tudjuk, az ilyesfajta próbálkozások végleteikben

kudarcba fulladtak, valószínűleg abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy a „mediánember” legfeljebb papíron vagy statisztikai számításokban létezik, és hogy a világ egyik részének komfortigénye globális szempontból nem fenntartható.

Ezek a hol kisebb, hol nagyobb mértékben megvalósuló univerzalizáló tendenciák lényegesen megváltoztatták épített környezetünk jellegét. Kelet-Közép-Európa azon specifikus térségek egyike, ahol mind a szocialista tervgazdaság, mind a liberális ekvivalense által kínált urbánus és egyéb utópiáinak fragmentumai megtalálhatók.

Kelet-Európában a második világháború után az egyre erőteljesebben központosított tervgazdaság építészete, vagy inkább „építtetése” egy rövid historizáló epizód után visszatért a gazdaságosság és hatékonyság imperatívájához, és az építészeti modernizmus formajegyeit felhasználva próbálta megvalósítani a társadalmi utópiák derivátumára épített kollektív jólét jövőképét, ami jobbára a sorozatgyártott panelelemekből összeszerelt lakóházak produkálásában merült ki. Ezek többségükben végül is életképesnek bizonyultak, vagy legalábbis a lakóik képesek voltak adaptálódni hozzájuk, sőt sok helyen máig is keresett lakhatási lehetőséget jelentenek. Szürke egyhangúságukat egyre jobban álcázzák a hosszú ideig befejezetlen közterületekre ültetett fák lombjai és a hőszigetelésre felvitt, gyorsan fakuló vakolatminták színkavalkádja. Ugyanakkor új dilemmák állnak előttünk, például hogy mi lesz a jobb esetben élettartamuk második felébe lépő panelházak százaival, és milyen alternatívákat tudunk elképzelni helyettük? Az elmúlt évtizedek lakóparkjai néhány kivétellel jobb esetben egy magasabb komfortot biztosító, vagy környezettudatosabb, némileg gazdagabb forma- és anyagvilágú, de egyébként jobbára generikus megoldásokat kínálnak, a köztereket sokszor zárt lakóközösségek udvarai helyettesítik, és ritkán találkozunk városalkotó minőségű környezettel.

Párhuzamosan a másik, a Kelet-Közép-Európában uralkodó korabeli kollektivistá világfelfogás kontextusában paradox módon hatalmas mennyiségben termelt tipológia a családi ház volt. Egyrészt a falusi környezet modernizálása és a lakásstandard növelése volt a cél, másrészt pedig a városokat körülvevő kertvárosok bővítése, vagy újak építése.

Mindkét környezet egy eredetileg viszonylag pontosan meghatározható társadalmi réteg és ehhez kapcsolatos életmód igényeire reagált. A kollektivizált munka és gazdaság azonban mindkettőt megszakította, és a hatékonyság jegyében különböző standardizált megoldásokat részesített előnyben. Ez természetesen nem zárja ki a funkcionális és működő megoldásokat, azonban a kézenfekvő megoldás ebben az esetben is egy uniformizált, a helyi jelleget minimálisan tükröző, nagy mennyiségben hatékonyan termelhető háztípusok voltak, amelyek tömeges alkalmazása lényegesen megváltoztatta a települések nagy részének addigi jellegét.

Mindeközben a liberális demokráciát gyakorló piacgazdaság a maga kudarcát generálta, a városból való menekülés kertvárosi álma a városok szélén gombamód növekedő katalógusházak végeláthatatlan raszterébe torzult, először a tengeren túl, majd Európában is. Annak ellenére, hogy viszonylag hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a szuburbán létforma hosszú távon nem fenntartható, nagy buzgalommal adoptálta a vasfüggöny felszámolása után a kelet-közép-európai társadalom is, és úgy tűnik, mindmáig erősebb a kertes ház víziója, mint az effajta környezet által generált környezeti és társadalmi problémák hatásának reflexiója. Természetesen mindemellett voltak és vannak minőségi építészeti megoldások is, de sajnos inkább kisebbségben.

Hagyomány à la carte

Az egymást váltó különféle urbánus utópiák és víziók sora tükröződik épített környezetünk egyre komplexebb rétegeiben, és elég egyértelművé vált, hogy az univerzális megoldásokra tett kísérletek eddig képtelenek voltak fenntartható megoldásokat hozni. Kérdéses azonban, milyen alternatíváink vannak, és lehetséges-e még bármiféle társadalmi összhangot találni arról, hogyan és mi alapján formálódjon épített környezetünk jelene és jövője. Kelet-Közép Európa egy több szempontból is specifikus környezet, ahol számos ideológiai, társadalmi és történelmi cezúra nehezíti meg nemcsak a múlt konszenzuális interpretációit és a természetes kontinuitást, hanem ebből kifolyólag a közös megoldások keresését is.

Lassan kétszáz éve, hogy Heinrich Hübsch feltette ma már szállóigévé vált kérdését annak kapcsán, milyen stílusban is kellene építenünk. Úgy tűnik, bizonyos szempontból visszajutottunk ugyanahhoz a dilemmához, és különböző okokból kifolyólag ma egyre több kelet-közép-európai államban valamiféle nemzeti építészet víziója képezi az egyik, politikailag is legerősebben támogatott alternatívát. Hogy ez mit is jelent, azt különböző dokumentumok és koncepciók hivatottak megválaszolni, egyértelmű választ sugallva arra a kérdésre, hogy az épített környezet jellegét és minőségét egy központi koncepció vagy inkább egy organikusan alakuló kulturális szint alakítsa inkább.

Egyike az eddigi legszisztematikusabb ilyen jellegű kezdeményezéseknek a Nemzeti Mintaterv Katalógus különös hibridje. Kétségtelen, hogy egy bizonyos minőségi szintet ígérő válogatás eredményeként létrejött adatbázis jelentősen túllépi a generikus katalógusházak elkészerítő vizualitását, azonban kérdéses, a gyakorlatban milyen eredményeket hoz majd a nem is annyira a helyi jellegű hagyományra és jellegzetességekre reflektáló, hanem inkább a mindenhol megjelenő kockaházak mintájára kialakított univerzális megoldások kissé gazdagabb háztára. Az egyes projektek használnak ugyan egyes tájegységekre jellemző elemeket és megoldásokat, ugyanakkor azonban bárhol felépíthetők, és a telek lejtése kritériumán, esetleg alkalmanként az átépítés alapjaként szolgáló meglévő épületen kívül egyáltalán nem dolgozik a konkrét tájegységek kategóriájával. Ez elvileg az építész kreatív munkájának része lenne, ugyanakkor a mintaterv többek között épp ezt hivatott megspórolni. Talán a fénykorát élő generatív mesterséges intelligencia segít majd megoldani ezt a dilemmát is.

Talán még érdemes többes számban gondolkodni

A posztmodern *ad hoc*izmus és egy nemzet egy építészete által kitűzött intervallum végpontjai között lévő spektrum szerencsére elég széles ahhoz, hogy ne csak szélsőséges megoldásokban gondolkodhassunk. A *kockaház*, a *panelrengeteg* vagy az elővárosi *sprawl* már legalább annyira identitásunk szerves részét képezi, mint az egyre inkább skanzenbe szo-

róló hagyományos építészeti formák és típusok. A múlt iránti nosztalgiák az egyre bizonytalanabbnak tűnő világban természetesen erősödnek, de ugyanakkor elég hiányosak a jövőbe mutató perspektíváink, egyre nehezebben elképzelhető a társadalmi összhang, és kérdéses, mennyire segítik azt elő a központosított megoldások felé hajló kísérletek.

Nem valószínű, hogy belátható időn belül egyértelműen megoldjuk a városközpontok elnéptelenedését, a szétfolyó elővárosok egyre nagyobb térfoglalását, vagy számos más, az épített környezetünkkel kapcsolatos problémát; mint ahogy az sem, hogy valamelyik metaverzum virtuális valóságában már mindez irreleváns lesz, és reméljük, a nukleáris apokalipszis sincs még napirenden.

Valószínűleg nincsenek is egyértelmű válaszok ezekre a dilemmákra. Közösségi, valamint tér- és időbeli jellegénél fogva az épített környezet szerencsére többnyire ellenáll annak, hogy rövid intervallumok alatt teljesen kitörlődhessen, vagy teljesen átváltozzon egy-egy rétege. Ennek ellenére persze nem mindegy, milyen trajektóriákon halad tovább, és ha például a hagyományörzés egy adott csoport fő prioritása egy adott időszakban, ahogyan az sem, hogy ez egy javarészt spontán folyamat, vagy egy központosított narratív formában történik-e.

Hogy visszatérjek a bevezetésben feltett egyik kérdéshez, ha a kelet-közép-európai régió múltja valamiben alternatív jövőképeket kínálhat ahhoz, hogy nemzeti végvárainkba zárkózva várjuk a jövőt, akkor az leginkább talán abban rejlik, hogy viszonylag hosszú időszakokon át képes volt az adott korok kontextusában és lehetőségeihez mérten fenntartani egy népességét, nyelvét, kultúráját és egyéb jellegzetességeit tekintve is sokrétű környezetet, folyamatosan keresve és hol több, hol kevesebb sikerrel meg is találva annak közös narratíváit. Némi iróniával idézhetnénk végezetül azt is, mit tartott egy bizonyos kelet-közép-európai uralkodó az egy nyelvű és egy szokású országok legjellemzőbb tulajdonságának, de egy lassan ezeréves idézet nyilván sokféleképpen értelmezhető és jó eséllyel elavult már. Ha pedig mégsem, akkor talán kínálhat egy konstruktívabb nosztalgiát.

TÓTH SZILÁRD JÁNOS

Mi lesz Vajdaságban, ha egyszer leváltják a Fideszt?

Történetesen úgy alakult, hogy az Orbán-rezsim eddigi működése időben egybeesik a vajdasági magyarság történetének egyik – talán legsúlyosabb, talán végső – válságával. Hogy így alakult, az javarészt független magának a magyar kormánynak a döntéseitől.

A válság jellege – demográfiai. Ötven évvel ezelőtt kábé félmillió magyar élt Vajdaságban – ma a népszámlálás szerint százkilencvenezer, a valóságban meg talán annyi se (ha figyelembe vesszük, hogy sokszor olyanokat is felírtak, akiknek megvan még az otthoni lakcíme, de valójában Ausztriában vagy Németországban élnek). A magyar állampolgárság megszerzését leegyszerűsítő, 2011-ben hatályba lépett állampolgársági törvény rettenetesen gyorsítja a folyamatot, de azért nyilván nem ez *generálja*, hanem a szerbiai helyzet. Ha így megy tovább – és a jelek szerint így fog –, akkor meg fogjuk élni, hogy a vajdasági magyarság egy generációnyi idő leforgása alatt egy közepes méretű, de még így is élénk kulturális meg mindenféle étellel bíró közösségből marginális és az aszimilációs nyomásnak is mind kevésbé ellenálló közösséggé sorvadjon. Ez a határon túli politikáról szóló egész vita kontextusa. Ennek két része szokta igazán érdekelni a magyarországiakat: a pénz és a politikai részvétel. Ezekről lesz szó itt is, így, sorrendben.

„Pénz” – A támogatási rendszer ellentmondásossága

Először is tehát a válság adja a határon túlra folyósított magyar állami támogatásokról szóló vita kontextusát. Magyarországon az ellenzéki tábor jó része szemében – figyelem: DK-sok! – bizarr, hogy amíg egy csomó hazai ágazatra nem jut elég pénz, addig az állam jelentős forrásokat szán

arra, hogy Vajdaságban gazdaságélénkítő programot működtessen, és ezzel egyidőben támogassa a kisebbségi magyar kultúrát, oktatást és médiát.

Főleg utóbbi, mármint a média esete kelt – szerintem jogos – megütöközést. Az egy szem vajdasági magyar napilap, együtt a tévék, rádiók és a többi elsöprő többségével közismerten a Vajdasági Magyar Szövetség szigorú ellenőrzése alatt áll. Ugyanez elmondható a kulturális és oktatási intézmények jó részéről is.

Ezek persze 2010 előtt is jelentős anyaországi támogatásban részesültek. Például a szocialisták és a szabaddemokraták kormányzása idején épült meg a két tehetséggondozó gimnázium Vajdaságban, egyik Szabadkán, a másik Zentán – ami nagy dolog volt.

De ennek ellenére igaz, hogy Magyarországról soha korábban nem érkezett annyi támogatás Vajdaságba, mint az utóbbi tíz-tizenkét évben. Ezt részint talán arra lehet fogni, hogy ekkora *igény* sem volt rá korábban: a kétezres években, egészen 2008-ig Szerbia gazdasága fellendülőben volt, és ezzel összefüggésben a vajdasági magyar közösségben is viszonylagos optimizmus jelei voltak tapasztalhatók. Mára ennek vége, és a vajdasági magyarok sokkal inkább rászorulnak a külső segítségre a puszta fennmaradás érdekében, mint mondjuk tíz évvel ezelőtt.

Tény, hogy az anyaországból érkező – főleg a gazdaságélénkítő – támogatások egy része VMSZ-közeli üzletembereknél landol. És tény, hogy másik részét fölösleges dolgokra költik el – igen, stadionokra is. De szembe kell nézni vele, hogy ha a pénzcsapokat erre hivatkozva elzárják, annak katasztrofális következményei lesznek nálunk: tömeges elbocsátások a médiában és a kultúrában, bezárnak majd művelődési egyesületek, talán újabb lökést kap a kivándorlás és így tovább.

Ezért aztán nagyon nem mindegy, mi lesz. A magam részéről két forgatókönyvet tudok elképzelni. Az egyik az, hogy a Fideszét követő, új magyar kormányban a Demokratikus Koalíció álláspontja kerekedik majd felül, és jön a „csapelzárás”, együtt az említett következményekkel. A vajdasági magyar médiában és a kultúrában dolgozók nem teljesen ok nélkül rettegnek ennek a forgatókönyvnek a valóra válásától. Elvégre a Fidesz-propagandának annyi igazsága mindenképpen van, hogy

az ellenzéken belül igenis a DK a legerősebb csoportosulás, és bőven megvan rá az esély, hogy lesz befolyásuk a határon túli magyarokra vonatkozó közpolitikára.

A másik forgatókönyv ehhez képest az, hogy a támogatási rendszer tovább működik, ám megreformált módon. A tavalyi országgyűlési választásokon ilyesmit látszott támogatni Márki-Zay Péter, a Momentum és a Jobbik is. Ebben az esetben már az a kérdés, hogy miként reformálható meg a támogatási rendszer.

Itt pedig van egy alapvető nehézség: a támogatási rendszer helyi, azaz vajdasági ágát nem nagyon lehet eltávolítani a politikától. Gyöngye a civil szféra, nem igazán van, akit kívülről be lehetne vonni a döntéshozatalba. Marad tehát a párt, illetve a pártok. Erre mindjárt visszatérek még.

„Politikai részvétel” – Az anyaországi szavazati jog ellentmondásossága

Mindenki tudja, hogy a vajdasági magyaroknak az a része, amely szavazni szokott a magyarországi választásokon, a többi határon túlihoz hasonlóan szinte egy emberként húzza be az X-et a Fidesz mellé. Magyarországon az ellenzéki tábor jó része szemében ez is messzemenően bizarr jelenség. A 2010-es állampolgársági és egyben választójogi reformok következtében olyan embertömeg jelent meg a magyar politikában, akiknél a Magyarországon szokásos politikai törésvonalak egyáltalán nincsenek jelen. Helyette egy homogén tömbről beszélhetünk, amelynek a gyakorlati szerepe 2014 óta csakis annyi, hogy a Fidesz hatalmon maradását támogassa meg néhány tízezer szavazattal.

Ezt két szempontból is érdemes pontosítani. Egyfelől a határon túli magyar szavazatok befolyása a magyarországi választások kimenetelére rendkívül csekély: többször kiszámolták már, hogy csak 1-2 parlamenti mandátum múlik rajta, ami igazán nem sok.

Másfelől a választási eredmény korántsem képezi le a határon túli magyar közösségek valóságát. Eleve, akik a magyarországi politika iránt érdeklődnek, pláne akik szavaznak is, kisebbséget alkotnak a magyar kisebbségen *belül*. És bár nincsenek megbízható szociológiai kutatá-

sok, amelyekből tudhatnánk, hogy kik alkotják ezt a „kisebbségen belüli kisebbséget”, azért valószínűsíthető, hogy Vajdaságban ők az északi „tömbben” élő magyarok, akik a „szórványban” élőkhez képest rosszul tudnak szerbül és kevésbé integráltak a szerb társadalomba.

Az Orbán-féle nemzetpolitika csak ezt a „kisebbségen belüli kisebbséget” tudta bevonni a magyarországi politikába – ami persze nem is baj. A vajdasági magyar közösség életére mégiscsak a szerbiai politika van döntő hatással, és így nem csak érthető, de helyes is, ha a többség inkább efelé orientálódik. De azért így is fontos kérdés, hogy a magyar politika iránt érdeklődő vajdaságiak miért szavaznak ennyire homogén módon. Bizonyos mértékig ismét a válság, illetve a válságkezelés adja a kontextust. A fentiek alapján is teljesen nyilvánvaló lehet, hogy a vajdasági magyaroknak *van okuk* a Fideszre szavazni, hiszen tényleg sokat köszönhetnek az Orbán-kormányoknak.

A történet ennél persze bonyolultabb, és jócskán mélyebbek a gyökerei. Az alapprobléma az, hogy az utóbbi másfél évtizedben gyökeresen megváltozott az anyaországi és a vajdasági magyar politika viszonyának régi rendje. 1989 után a vajdasági magyar pártok – előbb a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, majd annak felbomlása után a győztes VMSZ – sokáig arra törekedtek, hogy a *mindenkori* magyar kormánnyal ápoljanak korrekt viszonyt. Ez észszerű is volt, elvégre mindegy, hogy aktuálisan ki van „Pesten” kormányon, a vajdasági magyarok így is, úgy is az anyaország segítségére szorulnak – pláne a 90-es években volt ez így, amikor Jugoszláviában még háború dúlt. Éppen ezért *volt* törekvés arra, hogy a vajdasági magyar pártok egyenlő távolságot tartsanak minden nagyobb magyarországi párttal szemben.

Az átrendeződés első állomása a hírhedt 2004-es népszavazás volt, ami után a magyar baloldal lényegében elásta magát a legtöbb határon túli szemében. A második állomás aztán 2010-ben jött, amikor a VMSZ rendkívül szoros szövetségre lépett a Fidesszel, és látványosan elégette a baloldali pártok felé vezető megmaradt hidakat. Ez a korábbiak – főleg 2004 – fényében érthető és rövidtávon észszerű lépés is volt, hiszen komoly politikai hasznot hozott a VMSZ-nek. A „járulékos” következmény jól ismert: a VMSZ által irányított médiahálózat lényegében fideszes szócsővé silá-

nyult, és folyamatosan ráerősít az amúgy is létező politikai preferenciákra a „kisebbségen belüli kisebbség” körében.

De másfelől az is világos, hogy a Fidesz előbb vagy utóbb el fogja veszíteni a hatalmat Magyarországon. Amint ez megtörténik, a VMSZ-esek nehéz helyzetbe kerülnek. Kérdés, hogy addig és azután milyen stratégiát választanak. Az egyik forgatókönyv az, hogy ismét megpróbálnak majd tapogatózni a magyarországi baloldalnál, hogy az esetleges kormányváltás után ne lehetetlenüljenek el teljesen.

A másik, kicsit talán valószínűbb forgatókönyv az, hogy inkább arra fognak, a Fidesz négy év ellenzékiesség után visszajön a kormányba. Teljesen azért ebben az esetben sem maradnának hoppon, hiszen mint közismert, a Fidesz tengernyi közvagyonot privatizált (szervezett ki a párt által dominált alapítványokhoz), és az innen származó erőforrásokból esetleg juttathatnának a VMSZ-hez is.

De mi a helyzet a magyarországi ellenzékkel? Ami a baloldalt illeti, részükről a határon túli magyarok ügye az 1989/90-es rendszerváltás óta szinte mindvégig marginális volt, és ez ma sincs igazán másként. A 2010-es állampolgársági és választójogi reformok annyiban hoztak változást, hogy a határon túliak beemelése a politikai közösségbe ösztönzött teremtett a feléjük való nyitás és a körükben való kampányolás számára.

Ezt azonban két tényező is tompítja. Egyfelől az ellenzéki szavazóbázis egy részének körében – figyelem: DK-sok! – a határon túli magyar ügyek hangsúlyozása mind a mai napig ellenérzéseket kelt. Emiatt az ellenzék baloldali részének folyton mérlegelnie kell, hogy meddig érdemes elmennie ezen a téren, mert az ügy „túlhangsúlyozása” akár szavazatvesztéssel is járhat Magyarországon.

Másfelől nemcsak a baloldal, hanem az egész ellenzék számára kihívást jelent, hogy a határon túli közeg nem csak súlyosan „ellenséges”, de kicsike is. Az erőforrásokkal való észszerű gazdálkodás ezért azt diktálja, hogy a határon túli mozgósításba ezek a pártok a minimálisnál ma még ne fektessenek több pénzt és energiát. Vagyis: egész egyszerűen nem éri meg nekik a kampányolás. Eleve kicsike a réteg, aki a magyar politika iránt érdeklődik, és ezen belül olyan erős a Fidesz melletti elköteleződés,

hogy csak nagyon sok befektetett energia árán lehetne nagyon alacsony számú szavazót szerezni a magyarországi ellenzék számára.

Úgyhogy a nagy kérdés inkább csak az, hogy mi várható közép- és hosszútávon, miután megbukik a Fidesz, és a mai ellenzéknek több ideje és erőforrása lesz a határon túli mozgósításhoz. A demográfia egyébként ezúttal a DK-nak dolgozik: a határon túli magyar közösségek fogyása, főleg a vajdaságié, idővel elkerülhetetlenül elvezet oda, hogy ez a választói bázis még a mainál is kisebb relevanciával bírjon. Éppen ezért meglehet, hogy közép- és hosszútávon sem érdemes változást várni a külhoniak magyarországi politikához fűződő viszonyát tekintve, hiszen nem biztos, hogy lesz politikai erő az anyaországban, akinek megéri majd ehhez a viszonyhoz érdemben hozzányúlni.

Ezen legföljebb csak az változtathat, ha Erdélyben és Felvidéken, a népesebb magyar közösségek körében radikálisan megnövekszik a már sokadszorra emlegetett „kisebbségen belüli kisebbség” aránya – és ezáltal akár helyi többséggé válik.

Ahol a két kérdés összeér: A politikai pluralizmus hiánya Vajdaságban

A kulcskérdés, amiben összeér a két, eddig külön-külön tárgyalt ügy – a „pénzé” és a vajdaságiak magyarországi politikához fűződő viszonyáé –, az végső soron magát a vajdasági magyar politikai berendezkedést illeti. Mind a támogatási rendszer reformja, mind pedig a „kisebbségen belüli kisebbség” szavazási szokásai a magyarországi választásokon attól függenek, hogy a jelenlegi magyar ellenzék (és egy esetlegesen eljövendő új kormány) hogyan tud hozzányúlni, ha egyáltalán, a vajdasági magyar politikai viszonyokhoz.

A szűken értett „vajmagyar” ügyek intézése szempontjából a kulcsintézmény mindenképpen a Magyar Nemzeti Tanács. Az MNT létrehozása mögött álló (egyébként liberális!) „elmélet” nagyjából a következő volt: ahhoz, hogy a kisebbség reprodukálódásához szükséges kulturális, oktatási és tömegtájékoztatási intézmények ne legyenek kitéve a többségi nacionalizmus fenyegetésének – és ne feledjük, hogy hol járunk: a háborúból épp csak kilábal, erősen nacionalista Szerbiában –, nos tehát,

hogy ezt a fenyegetést tompítani lehessen, ahhoz a releváns hatalmi jogosítványok egy részét a kisebbség politikai képviselőinek kell átadni. Az efféle hatalmi dekoncentráció mellett ráadásul morális indokok is szólhatnak: a multikulturális politika azáltal, hogy csorbítja a többségi dominanciát, egyben igazságosabbá is teheti a társadalmi berendezkedést. Csakhogy itt is közbeszólt a kelet-európai rögválóság! 2010 után, az MNT-választásokon győző VMSZ szinte az első pillanattól arra használta fel a – jóllehet korlátozott – legitimitását, hogy szoros politikai kontroll alá vonja a vajdasági magyar médiát, majd később egyéb intézményeket is. Az első igazán látványos ügy Pressburger Csaba eltávolítása volt a *Magyar Szó* napilap éléről.

Az MNT-sztori éppen ezért meglehetősen ellentmondásos. Mert bár az MNT létrehozása fontos biztosítékokat nyújtott a többségi (szerb) önkénnyel szemben, az is tény, hogy az elmúlt tíz-tizenkét évben éppen az MNT-nek volt az egyik legfőbb szerepe a vajdasági magyar közélet pluralitásának, demokratikus jellegének durva leépítésében. Az MNT létrehozása előtt, vagyis amíg a kisebbségi magyar média például állami tulajdonban volt, addig érdekes módon sokkal szabadabban működhetett, egész egyszerűen azért, mert az aktuális „gazdát” nem igazán érdekelte. A szerbiai politikai elit szempontjából édesmindegy volt, mit írnak a magyar újságok: az ő választóikat az nem befolyásolja. Ám ugyanez korántsem mondható el az MNT-t uraló VMSZ-ről.

Így 2010 után a kisebbségi média azon az áron menekült meg a többségi nacionalizmus *elméleti* fenyegetésétől, hogy a működése iránt sokkal nagyobb „érdeklődést” mutató kisebbségi elit „basáskodását” kelljen azóta is elszenvednie. A *trade off* tehát nem sikerült túl jól. Cinikusan azt is mondhatnánk: az erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyar médiamunkások addig örüljenek, amíg nincs kisebbségi autonómiájuk!

A Fidesz nemzetpolitikájának helyben talán ezen a téren van a legtöbb sara. Természetesen sem az MNT, sem a VMSZ-es hegemonia létrejöttét nem lehet nekik tulajdonítani. Magyarországon még baloldali kormány volt abban az időben, amikor a vajdasági magyar pártok kialakították az MNT-létrehozást, illetve megerősítést az akkori, szintén baloldali szerb kormánnyal. Ami a vajdasági magyar pártrendszer centralizáltságát illeti,

ennek létrejöttéhez – húzzuk alá: a *létrejöttéhez* – szintén nincs köze a Fidesznek. Az Orbán-kormány felelőssége inkább abban áll, hogy ezt a struktúrát a támogatási rendszerrel és az abszolút politikai támogatásával megerősítette, lényegében bebetonozta.

És a kérdés megint csak az: mit hozhat ezen a téren egy esetleges magyarországi kormányváltás? Az első forgatókönyv a „csapok” említett elzárása. Ez rövid távon érthető és észszerű opció lenne a mai magyar ellenzék számára, ám hosszabb távon korántsem. Rövid távon érthető lenne, hiszen nehezen tudnák megmagyarázni mind a saját szavazóiknak, mind pedig a Fidesszel és a VMSZ-szel szemben kritikus vajdasági magyaroknak, ha továbbra is egy fideszes irányultságú vajdasági pártot meg a hozzá kötődő intézményi hálózatot pénzelnének. Hosszú távon azonban ez a forgatókönyv, amellet, hogy rengeteg kárt okozna Vajdaságban, egyben még inkább elidegenítené az itteni magyarokat a jelenlegi magyar ellenzektől.

A másik forgatókönyv az lenne, ha az új kormány megpróbálna partneri viszonyt építeni a VMSZ-szel. Harmadik lehetőség nemigen kínálkozik, hiszen más releváns magyar politikai szereplő nem létezik Vajdaságban. A pártfüggetlen civil szféra gyöngje, a néhány évvel ezelőtt alakult *Magyar Mozgalom* pedig, amely a VMSZ alternatívája szeretett volna lenni, elég gyorsan teljes kudarcot vallott és marginalizálódott. Az MM társadalmi támogatottsága egy ideje a nullához konvergált már, amikor tavaly decemberben a szervezet vezetője bejelentette, hogy ennyi volt, többé nem folytatnak politikai tevékenységet.

A VMSZ-nek ez az igazi ütőkártyája: a vajdasági magyar közösség felé *politikai* értelemben ők a *gate keeper*-ek. Minden hibájuk ellenére ezért számolni kell velük, hiszen ha a mai magyar ellenzék nyitni akar a vajdasági magyar szavazók felé, akkor a VMSZ-szel való együttműködés – és a párt megnyerése a maguk számára – elkerülhetetlen lesz.

Ami a pluralizmus erősödésének perspektíváját illeti, túl sok illúziót persze a második forgatókönyv megvalósulása esetén sem érdemes táplálni. Ha a mai magyar ellenzék bővíteni akarja a jelenleg még szinte nem létező választói bázisát Vajdaságban – meg általában a határon túl –, akkor a VMSZ-szel kötött „partnerség” valójában azt fogja jelenteni, hogy

magát a VMSZ-t és az általa irányított intézményeket, így a médiát, a magyar ellenzék a maga politikai befolyása alá kell, hogy vonja. Más nem igazán tehet. A legtöbb, ami optimizmussal elvárható, az, hogy ennek eredményeként talán *kevésbé* lesz ellentmondásos a támogatási rendszer működése, és demokratikusabb lesz az intézmények működése. Ami persze nem ártana.

„Mostanra érett meg bennem az a hang, amivel már el tudom mondani, mi a problémám azzal, ahogyan élünk”

**Nádasdi Éva interjúja Gyurkovics Virággal gyerekkorról,
útkeresésről, oknyomozásról**

N. É.: Milyen volt Szabadkán felnőni?

GY. V.: A gyerekkorom nagyjából úgy nézett ki, hogy szinte mindig apukámra voltam bízva. Módszertanos tanár volt a Tanítóképzőn, világéletében mindenki előre köszönt neki az utcán, és mivel rengeteg helyre elkísértem, nagyon sok emberrel találkoztam. Amikor hozzánk közeli művésztelepekre ment, mindig vitt magával minket, engem és a két nővéremet. Ennek köszönhetően sok mindenkit megismertem a város művész szcénájából. Belenőttem ebbe a városba.

N. É.: Édesapád, Gyurkovics Hunor festőművészként is tevékenykedett a tanítás mellett. Milyen hatással volt a gyerekkorodra az ő művészeti munkássága, esetleg ösztönzött arra, hogy te is képzőművészettel foglalkozz a jövőben?

GY. V.: Ma azt mondanánk, hogy a szüleim liberális nevelésben részesítettek bennünket. Elvárták azt, hogy teljesítsünk az iskolában, de egyébként nem igazán szóltak bele abba, hogy mivel foglalkozunk. Nyilván az volt az alapvető délutáni foglalatosság, hogy az asztalhoz ülve együtt alkottunk. Ezek az eszközök a mindennapjaink része voltak, de apukám

soha nem akart minket a képzőművészet felé orientálni. Sőt egy kicsit le is akart minket beszélni róla. Ő maga is nehézkesen tudta megélni a művészetét, a pedagógia meglehetősen kiszigerelte. Emellett úgy látta, hogy a művészetből különben sem lehet tisztességesen, normálisan megélni, ahogyan azt az ember szeretné, vagy amit a gyerekek kívánnak. A legidősebb nővérem később mégis divattervezést akart tanulni, a másik nővérem pedig ugyan földrajz szakon végzett, de végül cipőtervező lett, úgyhogy a művészi véna náluk is megjelent valamilyen szinten.

Nálam ez egészen másként történt. Én leginkább az agyagozásban találtam rá önmagamra. A perfekcionizmusom, ami az életem szinte minden területén megjelenik, az alkotásban csillapíthatatlan türelmetlenség formájában nyilvánul meg. Ha azt látom, hogy ez nem az a kép, amit látni akarok, de nem tudom megcsinálni, az nagyon ki tud borítani. Az agyag viszont egy olyan matéria, amit tényleg addig formálhatsz, ameddig nem érzed tökéletesnek, a végtelenségig változtathatsz rajta. A másik terület, ami érdekel, a művészetről való értekezés. Úgy érzem, apukámnak és azoknak a közegeknek köszönhetően, ahová ő elvitt, megtanultam megérteni a vizualitás nyelvét, és mások számára is „emészthető” módon írni és beszélni a művészeti alkotásokról.

N. É.: 1987-ben születél, '91-ben már kirobbant a Délszláv háború, így már sajnos nagyon korán megtapasztalhattad, milyen egy háborúval sújtott országban élni. Hogyan hatottak ezek az idők a későbbi gyerekkorodra és a családotodra?

GY.V.: A háború nagyon érezte a hatását a családonkban belül. Apukám ugyanis Horvátországból származik. A családjának egy része Horvátországban, Rétfaluban élt, de a többi horvát településen is szinte mindenhol voltak rokonok. Mivel ez a szlavóniai rész kifejezetten céltáblája volt a háborús ütközeteknek, apukám folyton a híreket hallgatta, aggódott a családonk miatt. Később a nagymamám és a nagynéném egy időre Szabadkára költözött, amikor már teljesen bizonytalanná vált, hogyan lehet majd ott megélni, egyáltalán mi fog történni az ott lakókkal. Úgyhogy a gyerekkoromnak az első szakaszában meglehetősen érzékeltem a háborút, félttem is tőle. Félttem attól, hogy apámat behívják a katonaságba, hogy el kell mennie a háborúba, hogy nem jön haza, és attól, mi lesz a

családommal, mi lesz ezen a területen, ahol mi vagyunk. Ezek a gondolatok belemásztak az én kis gyerek fejembe.

Mindemellett természetesen, hogyan másoknak, úgy nekünk sem volt pénzünk. Még most sem értem, hogyan működhetett egyáltalán ez az ország akkoriban. Emberek nem kaptak fizetést, vagy ha kaptak, de nem váltották át még aznap márkára, akkor délután már semmit sem ért a pénzük. A boltban nem lehetett tejet, kenyeret kapni, csak ha volt hozzá bónod.

Nekünk mondjuk nem kellett akkora mértékben nélkülözniünk, mint másoknak, mivel az anyukám felőli nagymamámtól rendszeresen kaptunk tojást, húst és élelmiszert. Viszont sokszor úgy éreztem, megvonnak tőlem olyan dolgokat, amiket egy gyerek szeretne, mint például ajándékokat, játékokat vagy egyéb gyerekkorhoz kötődő élményeket. Tehát nagymértékű takarékosági szempontok mentén kellett felnőnem. Erre vezethető vissza, hogy az anyagi függetlenség nagyon fontos lett számomra, hogy önmagamat el tudjam látni, hogy meg tudjam magamnak teremteni azt az alapvető egzisztenciát, amire szükségem van. Emiatt minimálisra csökkentettem a szükségleteimet, így szinte már a jég hátán is meg tudok élni.

N. É.: Nem gondolkozott el azon a családot, hogy elhagyja Szerbiát?

GY. V.: Nem emlékszem, hogy ez valaha is szóba került volna. Az igen, hogy a legidősebb nővérem, mikor a '99-es bombázások megkezdődtek, egy magyarországi iskolában tanuljon tovább, de hogy elmenjünk innen, arra tényleg nem emlékszem.

A bombázások egyébként egy másik történelmi időszak volt, akkor már tizenkét éves voltam. Az is egy érdekes periódusa volt a háborúnak. Azért, hogy Szerbia abbahagyja a koszovói agressziót, elkezdték bombázni Észak-Szerbiát, beleértve Vajdaságot és Szabadkát is. A Palicsi-tóba is beleesett egy bomba, azóta se tudjuk, hogy mi van vele. De azon a környéken, ahol gyerekként laktam, onnan pár száz méterre is leesett egy bomba. Valami csodával határos módon senki nem sérült meg, de akkor nekem tizenkét évesen hirtelen fel kellett nőnem.

N. É.: És akkor ott voltál azon a napon Szabadkán, mentél az iskolába és elkezdtek bombák záporozni az égből, vagy te hogyan emlékszel ezekre az eseményekre?

GY. V.: Nem mentünk iskolába, a folyamatos bombariadók miatt mindenkinek megadták az ötösöket és lezárták az évet.

Akkoriban az egész nyarunkat a pincében töltöttük. Szinte mindennap, estétől egészen reggelig bombariadó volt, néha még nappal is. Az egyik szomszédasszony, aki fölöttünk, a legfelső emeleten lakott a lányával, leköltözött velünk, gyerekekkel a pincébe. Minden este velük kártyáztunk, buliztunk, tehát nekünk ez igazából elég szórakoztató időszak volt.

Az egész nyarunk arról szólt, hogy reggel bombariadó, este bombariadó, a kettő között pedig a Palicsi úton bicikliztünk, mert mind a négy sáv le volt zárva, autók nem közlekedhettek. Tényleg, most jut eszembe, egyszer gyerekként mentem a zeneiskolába, ültem az autóbuszon a kis hangszeremmel, a hegedűvel, és vagy húsz tank jött velünk szemben. Nagyon félelmetes élmény volt. Szerintem azok a nehéz helyzetek, amelyeket később az iskolában éltem meg, mind ezek miatt voltak. Ezért is tartom iszonyatosan rémisztőnek azt, ami most Ukrajnában zajlik. Miért van erre szükség a huszonegyedik században? Miért kell? Az, hogy a ballépésekkel teli huszadik században mindez megtörténhetett, az egy dolog, de hogy ma miért kell ezen egy gyereknek átesnie, hogy miért kell ezeken a traumákon még mindig valakinek átesnie, számomra ez felfoghatatlan. És ne legyenek illúzióink, már most generációk életét teték tönkre.

N. É.: Sokat hallani arról, hogy akkoriban szinte mindennaposak voltak a magyar közösséget ért támadások. Környezetében mennyire érzékelted ezeket az atrocitásokat?

GY. V.: Igen, a félelem, hogy esetleg ez a régió is önállósodni szeretne, el akarna szakadni Szerbiától, valóban érezte a hatását. Az iskolában még nem tapasztaltam ilyen atrocitásokat, középiskolás koromban már igen. Többször előfordult, hogy az utcán magyarul beszélgettünk néhány másik társammal és vagy összesúgtak a hátunk mögött, vagy ránk förmedtek, hogy ne beszéljünk magyarul. A szerbek mindig több fős csoportokban mászkáltak, tehát az a nyers erő, ami velük volt, nagyon ijesztő tudott lenni. Több barátomat bántalmazták is. Emlékszem, egy Koszovóval kapcsolatos tüntetésre az egész iskolám kivonult a Belgrádi útra. Sétáltam velük egy ideig, majd a kórháznál lefordultam, mert a ba-

rátom éppen bent feküdt a sürgősségin. Őt nagyon csúnyán elverték, arccsonttöréssel, agyrázkódással, nyolc napon túl gyógyuló sérülésekkel szállították a kórházba. Azt az ügyet bíróságra is vitték, ahol bebizonyították, hogy ez nem csak egy fiatal fiúk közötti stikli volt, hanem konkrétan nemzeti alapú gyűlölet-bűncselekményről van szó.

Olyan is történt, hogy vagy négyen-öten sétáltunk a korzón, amikor egy nagyobb szerb csapat ránk támadt, amiért magyarul beszélünk az utcán, és felszólítottak minket, hogy fejezzük be, mert különben „fizikai” következményei lesznek. Mi futni kezdtünk, és mikor hátranéztem, az akkori barátomnak a húga lazán sétált tovább, nem ijedt meg tőlük. Az egyik fiú lökdödni kezdte, mert fölbosszantotta, hogy nem ijedt meg. A lány pedig visszavágott, hogy *mi van, most meg fogsz ütni?* A srác erre elszégyellte magát, és a társaságával együtt továbbállt.

Esetenként el lehetett kerülni, hogy megtörténjen a baj, de sokszor nem lehetett megúszni. Olyan is volt, hogy a barátaim elszaladtak a rendőrségre segítséget kérni, mire a rendőrök azt mondták, hogy majd ha szerbül is el tudják mondani, mi a bajuk, akkor segítenek.

N. É.: A szerb állam fellépett a magyarokat ért atrocitások ellen, vagy pont hogy inkább tovább szankcionálta a magyar közösségeket?

GY. V.: Én inkább azt mondanám, hogy ez a türelmetlenség mindenhol érződött. A rendszer nem támogatta ezt az elnyomást, ugyanakkor nem is ellenezte. Egy amolyan hallgatólagos jóváhagyás volt ebben. Igazából csak a 2010-es évek közepén változott meg a közhangulat. Szinte biztos vagyok benne, hogy a szerb és a magyar kormány javuló kapcsolatai is közrejátszottak ebben. Attól kezdve, hogy a nyilvános kommunikációban egymást mint barátokat említették, ez az ellenséges közhangulat kezdett lecsillapodni.

A másik oka az enyhülésnek, véleményem szerint, a kettős állampolgárság bevezetése volt. Az Európai Unió magyar útlevél hatalmas értékkel bírt akkoriban a szerbek körében. Rengeteg olyan szerb, akinek mondjuk a családfájában valahol volt egy nagymama, egy nagypapa, akiről tudta igazolni, hogy magyar, az megkaphatta a kettős állampolgárságot. A magyar állampolgárság másik feltétele, hogy az egyén beszélje a nyelvet. Emiatt nagyon sokan félretették a korábbi aggályait, és elkezdtek

magyarul tanulni, újratanulni vagy egyébként is tudtak, csak nem akartak vagy nem mertek magyarul megszólalni.

N. É.: Pozitívumként értékeled a kettős állampolgárság intézményét?

GY. V.: A vajdasági magyarság már a '90-es években kezdte igényelni a kettős állampolgárságot. Ennek oka elsősorban az volt, hogy így próbálták volna megúszni azt, hogy a magyar gyerekeket elvigyék katonának, a magyar állam viszont ezt nem akarta megadni, pedig akkor még lett volna értelme.

Tehát belőlem kettős érzéseket vált ki ez a dolog. Az érzelmi töltetét nem lehet elvitatni, a nemzeti identitásunkat meghatározó, fontos intézmény, de azt is látni kell, hogy ennek következtében annyira tönkretették itt a közéletet, hogy az emberek nagy részének egyszerűen már nem opció többé a Vajdaságban élni.

A 2022-es népszámlálás adatai alapján a tizenegy évvel korábbi felmérés óta hetvenezer magyar hagyta el a Vajdaságot, kétszázötvenezer magyar helyett papíron mára csupán száznolcvanezer él jelenleg is a Vajdaságban. Emiatt gondolom, hogy szerintem kontraproduktív volt a kettős állampolgárság. Nem azt akarom mondani, hogy az elvándorlásnak csupán ez az oka, de azzal, hogy az emberek kezében van egy Európai Unió útlevél, amivel gyakorlatilag bárhova mehetnek, sokan el sem gondolkodnak azon, hogy itt maradjanak.

N. É.: Visszatérve az életed fő állomásaihoz: elmentél gimnáziumba, megtámadták a barátodat, aztán úgy döntöttél, hogy belépsz a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalomba, ami ma egy elég erősen radikális csoportosulásként van számontartva. Miért léptél be a szervezetbe? Mik voltak a célkitűzéseitek akkoriban?

GY. V.: Én nem akkor léptem be a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalomba, amikor a barátomat megverték, már előtte is a tagja voltam. Még harmadikos gimnazista voltam, amikor megismerkedtem vele, és az ő hatására léptem be.

A gimnázium első éve volt az én lázadó korszakom, folyamatosan lógtam, be se jártam az iskolába. Nem szerettem, ha kivételeznek velem, mert az apám módszertanos tanár. Sokszor voltam pozitívan diszkriminálva, ez ellen próbáltam lázadni a gimnáziumi éveim alatt. A harmadik

évemben már inkább hasznosnak akartam érezni magam. Mondhatnám akár azt is, hogy a szervezetben való munkám egyfajta vezeklés volt a sokéves lógás és lázadás miatt. Ugyanakkor abban az időben igen erőteljesen érzékeltették, hogy a magyarok nemkívánatosak errefelé. Úgy éreztem, hogy a szerb hatalom elnyomó velünk, a magyar kisebbséggel szemben, és úgy döntöttem, aktívan fel szeretnék lépni ez ellen. Ezért lettem a mozgalom tagja.

Ez a szervezet nagyon fontos volt számomra, azt éreztem, végre találtam egy hozzám hasonlóan gondolkodó és érző közösséget, ami felé bizalommal fordulhatok.

Több koncertet szerveztünk, koszorúztunk. A legnagyobb élmény pedig az volt számunkra, amikor a magyarverések legkritikusabb időszakában a Népkörben levetíthettük a *Trianon* című filmet, ami után a színpadra felállva elénekelhettük a *Himnusz*t. Erre az eseményre a mai napig büszke vagyok. Mi soha nem verekedtünk, de soha nem is kezdeményeztük azt. A mi részünkről nem volt semmiféle olyan agresszív cselekedet, amivel ma a vármegyéseket azonosítják.

Ma a magyar kormányban lévő politikai vezetők és a NER bizonyos tekintetben ugyanolyan elnyomók, mint akkoriban a szerbek voltak. Ez a szervezet ma már nem arról szól, hogy megvédjük a kisebbséget az asszimilációtól, vagy a nemzeti alapon elkövetett bűncselekményektől, hanem arról, hogy tevékenységükkel politikai pontokat szerezzenek, így én már nem tudok ezzel a nézőponttal azonosulni.

A másik dolog pedig az, hogy az évek során változott a véleményem ezzel kapcsolatban. 2009-ben kezdtem el kulturális tudósítónak dolgozni, ami azt jelentette, hogy minden színházi előadáson, koncerten és könyvbemutatón ott voltam, rengeteg emberrel találkoztam, szerbekkel, magyarokkal, külföldiekkel egyaránt. Elkezdtem utazni, és bár lehet, bagatellül hangzik, de azok után, hogy megismertem a társadalomnak azt a normális részét, aki akármilyen nyelven beszél, akkor is normális, onnantól kezdve már nem hagyja el a számat olyan mondat, hogy mi magyarok mennyire kiemelkedőek vagyunk Európában. Úgy látom, hogy ugyanolyan értékes ember az is, aki más nyelven beszél, vagy az, aki máshol él a világban.

N. É.: 2007 után elhagytad a mozgalmat, és elmentél egyetemre.

GY. V.: Igen, 2007-ben elkezdtem az egyetememet, mondjuk előtte kihagytam egy évet, mert Magyarországra akartam menni kommunikáció szakra. Nem tudom, sikerült-e volna, lekéstem a jelentkezésről. A gimnázium után viszont féltem attól, hogy ha most nem megyek tovább, akkor később már nem lesz lehetőségem. Úgyhogy leültem a szüleimmel, és együtt megnéztük, mit tudok kihozni ebből a helyzetből. Végül a szabadkai Tanítóképzőre iratkoztam be, tanító szakra.

Közben anyukám kinézett nekem egy újságíró tanfolyamot, így párhuzamosan csináltam a kettő képzést. Hétfőtől péntekig egyetemre jártam, szombaton hajnalban pedig mentem Újvidékre. Egy évvel később már láttam azt, hogy mennyi mindent nem tudok, úgyhogy folyamatosan tanultam, képeztem magam annak érdekében, hogy megszólalhassak és releváns véleményt fogalmazhassak meg különböző dolgokkal kapcsolatban.

N. É.: Tudtad, hogy miért is akarsz újságírással foglalkozni, vagy ez csak így jött?

GY. V.: Ez számomra egy nagyon tudatos döntés volt. Gimnazista voltam, amikor bejelentették, hogy lebontják a színházat, és úgy éreztem, ennek nem így kellene történnie. Egy nagyon alapos revitalizálásra volt szüksége annak az épületnek, és én biztos voltam abban, hogy meg lehetett volna menteni, ha a szándék is az lett volna. A lebontást nagyon nem tartottam helyénvalónak. Azok az újságcikkek, amelyek akkoriban születtek, azok sem győztek meg arról, hogy valóban ez volt a jó döntés, nem voltak elég szókimondóak. És akkor azt mondtam magamnak, ha senki nem írja meg, akkor majd én. Ebből a nagyon dacos hozzáállásomból született meg a gondolatcsíra, hogy márpedig én újságíró leszek.

N. É.: Milyen kihívásokkal néztél szembe kezdőként?

GY. V.: A *Vajdaság* MÁ-nál kezdtem tudósítóként, még egyetemistaként. Este elmentem a rendezvényre, aztán még éjszaka vagy reggel megírtam róla a cikket. Olyan eset is volt, hogy ellógtam az óráimat és inkább sajtótájékoztatóra mentem vagy lyukas órákon írtam meg a tudósításokat. A *VajMÁ*nál bedobtak a mély vízbe, de az igyekezetemhez az is hozzájárult, hogy akkor még bizonytalan voltam a munkám minőségében. Emi-

att arra törekedtem, hogy tudósításaimat a tényekre szorítkozva írjam meg. Később viszont már kezdtem belevinni a saját hangomat is. Azzal, hogy szinte minden kulturális rendezvényre eljártam, beleszóppentem a városnak ebbe a bohém életébe, ami akkoriban egy nagyon érdekes és izgalmas világa volt Szabadkának. Mindez nagyon sokat adott a személyiségemhez is.

N. É.: A VajMA után pedig jött a Hét Nap, ahol a művelődési rovat szerkesztőjeként tevékenykedtél.

GY. V.: Így igaz. 2012-ben kerültem *Hét Naphoz* mint általános újságíró, két évvel később neveztek ki a művelődési rovat szerkesztőjének, miután az előző szerkesztő nyugdíjba vonult. Mindkét lapnál arra törekedtem, hogy a lehető legjobbat hozzam ki magamból, az írásaimból, az interjúalanyaimból és a mai napig, ha visszaolvasom egy-egy interjúmat, vagy akármelyik régebbi szövegemet, szinte egy sincs, amelyiket megtagadnám, mert valahol mindegyikből megpróbáltam a maximumot kihozni. Rovatszerkesztőként viszont már a lapom elkezdte erőteljesen kihasználni a maximalizmusomat, eléggé kiszigereltek, emiatt pedig magamat is túlterheltem. Amikor hetente nyolc oldalt írsz tele az azért eléggé megterhelő.

A végső pont az volt számomra, amikor 2016-ban nagyrészt politikai okokból leváltották a főszerkesztőnket. Történt ugyanis, hogy a VMSZ politikusai között nagy szakadás volt akkoriban, mivel a párton belül voltak olyan hangok, akik úgy vélték, a pártelnök mellett a tagok hangja elvész, véleményük nem számít a döntéshozatalban. A pártelnök dominanciáját kritizálókat kirúgták a pártból, ők alapították meg a Magyar Mozgalmat. Az MNT viszont, amelyik a kulturális autonómiánkat hivatott biztosítani, erőteljesen a VMSZ retorikáját szándékozott közvetíteni a vajdasági sajtóorgánumokon keresztül. Ennek hatására váltották le a főszerkesztőnket, ráadásul a szerkesztőségünkötől is elvették azon jogát, hogy új főszerkesztőt választhasson.

N. É.: Végül, gondolom, a VMSZ egyik emberét ültették az egykori főszerkesztő helyére.

GY. V.: Legalábbis egy számukra elfogadható személyt. Ez úgy nézett ki egyébként, hogy annak ellenére, hogy a szerkesztőségtől megvonták a

főszerkesztő választásának jogát, egy belső szavazást csináltunk azon az alapon, hogy akit nem választunk meg ezen a gyűlésen főszerkesztőnek, annak vissza kell vonnia az MNT-nek beadott pályázatát.

A posztra három ember pályázott a szerkesztőségéből: Tomek Viktor, az egykori főszerkesztő (akiről tudtuk, hogy esélytelen), Tóth Lívია és Talpai Lóránt. A többség Tóth Líviára adta le a voksát. Egykori főszerkesztőnk vissza is mondta a pályázatát, Talpai Lóránt azonban végül értelmetlennek titulálta a szavazást, és az MNT-re bízta a döntést. Végül ő lett az új főszerkesztőnk.

Én még fél évig dolgoztam a lapnál. Talpai egyébként igyekezett egy nagyon apolitikus lapot létrehozni, ahol kínosan ügyelt arra, hogy ne foglaljon állást semmilyen ügyben, vagy ha mégis, akkor az mindenki számára elfogadható legyen.

Ezután változott meg minden. Nagyon le voltam terhelve, úgy éreztem, állandóan dolgozom, mégsem becsülik meg a munkámat, és hogy folyamatosan próbálnak valamivel gáncsoskodni. Mindennek tetejébe rovatszerkesztőként kevesebb volt a fizetésem, mint amikor még csak általános újságíróként dolgoztam a lapnak.

Ekkor már együtt működtettük a Klein House-t a barátommal. Mivel azt láttam, ott sokkal nagyobb haszna van a munkámnak, így felmondtam a *Hét Napnál*.

N. É.: Hogyan jött az ötlet, hogy Gyulai Zsolttal megnyitjátok a Klein House-t?
GY. V.: Valójában nem együtt kezdtük. Ő egy partnerrel fogott hozzá, aki menet közben kivált, vagyis lelépett. Zsoltnak nem volt lehetősége arra, hogy valaki mást alkalmazzon, sok munka hárult rá, és láttam rajta, hogy már nemigen bírja. Szóval így csöppentem ebbe bele.

Nagyon szerettem a Klein House-t csinálni, sok barátunknak adtunk ott helyet első szerelmekre, bulikra, megnyilvánulásokra. Megpróbáltam magam száz százalékig beletenni. Főleg én vittem a kommunikációt a programok alatt, és sok mindenben segítettem a szervezést. Rendeztünk kiállításokat, könyvbemutatókat, koncerteket, író-olvasó találkozókat. Persze Zsolt kapcsolati tőkéje is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a hely azzá váljon, ami lett. Szerintem nagyon fontos gócpontja volt akkor a városnak, én meg örültem, hogy ehhez hozzá tudtam járulni.

Alapvetően mi borbár voltunk, de úgy gondoltuk, miért ne használnánk ki a teret arra, hogy lehetőséget adjunk másoknak. Nem azt mondom, hogy spontán volt, de nem is volt előre eltervezve, hogy belevágunk ebbe, én inkább csak belesodródtam, és nem bántam meg. Habár valahogy mindig éreztem, hogy nekem írnom kell.

N. É.: Négy év működés után, 2018-ban be kellett zárnotok. Tudnál mesélni ennek és az újrainitásnak a körülményeiről?

GY. V.: A hivatalos verzió az, hogy a tulaj nem hosszabbította meg a bérleti szerződésünket. Azért is voltunk Klein House, mert a Klein család házában kapott helyet ez a kulturális tér. Egy idő után viszont érzékeltek a tulaj részéről, hogy már nem vagyunk ott kívánatosak. Próbálkoztunk utána két különböző helyen is újrainítani, de mind a kettő különböző okok miatt zátonyra futott. Végül, a Covid-járvány után, idén sikerült ténylegesen újrainitnunk.

A mostani helyszín előző tulajdonosa ugyanis eldöntötte, hogy az év végével szeretné bezárni a cégét. Mi értesültünk erről, és gyorsan el kellett döntenünk, hogy akarunk-e élni a lehetőséggel. Úgy mértük fel a helyzetünket, hogy kicsit más profillal, de tudnánk újra csinálni.

Már az elején hangsúlyoztuk, hogy ne azt a helyet képzeljék el az emberek, ami egykor volt a Klein. A változtatásra azért volt szükség, mert nekünk már nem fér bele az, hogy feláldozzuk a magánéletünket, hogy rengeteg időt és energiát fordítsunk arra, hogy ellássuk a város kulturális intézményeinek munkáját.

Mindamellett, hogy sokat adott, sokat el is vett tőlünk az akkori Klein, de azért ezt elég nehéz mérlegre tenni. Szeretnénk egy kicsit stabilabb életemet teremteni magunknak, amire korábban tényleg nem volt lehetőségünk, vagy legalábbis nem abban a formában, ahogyan mi azt szerettük volna. Az önfenntartóbbá válásra szeretnénk fókuszálni.

A mostani Kleinban leginkább a boreladáson és a borkultúra terjesztésén van a hangsúly. Most ez egy ilyen kísérlet, meglátjuk, hogy fog bevalni.

N. É.: 2017-ben léptél ki a Hét Napból. 2023-ig, az Átlátszó Vajdaság megalapításáig eltelt időszakban nem volt egy állandó újság, aminek írhattál. Hogyan hatott ez rád? Mi történt ezekben az években az újságírói karriered terén?

GY. V.: Mikor felmondtam a *Hét Napnál*, már akkor az volt a fejemben, hogy megcsinálom az *Átlátszó Vajdaságot*. 2015 óta jártam képzésekre, főleg Budapestre, ahol több mentorral való dolgozás során megtanulhattam az oknyomozó újságírás fortélyait.

Az egyik legmeghatározóbb számomra a Becker Andrással való munka volt, ő akkoriban az *Átlátszónak* egyik kiváló újságírója volt. Amikor a vajdasági politikai színtérről beszéltem neki, hogy hogyan működnek itt a dolgok, hogyan sző át mindent ez a balkáni mentalitás, és mindez hogyan ér egybe a vajdasági magyar politikumnak a munkájával, akkor ő volt az egyetlen, aki tényleg érdeemben odafigyelt rám. Akkor éreztem először, hogy tényleg van értelme annak, hogy ezt a magyar olvasók elé tárjam, mert egész addig azt gondoltam, senkit sem érdekel. Az ő ötlete volt egyébként, hogy csináljam meg az *Átlátszó* vajdasági ágazatát.

Voltak olyan újságíró kollégák, barátok, akiket megkértem, hogy kooperáljanak velem. Először bele is mentek, de lassanként visszamondták a dolgot. Láttam, hogy az ő életük más, és hogy ez nem az ő történetük, hanem az enyém. Én pedig megjedtem, hogy ezt nem fogom tudni egyedül végigcsinálni, nem tudok majd megtölteni egy portált, és azt sem tudtam még akkor, hogyan építhetném fel ennek a szervezeti hátterét.

Emellett abban is bizonytalan voltam, hogy hogyan kell egyáltalán Szerbiában az oknyomozó újságírást művelni. Nem különbözik teljesen a magyarországitól, de azért itt Szerbiában más a struktúra, itt az adatigénylésekhez szerbül is tudni kell fogalmazni, képesnek kell lenni interjúkat lebonyolítani, tudni kell kínos kérdésekre válaszolni. Erre akkor még nem voltam felkészülve, úgyhogy el is engedtem az ötletet egy időre. Akkoriban simultam bele teljesen a Klein House-történetbe. Azt gondoltam, nincs annak helye, hogy most ezzel foglalkozzam. Később viszont, amikor már egy ideje el is feledtem az újságírást, olyan projektek jöttek velem szembe, amelyek újra ebbe az irányba tereltek.

Az egyik meghatározó a felvidéki *Dunsztnál* való munka volt számomra. Ők igazából egy Marina Abramović-kiállításról való tudósításra kértek fel, de mivel az csak fél év múlva volt esedékes, a szerkesztő azt mondta, ne álljak üresben, írjak nekik, ha van témám. És akkor elkezdtem újra írni.

A másik fontos állomás a belgrádi *KRIK* szerkesztőségének megkeresése volt. Ugyanis még valamikor korábban beadtam egy pályázatot az *Átlátszó Vajdaság* ötletével, amit bár elutasítottak, de az, aki a pályázatot elbírálta, megjegyezt engem. Abban nem bízott, hogy meg tudom csinálni a portált, de mint újságírót érdemesnek gondolt foglalkoztatni, ezért beajánlott a *KRIK*-nek.

A *KRIK* egy bűnügyi eseményekkel és korrupcióval foglalkozó portál Belgrádban, ahol egy nagyon erős oknyomozó újságíró csapattal dolgozhattam együtt. Ők kértek meg arra, hogy állítsam fel a szabadkai polgármester profilját.¹ A féléves feladat során azt kellett ellenőriznem, hogy ennek a vezetőnek a vagyonynyilatkozata mennyire felel meg a valóságnak. Ezután a Szerbiai Oknyomozó Újságíró Központtal (CINS) is együtt dolgoztam. Három hónapos képzés során írtam meg egy cikket² náluk egy mentor segítségével. Ezek a lehetőségek is hozzájárultak ahhoz, hogy ma már tudom azt, alapvetően hogyan kell Szerbiában ezeket a dolgokat üzni.

A portálom megalapítása előtt tavaly együtt dolgoztam az *Átlátszó Erdéllyel* is. Velük a 2022-es magyarországi országgyűlési választásokat, pontosabban annak külhoni vetületeit figyeltük meg oknyomozói szempontok alapján. Arra fókuszáltunk, hogyan befolyásolja a magyar kormány a határon túli választásokat. Ennek a projektmunkának az eredményeként született meg három cikkem. Az egyikben a Prosperitati Alapítvány által adott támogatásokról írtam.³ A témával már korábban is foglalkoztam, de abban az írásomban a legaktuálisabb eredményeket mutattam be. Aztán írtam egy médiaelemzést⁴ arról, hogy a Magyarországról érkező támogatások valóban nagyban befolyásolják a vajdasági sajtóorgánumokat annak érdekében, hogy a magyar kormány számára megfelelő narratívát közvetítsenek.

És akkor, amikor ezt befejeztük, április környékén⁵ fogalmazódott meg bennem, hogy továbbra is szükség van az oknyomozó újságírásra, megállja a helyét a Vajdaságban. Arra is rájöttem, hogy senki más nem fogja ellátni ezt a feladatot rajtam kívül. A budapesti *Átlátszó* szerkesztősége adott egy infrastruktúrát az induláshoz, velük együtt is szoktam pályázni, illetve az *Átlátszó Erdéllyel* is rendszeres kapcsolatot tartok.

N. É.: Egyelőre csak a te neved alatt jelentek meg cikkek az oldalon. Most egyedül viszed a szerkesztőséget, de vannak-e már esetleg jelentkezők vagy kezd már alakulni valamilyen alapgárda?

GY. V.: A februári indulás óta azt érzékelem, hogy szükségem volna egy kisegítő alkalmazottra, aki nem feltétlenül újságíró, inkább olyan valaki, aki az adminisztrációs részét viszi a dolgoknak. Aki esetleg elvégzi azokat az adatgyűjtéses munkákat, amik nekem rengeteg időmet vesznek el. Jó lenne például egy kis segítség a különféle adatbázisok megírásakor, vagy a különböző adatlekéréseknél. Találtam már erre egy megfelelő személyt, a kérdés csak az, milyen anyagi biztonságot tudnék adni neki. Addig, ameddig én egyedül dolgozom, csak saját magamért felelek. Megszoktam azt, hogy takarékosan élek, de ha már valakit felveszek, érte felelősséggel fogok tartozni, így ahhoz már kell egy stabilabb anyagi háttér. Most ennek megteremtésén fogok dolgozni, különböző pályázati támogatásokon keresztül.

Ami az újságírást illeti, szerénytelenül hangozhat, de tényleg nincs más. Alapvető dolgokat, mint a dokumentumok lekérését már nagyjából mindenki meg tudja csinálni, csinálják is sokan. Közérdekű adatigénylésekkel is élnek, de sok mindent nem tudnak még arról, hogyan lehetne az oknyomozói területen dolgozni. Például az adatújságírás, amit csinálunk, itt még egy teljesen ismeretlen műfaj.

N. É.: Ebben a kezdeti időszakban hogyan találsz rá egy-egy témára, ügyre, amit érdemesnek tartasz kidolgozni és utánajárni?

GY. V.: Témából rengeteg van. Vannak olyanok, amelyekkel most kezdek foglalkozni, de olyanok is, amiket újságíróként már régóta figyelek, viszont régebben nem volt meg a kellő infrastruktúráram ahhoz, hogy ezeket kidolgozzam és publikáljam. Például a Prosperitati-támogatásokat, amiről elsőként jelentettem meg cikket az *Átlátszó Vajdaságon*, már évek óta figyelem.

Egy témát több szempontból is meg lehet világitani. De témára úgy is találhat az ember, ha rendszeresen figyeli a gazdasági társaságok nyilvántartását. A nyilvántartások alapján utána lehet nézni annak, hogy egy cég mely más cégekkel ápol üzleti kapcsolatokat, hogy mit lehet tudni arról a másik cégről, például vannak-e ingatlanok a nevéen. Aztán rákere-

sek, nyert-e valamilyen pályázatot. Ha azt látom, hogy nagyon sok pénzt nyert rajta, megnézem, mit kezdett vele. Lehet, hogy tisztességesen költik el, de ha az ellenkezőjével szembesülök, akkor elkezdem még jobban beleásni magam a témába. Ezek már olyan újságírói fortélyok, amiket tudok alkalmazni, és ezekből látom azt, hogy hol tart a dolog.

Fülesek is érkeznek, bár sokan nem tudnak különbséget tenni a közügy és a megbotránkoztató városi pletyka között. Történnék kirívó események, de ha annak nincs a közéletre hatása, ha nem a közpénznek a helytelen elköltéséről van szó, vagy visszaélésről, akkor nekem azzal nincs dolgom. Engem tényleg csak az érdekel, hogy ha valaki közfunkciót lát el, akkor azt a közfunkciót úgy lássa el, ahogyan kell.

N. É.: Milyen visszajelzéseket kaptál eddig az Átlátszó Vajdasággal kapcsolatban?

GY. V.: Ez is vegyes. Igazából elég sok támogató üzenetet, bátorítást kaptam. A cikkek szerb és angol nyelven való elérése, ahogyan azt beharangoztam, mulasztásaim közé tartozik. A fordításokkal rendszeresen le vagyok maradva, pont azért, mert egyedül vagyok. Ennek ellenére a szerb ismerőseim támogatóan viszonyulnak hozzám, mert véleményük szerint tényleg egy hiátust próbál betölteni az, hogy én kifejezetten a magyarok problematikájáról beszélek itt a Vajdaságban, de úgy, hogy nem akarom tovább ezt a gettót erősíteni.

N. É.: Hogy érted azt, hogy gettó?

GY. V.: A gettót arra értem, hogy a vajdasági magyarság alapvető tulajdonsága, hogy óvodától kezdve az általános, közép- és felsőoktatáson át a munkásévekig, majd a nyugdíjig, sőt egészen a halálig élhetsz úgy, hogy nem is kell szerbül beszélned. Egy közösség így hajlamosabb a bennfentességre. Azt gondolom, hogy ez nem egy jó módszer ennek a közösségnek a fenntartására, mert akkor az történik, ami ma is zajlik körülöttünk. A magyarok nem tanulnak meg szerbül, ezért frusztráltak lesznek, mert a munkaerőpiacon nem azonos helyről indulnak. Tulajdonképpen saját maguk alatt vágják a fát. Az visz minket előre, ha úgy beszélünk magunkról, a problémáinkról és a közösségünkről, hogy azt a többségi nemzet is megértse, vagy akár bármelyik külföldi olvasó. Ezért fontos az, hogy szerbül és angolul is elérhetőek legyenek a tartalmaim.

N. É.: Szakmai ártalom, hogy aki ilyen témákkal foglalkozik, negatív véleményekkel is találkozik.

GY. V.: Negatív hangokkal nem is igazán találkoztam. Mondjuk a vajdasági magyar politikumra jellemző, hogy azokról a kérdésekről, amelyekről nem akarnak beszélni, azokat nem is támadják, egyszerűen csak elhallgatják. Az, hogy ők nem mondanak rólam semmit, azzal azt jelzik, hogy nem akarnak rólam tudomást venni. Nyilván ez is egy vélemény, de majd dolgozom azon, hogy ne tudjanak megkerülni.

N. É.: Korábban már elmondtad, miért akartál tinédzserként újságíró lenni. Ma mit válaszolnál? Mi motivál téged jelenleg ezen a pályán?

GY. V.: Igazából azt hiszem, ugyanaz, mint akkor. Az, hogy leírjam, amit más nem mer, vagy nem akar. Mostanra érett meg bennem az a hang, amivel már el tudom mondani, mi a problémám azzal, ahogyan élünk.

Az a hetvenezer ember nem csak azért ment el, mert nem volt munkájuk, hanem azért is, mert olyan légkör teremtődött itt amiatt, hogy betiltottak vagy valamiképpen meggátoltak a magyar közösségek számára hasznos kezdeményezéseket, amiben már nem kívánnak tovább élni.

Mi vajdaságiak a '90-es évek óta folyton harcolunk valami ellen, és ez iszonyatosan fárasztó. Ezek megtörik az embert, elfárad, nincs kedve már tovább harcolni. Ahelyett, hogy az ember szépen élne a maga kis hét-köznapjait, nem gondolkodva azon, milyen társadalmi struktúrában él, mit fog holnap az asztalra tenni, elmehet-e nyaralni, vagy megengedheti-e magának ezt vagy azt, hogy hogyan fog a gyereke felnőni, milyen biztonságban, milyen anyagi háttérrel, ahelyett mindig csak harcol. Ezek mind olyan problémák, amelyek ha megfogalmazódnak, azt nem lehet egy embernek a szemére vetni. Önkritikát kellene gyakorolniuk a politikusoknak, át kellene gondolniuk, hogy azt, amit csinálnak, miért nem érzik magukénak az emberek.

Én azt gondolom, erről úgy érdemes beszélni, ha belemászunk és megértjük, mindez miért van így. Ha ehhez az kell, hogy ezt a műfajt műveljem, akkor ezt csinálom.

Egyébként régen számomra nem volt egyértelmű, hogy én akkor tényleg újságíró leszek. A *VajM*Ánál még kételkedtem abban, hogy kompetens vagyok a cikkírásban. A *Hét Nap*nál már sokkal könnyebben ment a

dolog. És ha én nem kezdek el kötözködni, amikor a Népszínház társulatának új vezetője lett, akkor nem is indul el az a lavina, amiben most is vagyok.

Itt az volt az ominózus esemény, hogy a 2014-es évadban kinevezett személy politikailag megfelelő volt, de a színház területén egy réteggözönséget szolgált volna ki, aminek Szabadkán már nem biztos, hogy helye lett volna. A kőszínházban csinált is egy előadást, ami véleményem szerint már tényleg értékelhetetlen volt. Én lehoztam a *Hét Nap* hasábjain,⁶ hogy az MNT-nek felül kellene bírálnia ezt a döntését. Ez indította el a VMSZ-szel szembeni kritikus hullámot, ami egyébként utána a *Második Nyilvánosság* Facebook-platformnak a létrejöttéhez vezetett.

Ha én nem kezdem el megkérdőjelezni azt, hogy a VMSZ meg az MNT helyes döntéseket hoz-e, akkor a mai napig boldogan élném a *Hét Napos* hétköznapijaimat művelődési rovatszerkesztőként, de úgy döntöttem, nem tudom már tovább csinálni. A magam fejében azért helyre kellett tennem, hogy ettől fogva már nem fogják megveregetni a vállamat, nem leszek tovább a *Hét Nap üdvöskéje*, amivel simogathattam egy darabig a szakmai önteltségemet a magam megalégedésére, de azt hiszem, ennél többre vagyok hivatott.

JEGYZETEK

¹ Bogdan Laban, Szabadka volt polgármesterének profilja a következő linken elérhető: Baza imovine političara. Bogdan Laban. *KRIK*. https://imovinapoliticara.krik.rs/display/display/6/profil.php?disp_id=79 (2023. június 30.) [– a szerk.]

² Uložene milijarde, a Paličko jezero i dalje prljavo. *Centar za istraživačko novinarstvo Srbije*. 2021. szept. 24. <https://www.cins.rs/ulozene-milijarde-a-palicko-jezero-i-dalje-prljavo/> (2023. június 30.)

³ Tizenkét vajmagyar nábob. *Autonómia*. 2022. márc. 29. <https://hu.autonomija.info/tizenket-vajmagyar-nabob/> (2023. június 30.)

⁴ Hol az ingerküszöb? *Autonómia*. 2022. márc. 17. <https://hu.autonomija.info/hol-az-ingerkuszob/> (2023. június 30.)

⁵ Az együttműködés során írt harmadik cikk: Ezer sebből vérzik a levélszavazás. *Autonómia*. 2022. ápr. 14. <https://hu.autonomija.info/ezer-sebbol-verzik-a-levelszavazas/> (2023. június 30.)

⁶ Elidegenített játék. *Hét Nap*. 2014. nov. 19., 32.

„Az élet sorseseményei, a tudat és a kontempláció kerültek az érdeklődésem középpontjába”

Kocsis Árpád beszélget Losoncz Márk filozófussal, a belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet kutatójával a legutóbb megjelent könyve, az *Összefüggő viszonyok, teremtő kapcsolatok* apropójából

K. Á.: Az első könyved megjelenése után, 2014-ben azt írtad Párizsból a Vakító gépezetek kapcsán, hogy „Mindenekelőtt nem írni, hanem olvasni akartam jól!” Azt is megjegyzed, hogy a „jól olvasás” „másként olvasás”, jelesül „a hagyománnyal szembeni szubverzív alázat”. Egy másik interjúban² az olvasást mintha hátrébb sorolnád, legalábbis azt mondod róla, hogy a „közösségi kohézió, bizonyos konkrét küzdelmek, a szolidaritás élményei – a »van, tehát lehetséges« tapasztalata, korábban képtelennek tűnő, elképzelhetetlen formák megvalósulása” keretében nyerhet értelmet. Több mindenre is kíváncsi lennék: egyfelől, mi jelöli ki számodra, hogy mit olvass?; mindig valamihez olvasol, ökonomikusan, vagy csapongó, falánk olvasó vagy?; újraolvasol-e, vagy a jegyzeteidből dolgozol?; másfelől: mennyiben foglalkoztat a „jó írás”, a „filozófiai stílus” kérdése?

L. M.: Csakugyan, egy évtizeddel ezelőtt hatalmas jelentősége volt számomra az interpretációs stratégiáknak, és az általam akkoriban legnagyobbaknak tekintett olvasók (Benjamin, Derrida, Althusser, Leo Strauss stb.) hatásának. Mára ez megváltozott. A jelentésbeli többszólamúság, az asszociációs árnyalatok helyett sokkal jobban érdekel az egyenesen konceptuális, problémaorientált megközelítés, amely a szöveget – némi

túlzással – csaknem epifenoménnak tekinti. Részben egészen egyszerűen olyan mennyiségű szöveggel dolgozom, hogy képtelenség mind-egyikre mikroszkóppal tekintenem. Ám az is igaz, hogy a hús-vér életbevágó események váltják ki belőlem a kérdezést, nem pedig a tradíció közvetíti ki örökségét, és a saját szövegem a válaszadás apropójaként szolgál csupán. Patologikus aláhúzó vagyok – az általam elolvasott szövegeket sokszor alig látni a ceruzám által rajtuk hagyott barázdáktól (vanak jegyzeteim bőven, de csak az aláhúzott részeket újraolvasni is gazdaságos stratégia). „Ifjúságom óta sokat gyötörtek, de el nem tiportak. A szántók a hátamon szántottak, s hosszú barázdákat vontak” – átörökítem a szövegekre a traumáimat. Talán ezért is a könyv mottója: *Fortitudo e dolore*. Káoszomat egy elektronikus könyvtár enyhíti. Alkati okoknál fogva ragaszkodnom kell az ökonomikusság és a falánk csapongás dialektikájához. Képtelen vagyok egyetlen – vagy mindössze néhány – témánál lehorgonyozni, ez nagy átok egyébként az akadémiai specializáció elvárását illetően, de később ez mégis megtérül, mert jók az esélyeim a perspektívaváltások dolgában. Bármennyire sokadlagossá lett is számomra a szövegre való odafigyelés, a „jó írás” kérdésébe csaknem belepusztulok. Az akadémiai tömegtermelésen kívül egyre kevesebb időm jut írásra, az viszont jelentősen leszűkíti a játékeret. Botránys tulajdonképpen, hogy a mostani keretek közepette számos filozófiai műfaj tiltás alá került. A filozófia szuverenitását ássa ez alá. Nem írhatok annyiféleképpen, ahogyan szeretnék – nagyon ritkán, időről időre megpróbálok fellázadni ezzel szemben. Az olvasónak ideális esetben éreznie kellene a villámot, amely belém csapott, amikor úgy kezdtem el kérdezni, ahogyan.

K. Á.: A tavaly decemberben a Forum gondozásában megjelent Összefüggő viszonyok, teremtő kapcsolatok az elmúlt 10 évben született tanulmányaidat, esszéidet és szerbiai és magyarországi lapokban megjelent publicisztikáidat gyűjti egybe. Ez az egybegyűjtő szándék mintha arról tanúskodna, hogy valamit lezártak tekintesz. Mit hagysz magad mögött?

L. M.: Annyiban pontosítanék, hogy rengeteg dolog kimaradt: a magyar írások egy része például (különösen fájó a *Saját halálaink*³ vagy a *Szeretnék-e csakugyan boldogok lenni?*⁴ kimaradása), az angol és szerb

nyelvű írásaim pedig többnyire lefordíthatlanok. Félek elhamarkodottan nyilatkozni a mögöttem hagyott korszakról. Most úgy érzem, a közéleti cikkek írásával felhagyok (hiszen semmi effektív hatásuk nincsen, falra hányt borsó...), ahogyan úgy látom, hogy a vajdasági magyarságról, Jugoszláviáról, Szerbiáról is megírtam a legfontosabbat, amit akartam. A könyvben van továbbá egy erőteljes elköteleződés a metafizika reneszánsza iránt – ez is némiképpen megváltozott. Most sokkal inkább magából a tapasztalatból indulok ki, és „középső fogalmakkal” (Terence McKenna) dolgozom, azaz csökkentettem az absztrakció szintjén. Az élet sorseseeményei, a tudat és a kontempláció kerültek az érdeklődésem középpontjába. Tulajdonképpen egy nagy kört jártam be, szinte ugyanaz érdekel ugyanis most, ami kamaszkoromban, például a thanatológia vagy a perennializmus kérdése.

K. Á.: A kötetben helyet kapnak metafizikai és tudatfilozófiai kérdésekkel foglalkozó tanulmányok, eszmetörténeti írások, filozófiatörténettel foglalkozó szövegek, hosszan sorolhatnánk. Kétségtől a témák sokasága és sokrétűsége meggátolja, hogy egyetlen fogalmat jelölhessünk meg, mint amely jellemezhetné az egész kötet érdeklődési irányát. De mintha a mulandóság fogalma a legmeghatározóbbak közé tartoznának: nemcsak az Arisztotelészről és a Whiteheadról szóló tanulmányaidban jelenik meg, mint emlékezés, múlt, ott van a Jugoszláviával, a vajdasági magyarsággal kapcsolatos íráisaidban, s szintén megjelenik a komplexitást taglaló szövegeidben. Bizonyos módon, némi megkötésekkel létezik a mulandóság, a megszűnés – de mi végre?

L. M.: Egykoron a filozófiai pályafutásom a filozófiai thanatológia tanulmányozásával kezdődött – „Filozofálni annyi, mint felkészülni a halálra”, hangzik Szókratész agyonidézett mondata. Voltaképpen a mostani írással nem tettem mást, mint metafizikai-filozófiatörténeti szellemben megkérdeztem: rendben, de akkor csakugyan lehetséges-e a mulandóság, és ha igen, hogyan? (Kozma Rita nagyon jólesőt mondott a szegedi könyvbemutatón, amikor elismerte, hogy az egyik ilyen írást úgy olvasta, mint egy krimi. Ki ölhetette meg az időt? Az atomokat? Az organikus egészt? Csakugyan valóságos detektívstori.) Igyekeztem rekonstruálni a napnyugati filozófiára legjobban kiható mulandóság-koncepciót (az

arisztotelészt), egy nem-napnyugati tradíciót (a buddhistát), a huszadik században a mulandóságot leginkább a középpontba állító filozófiát (a whiteheadit), és egy kortársat (a Meillassoux-félét). Egy soha nem megszülető könyv történeti fejezetei ezek. Egyébként észre sem vesszük, de a mindennapi kultúránk telis-tele van a mulandóságra vonatkozó utalásokkal. Akár mint a „minden mulandó” banalitása, akár a „semmit sem muszáj, csak meghalni” bosszantó közhelye, akár amit a nagymám énekelt sokszor: „az élet úgysis tovaszáll, / a sír magába zár...” Harald Weinrich a *Knappe Zeit* című művében bámulatra méltóan elemezte az élet rövidségének, a mulandóságnak a kérdését (nem is csodálom, hogy rövidnek tűnik, hiszen az anyaméhkel tudjuk csak összevetni, ami nem kilenc hónap, hanem dinamikus örökkévalóság; ráadásul a temporalitás a gyerekkortól kezdve még inkább összehúzódní kezd). Mindemellett szaturnuszi alkot vagyok. Hát például hogyan ne legyek melankolikus attól, hogy Jugoszlávia és „Vajdaság” – az a bizonyos Vajdaság – is eltűnt? Ami még van, azt is az eltűnésében látom mindinkább. Te is eltűntél Vajdaságból, Árpád. Az *Oktopusz* miért nem adja át magát az özönvíznek? *K. Á.: Bergsonról és Husserlról írtad a doktori disszertációt, amely bővítvé Vreme, svest i kompleksnost címmel 2018-ban könyv formájában is megjelent. Az Összefüggő viszonyokat olvasva azonban az lehet az érzésünk, hogy mellettük hangsúlyosabban másik két név is megjelenik: Whiteheadé, akivel két tanulmányban is foglalkozol, köztük az Objektum és komplexitásban, amely e kötetben jelent meg először, valamint Meillassoux-é, akinek az Après la finitude könyvét lefordítottad magyar nyelvre (de a kiadása még várat magára), s aki helyet kapott a Horváth Márkkal és Lovász Ádámmal közösen írt, A valóság visszatérése című könyvben is. Whitehead úgy jelenik meg, mint aki a létezők közti hierarchiát megbontja és kikezdi az antropomorfizáló hagyományt, Meillassoux pedig vitatja, hogy az alanyiségünk szükségképpen szót kap a valóságról való beszéd során. A komplex rendszerekről szóló elméleteket, vagy a korrelacionizmus nézetét, az annihilációról szóló gondolatokat lehetőségünkben áll a társadalomkritika mezejére is átvinni?*

L. M.: Kíméletlenül fogok fogalmazni: a meillassoux-i filozófia szerintem az egyik legizgalmasabb, amely valaha született (hiszen mindennek eset-

legességét állítja, hogy semminek nincs létoka), képzeletgazdag örület, ugyanakkor az explanatorikus ereje igen csekély. Egy világgépet vázol fel, vagy inkább valóságképet, ami a maga hermetikus körén túl kezelhetetlen, felhasználhatatlan. A komplex rendszerek elméletének egyik klasszikus példája, hogy a hangyák a feromonokon keresztül miként alkotnak „társadalmat”. A tőzsdétől és a városi közlekedésig ezer fenomént lehet ennek az elméletnek a segítségével értelmezni. A Marxról, illetve a Kropotkinról szóló írásomban demonstrálni igyekeztem, hogy komplexivista társadalomteoretikusok voltak *avant la lettre*. A korrelacionizmus már fogasabb kérdés. Eszerint nem tudunk a léthez közvetlenül hozzáférközni, csak a hozzá való viszonyunkon – korreláción – keresztül. Úgy fogalmaznék, óvatosan, hogy egyre fontosabbá válnak azok az irányzatok, amelyek kiküszöbölni igyekeznek az emberközpontú megközelítés kizárólagosságát, tovább erőltetik a decentralálást. Episztemológiailag ez önmagában még nincs a korrelacionizmuson túl. Azonban súlyos kifogásaim vannak a „poszthumanizmus” divatjával szemben – ez is kiderül a kötet egyik írásából.

K. Á.: A könyv Előszavában az olvasó felfedezheti a kijelentésedet, hogy a Hamvas-esszét, a Törédekek az anarchizmusról és a titok-tanulmányt ma már másként írnád meg. Az olvasóid vélhetőleg nemcsak „cinkosok” veled, de kíváncsiak is: miért? Várható, hogy a könyv második kiadásában újraírt esszékkel találkozunk?

L. M.: A kötetbe bekerült titok-írás 2016-ban született, én azonban 2020-ban foglalkoztam istenigazából egy éven át a titkosszolgálati tanulmányokkal (*intelligence studies*). A fő kérdés maradt (hogyan lehetséges demokrácia, ha a háttérben demokratikusan ellenőrizhetetlen intézmény- és szervezetrendszer áll?), de a megközelitésem jóval árnyaltabb lett. Akit mindez érdekel, kérem, olvassa el a további írásaimat: a Kolozsváron megjelent *A titok komplex rendszere – a titkosszolgálatok és az információs komplexitás*⁵ címűt, a Peter Dale Scotttól és a mélyállamról szóló két esszémet,⁶ továbbá a megjelenés alatt álló *Secrecy and the Figure of the Double* címűt. Az anarchizmus-írással is hasonló a baj: akkor született, amikor a mozgalom gyakorlatába és teóriájába csak beleásni kezdtem magam, az első lelkesedést tükrözi. Figyelemre méltó azonban, hogy mi-

lyen sok realista szempontot felró, például az anarchizmus létvakságát. Ami Hamvast illeti, igyekeztem mindenáron, minden erőt megmozgatva megérteni, ami talán sikerült is, kivéve a lényegét: a „semmittevés-jógát”, a „lenni-hagyást”. Egyszerűen akkoriban nem értettem, hogy mi a kontempláció lényege és ez eltorzította az esszém végét. Gúnyolódom Hamvason, hogy a nyilvánosságba való beavatkozás vágya megfelel a rendszerkonform erőknek (ez a McMindfulness kritikáiban csaknem közhely), holott a kontempláció nagyon is szubverzív lehet. Szembeállhat a szuverenitása révén például a produktivizmussal, a jól fókuszált figyelem a multitasking kényszerével stb. A kontempláció önmagában sem rendszerkonform, sem felforgató – a kontextustól és a művelőjétől függ a szerepe.

K. Á.: Az anarchizmus-szövegben azt írod: „Az anarchizmus erejét az adja, ami egyúttal a törekenségét is jelenti: komolyan veszi a közösséget.” A közelmúltig szerkesztője voltál a magyarországi anarchista-ultrabaloldali Tett online oldalnak, tájékozott vagy a szerbiai mozgalommal kapcsolatban, beléltál a franciaországi anarchista világba. Milyen tapasztalataid vannak? Milyen kihívások előtt áll a magyarországi és a szerbiai anarchizmus? Mi jellemző az 1999-es seattle-i „anarchista fordulat” óta a mozgalmat?

L. M.: Az anarchista közösségek többsége oázis a kései kapitalizmus torz viszonyai közepe. Mártózzon meg a vízében, aki csak tud. Elmondhatatlan mennyiségű segítséget kaptam az anarchista társaktól, legyen akár szó könyvkiadásról, akár egészségügyi gondokról, akár szállásról. Külön büszke vagyok arra, hogy Poór Péterrel lefordítottuk Daniel Guérin esszéit, többek között az anarchizmusba való bevezetését – ez szerintem hiánypótló.⁷ A büszkeségek sorában megemlítem még, hogy nagyon örülök, hogy immár Aleksa Nešić börtönnaplóiból is olvashatóak részletek magyarul.⁸ A magyarországi mozgalom sajnos csak csírájában létezik, ellentétben a gazdag múltra visszatekintő, rendkívüli nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szerbiaival – állandó közösségi terekre lenne leginkább szükség. Nehéz egy ennyire globális és töredékes mozgalomról nyilatkozni. Természetesen sok mindent magába szívott az elmúlt évek identitárius küzdelmeiből, talán többet is, mint kellett volna. Az a benyomásom, hogy az anarchizmus mind kevésbé konfrontatív

(vagy legalábbis figyelemfelhívás céljából mindössze), vagyis megérteni vélte, hogy az állam nevű behemóttal négy szemközt csak eltiporva lehet, ezért sokkal erősebbek manapság a kivonulás, az exodus stratégiái. A rendszeren kívül ez sajnos gyakran életmód-anarchizmusban merül ki. Bakunyin „belső tagadását” márpedig aligha lehet megúszni – különben fennmaradni találna ez a rémes civilizáció.

K. Á.: Társszerkesztője voltál a vajdasági magyarok eszme- és politikatörténetével foglalkozó köteteknek, az Összefüggő viszonyokban pedig egy teljes blokkot szántál a vajdasági magyarságot, Jugoszláviát érintő írásaidnak. Ha ezeket az írásokat összevetjük a Vakító gépezetekben megjelent A kisebbségek forradalma című írásoddal, nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a hangvétel megváltozott, komorabbá vált. A szökésvonalak tán kevésbé rajzanak, a forradalmi potenciál elült, az utópikus többlet helyébe a posztjugoszláv sivárság lépett. Mi az aggodalmaink mozgatórugója? S ha játékra hívhatlak, mit jósolsz, hogyan fog kinézni tíz, ötven és száz év múlva a peremvilágunk?

L. M.: És – bár ellenforradalmi ezt az összefüggést megállapítani – én sem vagyok már tinédzser. Hanem végignéztem, ahogyan a nemzedékem mindinkább szétforgácsolódik, rendszerkonformmá válik, egyre erőteljesebben tanácstalan, vagy megelégszik a kicsiny rendszerellenes szubkultúrában való tevékenységgel. De mindez nem posztjugoszláv specifikum. A mégoly halovány rózsaszín szocdem kísérletek is kudarcot vallottak az elmúlt években (hogy örültem pedig még pár éve a Sziriza győzelmének...!). Peremvilágunk helyzete persze rosszabb: Szerbia rohamosabban fog kiürülni, mint Románia. Az alapvető szolgáltatások (egészségügy, nyugdíj) fognak válságba kerülni, az életért való küzdelem mind kiélezettebb lesz, és ez elviselhetetlen konfliktusokat fog eredményezni. A szökésvonalak ugyanott, ahol a CIA megírta a 90-es évek Jugoszláviájával kapcsolatban: a faluról érkező termékek, a külföldről hazaküldött pénzek, a feketepiac. Emancipatorikus szökésvonal egyelőre nem látszik. A szerbiai társadalom jankiáltását most már viszont semmi sem fojthatja el.

K. Á.: Amikor ezeket a kérdéseket összeírtam, csak alig múlt el pár nap az egész térséget sokkoló szerbiai gyilkosságok óta.⁹ Tízezrek tüntetnek rend-

szeresen a kormányzat ellen, de kétségkívül nagyon sokáig fog még tartani, hogy a kollektív és egyéni traumákat, traumáinkat, komplexusainkat, gyötrelmeinket feldolgozzuk – amennyiben egyáltalán ennek nekikezdünk, s nem kebelez be bennünket végleg az öngettőtítés, nem hatalmasodik el rajtunk teljesen az önviktimizáció. Hogyan kezdjük neki?

L. M.: Nem szívesen teszek úgy, mintha tudnám. Annyiban egyetértek Tamás Gáspár Miklós *Öt tanácsával*,¹⁰ hogy az államtól és a tőkétől független anarchisztikus intézményeinket kell erősíteni – mert csak a közösekre számíthatunk. Hadd engedjek meg egy látszólagos banalitást: a traumafeldolgozás leghatékonyabb módszere a kötődés elmélyítése, a türelmes odafigyelés, a retraumatizálás óvatos elkerülése, a feltétlen szeretet. Mindez kétségbeesetten összefügg: a „család válsága” azért van, mert a szülőkre túl nagy nyomás helyezkedik, a szülő–gyermek kötődés a kizsákmányolás társadalmában ellehetetlenül, a gyerekek orientációban a szülőkre nem támaszkodhatnak, a szülők a munkahelyeken közben pedig... Holisztikus megközelítés nélkül nem fog menni. Először le kell vennünk egymásról a terheket. A teve terheit, amelyekről Nietzsche Zarathustrája beszélt, habár a mi terheink sokfélébbek.

K. Á.: Az interjú előtt megküldtél egy hosszabb írást, amelyben a felfokozott valóság (heightened reality) élményével foglalkozol.¹¹ A „valóságosabb valóságnak” ható élményekről van szó, így például elemzed a pszichedelikus, a misztikus tapasztalatokat és a halálközeli élményeket. Hogyan lehet ezeket az elsöre nagyon különbözőnek tűnő tapasztalatokat megragadni? Azt gondolhatnánk, hogy már az ezekről a tapasztalatokról szóló beszámolók is olyan módon közvetítettek (például irodalmi művekbe foglaltak, formáltak, mint Nádás Péter Saját halál című könyve esetében – nem beszélve most a képi, filmes és a zenei ábrázolásokról), olyan nehezen adhatók vissza, a nyelv oly módon fut zátonyra velük kapcsolatban, hogy a kutatás szükségszerűen megreked a forrásoknál.

L. M.: Ez egy klasszikus vita, a perennialistáké és a kontextualistáké (különösen a misztikus tapasztalatot illetően). Már hogy az ilyen tapasztalatok mennyire függenek az előzetes tudástól és hitrendszerétől, elvárásoktól stb. Nem értek egyet azzal, hogy mindenképpen kimeríthetőek a tapasztalat előttiből/utániból. Gondolj bele: sokszor egy misztikus ta-

pasztalatot átélő olyasmivel szembesül, ami a hitével ellenkezik. Martin Buber például elmondja, hogy bár ez ellenkezik a zsidó hagyománnyal, ő bizony megtapasztalta az istennel való abszolút uniót. És igen, sokszor mondják, hogy az efféle csúcstapasztalat nyelvileg kifejezhetetlen. Mégis, misztikus hagyományok sora ezer és ezer oldalakban írja le a leírhatatlannak tűnőt – csakugyan olyan csapnivaló lenne *A belső várkastély*? Erre mindenféle textuális stratégiák vannak. Mondok egy példát. A keresztény hagyomány ismeri az úgynevezett spirituális érzékeket. Azt mondják, hogy a tapasztalat olyan, mintha megízlelnénk valamit, mintha megérintenénk valamit stb. Isten eszerint édes, mintha méz lenne, puha, mintha bársony lenne. De mindenképpen ott a „mintha”. Képzeld el, hogy egy pszichedelikus tapasztaló ezt mondaná: „mintha tejben-vajban fűröszöttek volna”. De Máté Gábor is idéz egy heroinfüggőt, aki szerint olyan a szer, mint a „puha meleg takaró”. Valóban semmitmondóak lennének ezek a mondataink? Végül pedig a misztikus élmények nyelve sok évszázad hagyományának lecsapódása. Például az indo-tibeti Mahamudra hagyomány sok száz éve dolgozik azon, hogy a szubtilis tudatrétegek eseményeit megragadhasa. És csakugyan, nagyon jó benne, roppant részletes és pontos terminológiát alakított ki. Nádas műve csakugyan stilizált-esztétizált, mégis, ha összehasonlítom a nyers beszámolók tömkelegeivel, a hasonlóságok szembetűnőek a lényegét illetően. Parádés műnek tartom az övét, páratlan a világirodalomban.

K. Á.: Ha a valóságosabb valóság felől tekintjük, mi mondható el a „normális”, „mindennapi”, a „tevés-vevésünket kitöltő” valóságról?

L. M.: A „mindennapi valóság” nyilván egy elvont konstrukció. Mi a „normális”? Amikor az agyunk készültségi állapotba kerül, és a limbikus kéreg aktiválva van? Amikor a köztiagy bekapcsolja a vészjelzőt, az érzelmi kogníció eluralkodik és csaknem lefagyunk? Amikor a félelem annyira elfog bennünket, hogy disszociációba kezdünk? Amikor a terror érzése olyannyira erőteljes lesz, hogy akár el is ájulunk? Még mindig nagyon keveset tudunk a „mindennapi”, „normális” agyi állapotok neurális korrelátumairól, és talán még kevesebbet mindennek a koncepciójáról. Ám ha a jól reflektált, mérsékelt-„józan”, absztrakt gondolkodásra képes állapotot akarnám leírni, azt mondanám, hogy túl meghatározó benne az

evolúciósan létrejött instrumentális racionalitás, különösen a modernizációban. El akarunk érni valami racionálisnak tűnőt, racionális eszközökkel. A tudatunk ilyenkor rögzítetten, megrögzülten intencionális – valamire irányul. Ez bizonyos képességeinket, az érzelmeinktől az imaginációig, blokkolni hajlamos. A vitális nem szövetséget köt a pszicho-spirituálissal, hanem elfojtja. De amire a leginkább felfigyeltem, amikor orgazmikus szülést átélt édesanyákkal interjúztam: az elengedés az a csoda, amely a mindennapokban a legkevésbé adatik meg számunkra. Nem sokban különbözik az eckharti *Gelassenheit*től, lennihagyástól, ráhagyatkozástól – ez már misztikus tapasztalat. Márpedig az elengedés valami transzracionális. Ilyenfajta kapukon szeretnék dörömbölni.

JEGYZETEK

¹ LASKOVITY Ervin 2014. A lájkoló ész kritikus. *Vajdaság Ma*, feb. 1. <https://m.vajma.info/cikk/kultura/9182/A-lajkolo-esz-kritikusa.html> (2023. június 26.)

² KOCISIS Árpád 2013. De te fabula narratur. *Ex Symposion*, 81. szám, 67–76.

³ LOSONCZ Márk 2022. Saját halálaink. *Mérce*, okt. 16. <https://merce.hu/2022/10/16/sajat-halalaink/> (2023. június 26.)

⁴ LOSONCZ Márk 2020. Szeretnék-e csakugyan boldogok lenni? *Autonómia*, nov. 16. <https://hu.autonomija.info/losoncz-mark-szeretnenk-e-csakugyan-boldogok-lenni/> (2023. június 26.)

⁵ LOSONCZ Márk 2021. A titok komplex rendszere. A titkosszolgálatok és az információs komplexitás. In Szigeti Attila – Ungvári-Zrínyi Imre (szerk.) *Komplexitás a természetben és a társadalomban. Filozófiai és tudományközi megközelítések*. Pro Philosophia – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.

⁶ LOSONCZ Márk 2020. Lehet-e a mélyállamnak esztétikája? Peter Dale Scott költészetéről. *Híd*, 7. szám, 97–115.; LOSONCZ Márk 2020. Terror és katasztrófa. Peter Dale Scott parapolitikai költészete. *Ex Symposion*, 106. szám, 66–71.

⁷ *Daniel Guérin-antológia*. ford. Losoncz Márk – Poór Péter, szamizdat, 2022.

⁸ Lásd: LOSONCZ Márk 2022. Börtönélet az élet határain. *Tett*, dec. 27. <https://tett.merce.hu/2022/12/27/losoncz-markbortonelet-az-elet-hatarain/> (2023. június 26.); NEŠIĆ, Aleksa 2022. Börtönben voltam (részlet). *Tett*, dec. 28. <https://tett.merce.hu/2022/12/28/aleksa-nesic-bortonben-voltam-reszlet/> (2023. június 26.)

⁹ 2023. május 3. reggelén a belgrádi Vladislav Ribnikar Általános Iskola hetedikes tanulója egy hónapnyi alapos tervezés után két fegyverrel berontott az iskolába, ahol megölte a biztonsági őrt és kilenc diák társát, többeket megsebesített. Két nappal később, péntek hajnalban egy fiatal férfi autójából gépkarabéllyal lövöldözve nyolc emberrel végzett, tizenhárom megsebesített Smederevo és Mladenovac környékén. Május 8-án este Belgrádban megtartották az első *Szerbia az erőszak ellen* elnevezésű tüntetést. [a szerk.]

¹⁰ TAMÁS GÁSPÁR Miklós 2022. Öt tanács a hazának. *Mérce*, dec. 26. <https://merce.hu/2022/12/26/tgm-ot-tanacs-a-hazanak/> (2023. június 26.)

¹¹ Lásd: LOSONCZ Márk 2023. Contributions to the Phenomenology of Heightened Reality. *Problemos*, vol. 103, 117–132. <https://www.zurnalai.vu.lt/problemos/article/download/32075/30881/> (2023. június 26.)

Levelek kilencvennyolcból

#1

[Feladva: Valjevo]

Sziasztok!

Minden kezdet nehéz. Nem számítottam rá, hogy ennyire. De azért minden „jó”. Több szabadkai van velem egy szobában. A kaja nem valami, de van.

Egyelőre nem cseszegetnek a tizedesek, mert meghúzom magamat, de a napi tennivalómat el kell végeznem. Reggel fél hatkor kelünk, sorakozunk, tornázunk fél hétig, a zászló felhúzásáig, utána reggelizünk, majd este hatig összesen 1 órát pihenünk. Vacsorázunk, majd folytatjuk a talpalást fél tízig, majd tízkor lámpaoltás. Az eskütétel 11-én lesz júliusban. Minden meg van gyorsítva.

Remélem jól vagytok mindannyian odahaza. Én az időérzékemet elvesztettem. De megnéztem azt, hogy a leveletem 25-én írtam.

Sokszor puszillak benneteket,
Attila

VP 8946/11 a címem.

Ja, elfelejtettem azt leírni, hogy BST-s vagyok (bezzrajni top), nišandžija. ÜdvözöljeteK mindenkit.

#2

[Feladva: Valjevo]

Sziasztok!

Megint írok, mert elfelejtettem megírni, hogy küldjétek el a Károlyék címét, Keresztapa címét. Én továbbra is jól vagyok, de mint tudjátok, nem vagyok jó levélírásban.

Van pár kérésem hozzátok. Küldjétek egy piaci nyírógépet (olyat, mint a Csonginak van), egy lakatot láncsal, kis tükröt és egy stek Luckyt. Remélem, nem nagy kérés, de itt jól jönne egy nyírógép. Az eskütétel 11-én lesz 9 órától reggel. Nem kell eljőnnötök, mert nem érnétek ide és itt kellene aludnotok, hogy hazamenjétek. Itt meleg van, a zöld ruhában mégjobban. Sok barátot szereztem, mindent megoldok, amit kell. Ti remélem jól vagytok.

Írjátok, amikor bírtok, mert én nem tudom mikor bírok legközelebb. A csomagban a cigi pakoljátok szét, ha bírjátok, 11-ig küldjétek el. A Tomikának millió pusztit, nektek szintén.

Sziasztok,
Attila!!!

#3

[Feladva: Valjevo]

Sziasztok, Otthoniak!

Nagyon kedves, hogy így aggódtok, de jól vagyok és nincs semmi baj. A pénz és a cigi nem olyan fontos, csak az, hogy ti jól vagytok! „Sajnos”, hogy kevés időm van a pihenésre, ezért megkérlek benneteket arra, ne idegeskedjétek azon, hogy nem írok. Megpróbálok hetente írni, jelent-

kezni haza, ha bírok. Lehetséges az is, hogy hazamegyek vikkendre, de ezt megírom, mikor. Áttérek az itteni témára.

Amióta elmúlt az eskütétel, sok minden történt. Először berúgtak egy páran és nem bírtunk tőlük aludni, majd kezdtünk kiborulni a koszovói helyzet miatt. Sokat veszekednek, de a legjobbak vagyunk a kiképzésen. Sokat büntetnek minket egyesek miatt, de eredményes. Jó feletteseim vannak, a Stari B. vajdasági (kikindai). Ja, még el nem felejttem, a nyírógép megvan, hozott egy kis hasznot de valakinek eljárt a szája a poručniknak, és el akarta venni, de én azt mondtam neki, hogy ellopták. Majd azt mondta, hogy holnap reggelig adjam át neki, de én megint nem adtam oda neki, de nem is kérte többször. Azóta is nyírok, mikor van legalább fél órám, ez az, ami ritkán van. A Károlyéknak írom ezután a levelet és a Mese nenééknak. Sajnos egy kicsit el is ment a kedvem az írástól. Idáig, akitől kaptam választ az az Ági és a tata, de legalább 15 levelet szétküldtem. Bocsássátok meg nekem, hogy a Tomika születésnapjára gratulációját így a végére hagytam, de miliom egy pusztit küldök neki. Mire hazaérek, remélem, megtanítjátok focizni, hogy játszak vele (nem mintha másképp nem játszanák vele). Lehet, jövő héten nem leszek itt a kaszárnyában, őrségre megyünk, de nem biztos.

A leveleimet nem kell várni, hanem ha megkapjátok, meglepetésképpen fogadjátok. Az öcsit meg nem kell bántani, majd ír, ha úgy érzi, hogy akar. Ennyit erről a levélírásról, mert én most egyelőre nem tudok mit írni.

Te meg anya ezt az egészet fogd úgy, hogy edzőtáborban vagyok, mint régen és nem lesz nehéz. Igaz, hogy ez egy kicsit hosszabb edzőtábor. Így majd ki fogod bírni.

Üdvözlöm apát, öcsit, hugit, Tomikát, téged és többieket,
Attila

1998. VII. 24.

#4

[Feladva: Valjevo

Borítékon: Még háromszáz valamennyi!]

Sziasztok, itt a szüreti gyerek, akinek kevés ideje van a levél megírására!

Most van időm, és írok egy hosszú levelet, ha sikerül. Kezdem egy jó hírral, ha nem probléma. Megkérnélek benneteket, küldjete 100 dinárt a hazautazásomra vagy amennyitek van, hogy hazamenjek ebből a kaszárnyából, vikkendre (14-én vagy 21-én). Ez a kettő vikkend jön számításba, én 14-én szeretnék hazamenni. Remélem ti is minél előbb szeretnétek látni. Ez volt a jó hír, de sajnos a rossz hír az, hogy nincs rossz hír. Az egészségem jól szolgál, néha duplán, de néha triplán ebédelek, mert evés nélkül nem tudom, hogy bírnám ki ezt a tempót, amilyen a kiképzés. Olvasom a zöcskös levelét, jól vagyok, pedig én reggel 6-tól este 6-ig talpon vagyok, de azért te csak dolgozzál, mert jobb lesz neked és neked. Féltreteve a marhaságot, köszönöm, öcskös, hogy írtál. Majd én is írok neked külön. Le vagyok döbbenve, amit leírtatok a hugival kapcsolatban. Na, nem baj, ha megértik egymást. Apa hogy van, remélem, nem felejtett el, még mindig mással van elfoglalva, mint a ház, sértés nélkül. Szeretném, ha egy levélbe legalább leírná, hogy üdvözl.

Leveleket szépen kapogatok, nem eleget se keveset, ami nem számít. Rendszeresen töletek és az Ágitól kapok, akinek minden levelére válaszolok. Nehogy most azt higgyétek, hogy többször írok neki, mint nektek.

Egy hete pénteken éppen szüneten voltam, amit alvással töltöttem és éppen, hogy elaludtam, felébresztettek, „Attila, csomagod van!”, én hirtelen nem hittem el, nekem?, ki lehet az?. Hát a Vera küldött nekem csomagot. Azt hittem, már elfelejtett.

Gyorsan múlnak napjaim, és úgy érzem, mintha repülnék, de miást megkérdezem, hanyadika van, rögtön leesek a magasból. Nemrég írt a Csongi, majd írok én is neki, de ez a levél által üdvözlöm őt is.

Sziasztok, itt Attila befejezi a levelét, mert a felettes elkezdett óbégatni „kifelé”.

Sok puszit Tomikának és nektek!

Anya, neked azt ajánlom, ne idegeskedj, majd egyszer jobb lesz. Járjál sétálni a városba az Tomikával estefelé, de majd beszélgetünk, ha hazamentem, szia!

Sok puszit még egyszer mindenkinek!

Atesz

Adjál egy fényképet a Károly bátyyáéknak, én most küldök egy másikat.

#5

[Feladva: Valjevo

Boritékon: 305]

Sziasztok! 1998. VIII. 17.

Nem normális itt a helyzet!!!

Köszönöm, hogy küldtetek pénzt, amit kértem. De sajnos nem bírok hazamenni. Nincs semmi probléma velem, hanem, nem tudom ezt leírni levélben. Én mint rendes gyerek elébem engedek mindenkit, akik megszébb laknak, majd mikor én akarok, akkor beszarik a helyzet. Először sokan megszöktek, majd sok szarást csinálnak itt. De azért nincs semmi baj, én a géppel megkerestem az útravalót. Most elég ideges vagyok, most mondták meg, hogy nem engednek ki senkit a városba a hétvégén, se vikkendre, majd 25-én megyünk terénre szept. 6-ig, és ha visszajöttünk, ki tudja, merre kapjuk az áthelyezést. Ezt nem azért írtam le, mert idegesíteni akarlak benneteket. De nagyon sajnálom, hogy nem mehetek haza. Azért a mi szobánk a legjobb, senki se lógott meg egy gyereken kívül, az akadályokat jól fogom, a célzás puskával jó megy. Különben mindennel jól célzok (elég jól). De többet fogunk beszélgetni, ha egyszer hazamegyek ebből a kaszárnyából!

Tudtam volna szebb kifejezést is, de sebjaj, majd egyszer elmúlik ez is.
Szasztok!

Sokszor pusziljátok meg Tomikát, benneteket meg a... (vicc)!!!
Találkozunk nemsokára,
Attila!

#6

[Feladva: Đakovica
Boritékon: 278]

Szasztok!!

Remélem, nincs semmi probléma odahaza, nem pánikoltok! Ne féljetek, amit a tatának írtam, az igaz, de ne aggódjatok, egyelőre nem támadnak. Ha meg támadnának, akkor se lenne semmi baj, mert meggyőződtem abba, hogy biztonságos helyről várjuk őket. Ami a levelet illeti és a pénzt, megkapjuk, egy kicsit késéssel (2 hét mire megérkezik). Most a táborból írok, ahol úgy néz ki, telelni is itt fogok. Jobb, mint a kaszárnyában, de egy probléma van, el vagyunk zárva a civilizációtól. A határ itt van az orrunk előtt (3 km). A levélírást azt nem tudom, milyen időközönként bírok, idáig rengeteg időm van. Nem tudok mit írni, az az igazság. Az új címem VP. 4138/20-4, Đakovica 38323. Ha már elküldtétek a pénzt, akkor valahogy megkapom, ha nem, akkor erre az új címemre küldjétek a levelet, pénzt, csomagot esetleg. Különben, ha elfelejtenétek a 4-es számot, akkor nem kapnák semmit.

Tomikát miliomegyezerszer puszilom veletek együtt, csak semmi PÁNÍK!
Attila!!!

#7

[Feladva: Đakovica
Borítékon: 230]

Sziasztok! 1998. X. 31.

Jól vagyok, ezt előre írom, hogy megnyugodjatok. Idáig nem sok időm volt írni, de mostantól több lesz. Rövidebbek a nappalok és hidegebbek. Új helyre költöztünk 9-en a társaságból, másik faluba. Itt szebb minden, van ház, amiben ágyban alszunk, de az is, amikor szabadok vagyunk. Ezt úgy értem, 30 órát kint vagyunk a határon, a hegyekben, majd utánna 12 órát szabadok. Minden harmadnap bírunk fürdeni, telefonálni és kantihozni. Sajnos nekem nincs szerencsém a pénzzel. A kávéon kívül egyszer kívántam meg az édeset, majd megfogyott a mani. Van még egy kevés, de telefonra nem elég. Ez az új környezet nem valami, a ház, amiben lakunk, azon kívül semmi se jó. (Egyelőre). Még el nem felejttem, a címem ugyanaz, nem változott semmi.

A csomagnak, amit küldtetek, nagyon megörültem, a gatyák jók, a zoknik megfelelnek. Cigaretta küldhettek akármikor, szóval nem tudom, nem akarok nagyot kérni, eléggé nem én vagyok önmagam. Nem kell megijedni, nem bolondultam meg, csak megkívántam hazamenni. A hugi írta, még boloványén vagy, remélem, semmi komoly bajod nincs. Légyszíves írd meg, hogy vagy és vagytok. A levelet, amibe leírtam a nyírógép históriáját megkaptad-e, mert nem én dobtam útjára. Megpróbálok hazamenni november végefele OPP-re, ha nem vikkendre. Ez itt unalmas, sokat gondolok rátok és a barátaimra. Nincs, amivel leköszem magam most, mióta Zsubról Rub faluba költöztünk.

Na, nem siratni akarlak benneteket, hanem nyugtatni, nem is tudok nagyon mit írni. Régen kaptam levelet, tik amit írtok és a hugi, senki más, ami eléggé bánt. Ági nem tudom, miért nem ír, még Valjevón voltam, írt, de mióta Koszovóra jöttem nem ír, pedig 2 levelet elküldtem neki. A Szabiról lemondtam mint barát, ő mikor katona volt, tudod te is, mindig írtam neki, tőle csak egy levelet kaptam, abban is csak leírta, hogy

miért nem ért rá idáig írni. Elég régen volt ez, pedig nekem eléggé hiányoznak a baráti levelek. Na, sebjaj, egy kicsit elragadtattam magam gondolataimmal. Kicsit panaszkodok, és majdnem elfelejtem, hogy köszönd meg a keresztapámnak a pénzt, amit küldött. Üdvözöld őket, majd írok nekik.

Sok puszival zárom levelem.
Várom leveleiteket, stb.
Miliomegyezer puszit Tomikának,
Attila!

Szerkesztői jegyzet

„A lapszámba olyan írások is kerültek, amelyek a fölszabadult öröm és kacagás, az okos gondolkodás és a népmesei bölcsesség helyett az öncélú közönségeséget, a parttalan ízléstelenséget, az olvasó alpári provokálását és a szerkesztői megszólalás vállalhatatlanságát jelenítik meg.”

(Részlet egy fiktív lapszámkritikából)

Ez a lapszám nem vizez a színpadra. Mindennemű egyezőség a valósággal csupán szódásüveggel stilizált gesztus. Jó, ez nem igaz. Egyes műfajok nem engedik meg maguknak a fikciót. De a lapszám nem politikai, nem esztétikai, hanem civilizációs kérdésekkel foglalkozik.

Ennyit arról, mit tennék az ablakba, ha zöldségeket árulnék. Beszélék inkább a folyamat rám eső részéről.

Ugyan már elszármaztam Vajdaságból, de ez nem egyenlő azzal, hogy nem érdekel a vajdasági magyar közösség sorsa. Rövidéletű tudományos munkásságomban is az vezérelt, hogy adjak valamit a térségnek. Sajnos a mai világ – hogy ilyen sallanggal éljek – nem kedvez annak, hogy tudományos eszköztáramat továbbfejlesztthessem és tevékenységem minőségén javítsak. Előbb választom karrierem meghasonlását, mintsem emberi mivoltomét. Ezért inkább a közvetlen közösségem ápolására kell helyeznem a hangsúlyt. Ebbe pedig még mindig beleérem Vajdaságot, a vajdasági embereket, mert bárhol is vagyok, bárhová is megyek, mindenhol vajdasági magyar vagyok, mindenhol annak definiálom magam, ez az én identitásom.

Ezek a gondolatok jártak a fejemben, amikor megkaptam a felkérést. Azt gondoltam, talán ez az utolsó lehetőség arra, hogy bármi hasznosat és értelmeset tegyek ebben a szférában. Hármat tippelhetek, elfogadtam-e vagy sem.

Arra kértem a szerzőket, olyan írásokat küldjenek, amelyekben az egész társadalmat vagy akár kisebb közösségeket érintő bármilyen kérdésel, problémával foglalkoznak. A lapszám vizualitásához is egy olyan alkotót kerestem, akinek a munkáiból akár az e témák iránti nyitottság is kiolvasható.

És aztán elkezdtek gyűlni a szövegek. A szerzők nem ismerték egymás írását, mégis sikerült szinte egymásból következő, már-már egymásra reflektáló munkákat küldeniük. Sárkány Tamás alkotásai pedig nem illusztrálnak, nem hierarchikus viszonyban állnak velük, hanem együtt kommunikálnak. Reményeim szerint nem csak én érzem azt az atmoszférát, amelyet e közösséggé formálódott szöveggyűjtemény ad. Tessék szépen elolvasni mind, sorban: hogyan hozza át fotók segítségével Oláh Tamás a múlt feszültségeit a jelenbe; hogyan fogalmazza meg Bíró Tímea a családon belüli erőszak társadalom-család-egyén viszonyait; mit mond Bagdal Zoltán a nepotizmusról, Cirok Szabó István a honvágyról, Veszprémi Szilveszter az önkeresésről; Szabó Réka Dorottya milyen kritikai véleményt formál meg egy szélsőséges szociális helyzetekkel foglalkozó előadásról; milyen hatással van Simon Bettina szerint a szerzői önértelmezés a recepcióra; Németh Zsófia munkája alapján mennyire sokrétűen tematizálhatók a báb-lét aspektusai egy jódali rövidprózában; hogy a traumákból többletképesség is lehet, amire Borbíró Aletta hívja fel a figyelmet, Tóth Tamara pedig a kisebbségi lét nehézségeire, a pénzügy világának és az értékfogalmaink problematikuságára; Korcsmáros Ádám az épített környezetünk identitásformáló erejét hangsúlyozza, Tóth Szilárd János a politikai pluralizmus hiányának hátrányait; Nadasdi Éva Gyurkovics Virággal készített interjújából többek között megtudhatjuk azt is, milyen volt egy festőművész apa mellett felnőni, kiskolásként átélni a délszláv háborút, és hogyan jutott el az első vajdasági magyar oknyomozó portál megalapításáig, míg Losoncz Márk Kocsis Árpád kérdéseire válaszolva egyebek mellett társadalmunk helyzetéről és a közosság fontosságáról értekezik. Mindegyik írás közvetlenül vagy akár csak közvetetten olyan kérdésekkel, problémákkal foglalkozik, amelyekre ha nem találjuk meg a válaszokat, vagy ha nem oldjuk meg őket, elkopunk, semmivé válunk, és nem a mottóban is említett népmesei bölcsességet

felvezető kezdő formula lesz az „egyszer volt, hol nem volt”, hanem saját magunké.

A lapszám végére illesztett levelekről már nyilatkoztam azt, hogy kamaszként találtam, mikor feketén dolgoztam egy tetőfelújításon, vagy hogy valaki csak úgy bedobta a postaládámba. De mondhatom akár azt is, hogy egyik részét egy balkáni gerle ejtette a fejemre, másikat pedig földönkívüliek adták, miután megmentettek a majdnem végzetes koponyatöréstől. Baromi nehezek voltak a levelek, komolyan! De a tartalmuknak is, úgy érzem, súlya van. A kaszárnyából és a frontvonalból küldött írások, amennyire a műfaj határai engedik, kirajzolnak egy kiképzéssel töltött napot, egy nyírógép történetét, és azt, hogyan kopnak ki az ember életéből a szerelmek vagy a baráti kapcsolatok, és marad egyedül a maga válságában létező család, ami nem elegendő a megnyugváshoz, amikor valaki saját – vagy mások – harcát vívja.

Hetedik, egyben utolsó írását a fiatal katona azzal zárja, hogy „Várom leveleiteket.” Sárkány Tamás kötetzáró munkája régi, kopott és üres postaladákat ábrázol.

Nem ragozom tovább. Beszéljünk, és figyeljünk egymásra.

Dudás Robert

Köszönet a szerzőknek

BAGDAL Zoltán (2001) egyetemi hallgató

BÍRÓ Tímea (1989) költő, újságíró

BORBÍRÓ Aletta (1995) kritikus, irodalmár

CIROK SZABÓ István (1995) költő

GYURKOVICS Virág (1987) újságíró

KOCSIS Árpád (1988) író, filozófus

KORCSMÁROS Ádám (1993) építészet- és művészettörténész

LOSONCZ Márk (1987) filozófus

NÁDASDI Éva (2000) újságíró

NÉMETH Zsófia (1994) SZTE PhD

OLÁH K. Tamás (1990) költő, teatrológus, dramaturg

SÁRKÁNY Tamás (1993) képzőművész

SIMON Bettina (1990) költő, kritikus, művészettörténész

SZABÓ Réka Dorottya (2001) egyetemi hallgató

TÓTH Szilárd János (1991) TK Politikatudományi Intézet

TÓTH Tamara (1992) irodalmár, filozófianár, ELTE PhD

VESZPRÉMI Szilveszter (1997) költő, slammer, blogger,
közösségszervező

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatta.

BETHLEN GÁBOR
Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Град Нови Сад

Republika Srbija

Ministarstvo kulture i informisanja

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

Híd – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2023. március–április. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Sajnos nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

Híd : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114